

2004 TÜRKİYE Ekonomisi

1. 2003 Yılı Değerlendirmeleri
2. 2004 Yılı Beklentileri
3. Ekonomide Yeniden Yapılanma ve
MÜSİAD'ın Çözüm Önerileri

MAYIS 2004

Türkiye Ekonomisi 2004

2003 Yılı Değerlendirmesi

2004 Yılı Beklentileri

**MÜSİAD'ın Ekonomide Yeniden
Yapılanma Önerileri**

Bu rapor, MÜSİAD Araştırmalar
ve Yayın Komisyonu yönetiminde
MÜSİAD Ekonomik Danışma Kurulu
tarafından hazırlanmıştır.

Editör
Yard. Doç. Dr. İbrahim Öztürk

Redaksiyon
Olca Yazıcı

Grafik Tasarım
Hayart Design
(0212) 511 84 50

Baskı
Bilge Matbaacılık
Tel: (0212) 483 15 16

Basım Yeri ve Tarihi
İstanbul / Mayıs 2004

ISBN
975-7215-47-3

2004 Türkiye Ekonomisi Raporu'nun basımına
katkılarından dolayı
teşekkür ederiz.

Her hakkı mahfuzdur.

Bu rapordan MÜSİAD'dan izin alınmak veya MÜSİAD kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

MAYIS 2004

Türkiye Ekonomisi 2004

2003 Yılı Değerlendirmesi

2004 Yılı Beklentileri

MÜSİAD'ın Ekonomide Yeniden Yapılanma Önerileri

**Araştırma
Raporları**

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

Mecidiye Cad. No: 7/50 34387 Mecidiyeköy - İstanbul
Tel: (0212) 213 61 00 (20 hat) Faks: (0212) 213 78 90 - 216 01 42
e-mail: musiad@musiad.org.tr
www.musiad.org.tr

İçindekiler

Önsöz	7
Özet	9
GİRİŞ	9
A- BÜYÜME, ÜRETİM VE İSTİHDAM	10
B- KAMU MALİYESİ	11
C- PARASAL GELİŞMELER	12
D- FİYAT HAREKETLERİ	13
E- DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER	14
Bölüm 1 - Millî Gelir, Üretim, Yatırım ve İstihdam	17
A. MİLLÎ GELİR	17
B. ÜRETİM	21
C. YATIRIM	23
1) Yabancı Sermaye	24
2) İflaslar ve Şirket Kuruluşları	24
D. İSTİHDAM	24
Bölüm 2- Kamu Maliyesi	27
KAMU MALİYESİ	27
A. BÜTÇE GELİRLERİ VE HARCAMALARI	28
B. KAMU KESİMİ BORÇLARI	31
C. SONUÇ	32
Bölüm 3 - Parasal Gelişmeler	36
A. PARA POLİTİKASI	36
B. PARA ARZI	37
C. MEVDUAT VE KREDİ GELİŞMELERİ	38
Bölüm 4 - Fiyat Hareketleri ve Enflasyon	41
Bölüm 5 - Dış Ekonomik Gelişmeler	43
A. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER VE 2004 YILI BEKLENTİLERİ	43
1. Dünyada İktisadi Faaliyetlerin Dağılımı	44
2. Dünya Ekonomisinde 2004 Yılı Beklentileri	44
B. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNDEKİ GELİŞMELER	45
1. Dış Ticaretin Yapısındaki Gelişmeler	46
2. Türkiye'nin Dış Ticaret Endeksleri	48
3. Dış Ticaretin Yöntündeki Gelişmeler	49
4. 2004 Yılı'nın İlk Çeyreği ve Beklentiler	52
C. ÇİN'İN DTÖ ÜYELİĞİ VE 2005 SENDROMU	53
1. Üyelik Bölge Ülkelerine Etkileri	53
2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri	54
3. Türkiye'nin Çin Gerçeği Karşısındaki Konumu	54
4. Neler Yapıldı?	55
D- DÖVİZ KURUNDAKİ GELİŞMELER	56
E- ÖDEMELER DENGESİNDEKİ GELİŞMELER	59
1. Cari İşlemler Dengesi	59
2. Yabancı Sermaye Ve Finans Hesapları	63
Bölüm 6 - Genel Değerlendirme	67
1- Reel Ekonomi, Büyümenin Kaynakları ve Ortaya Çıkan Eşitsizlikler	67
2- İstihdam ve İşsizlik	67
3- Büyüme'nin Sektörel Analizi	68
4- "Sürdürülemez Borçlanmanın" Kıskaçındaki Kamu Finansmanı	69
5- Cari Açık: Türkiye Ekonomisinde Bir Risk Olgusu	69
TÜRKİYE EKONOMİSİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASINDA VİZYON ARAYIŞLARI	72
Bölüm 7 - MÜSİAD'ın Önerileri	75
A- EKONOMİK PROGRAMIN TEMEL YAPISI VE ÖNCELİKLERİ	75
B- KAMU FİNANSMANI VE MALİYE POLİTİKASI TEDBİRLERİ	77
C- PARA POLİTİKASI TEDBİRLERİ	80
D- FİNANS SİSTEMİ TEDBİRLERİ	81
E- VERGİ REFORMU TEDBİRLERİ	81
F- ÖZELLEŞTİRMeye YÖNELİK ÖNERİLER	84
G- SOSYAL GÜVENLİK ALANINDA YENİDEN YAPILANMA İÇİN GEREKLİ POLİTİKA VE TEDBİRLER	85
H- YATIRIM VE ÜRETİME YÖNELİK ÖNERİLER	88
I- İHRACATI TEŞVİK TEDBİRLERİ	91
J- KOBİ'LER VE KOSGEB İÇİN ÖNERİLER	93
K- ÇİN TEHDİTİ KARŞISINDA TEDBİRLER	95
Devletin Alabileceği Tedbirler	95
Sektör ve Sektör Kuruluşlarının Yapması Gerekenler	95
Bir Fırsat Olarak Çin	96
L- TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ "Sonu Henüz Görünmeyen Uzun İnce Bir Yol"	96
1- DEMOKRATİKLEŞME VE KOPENHAG KRİTERLERİ	97
2- GÜMRÜK BİRLİĞİ VE FİİLİ EKONOMİK BÜTÜNLEŞME	98

3- KIBRIS MESELESİNİN ETKİSİ	99
4- SÜREKLİ DEĞİŞEN AMA BİR TÜRLÜ BİTMEYEN GEREKÇELER	100
5- AB ÜYELİĞİ İLE İLGİLİ SONUÇ VE ÖNERİLER	100
M- DEVLETİN KÜÇÜLTÜLMESİ VE KAMU REFORMU TEDBİRLERİ	102

Tablolar

EKONOMİK GÖSTERGELERDE BİR YILLIK DEĞİŞİMİN TABLOSU	15
MÜSİAD' ın Ekonomide 2004 Yılı Tahminleri	16

Bölüm 1

Tablo-1 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla – Sabit Alıcı Fiyatlarıyla Sektörel Dağılım (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim)	18
Tablo-2 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla – Sabit Fiyatlarla Harcamalar (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim)	20
Tablo-3 Hanehalkı İşgücü Anketi Temel Göstergeleri	25
Tablo-4 Nedenlere Göre İşgücüne Dahil Olmayanlar (Bin Kişi)	25

Bölüm 2

Tablo-1 2003 Yılı Bütçesi (Trilyon TL.)	28
Tablo-2 Konsolide Bütçe Giderlerinin Bileşimi	29
Tablo-3 1995-2003 Konsolide Bütçe Kalemlerinin Dağılımı	29
Tablo-4 1995-2003 Konsolide Bütçe Gerçekleşmelerinin GSMH İçindeki Payları (%)	30
Tablo-5 Kamu Net Borç Stoku (Trilyon TL.)	31
Tablo-6 Kamu Net Borç Stoku/GSMH (%)	31
Tablo-7 Kamu Net Borç Stoku Değişim Oranı (%)	32
Tablo-8 Konsolide Bütçe Borç Stoku Döviz - Faiz Yapısı	33
Tablo-9 İç Borç Stokunun Reel Faizi	33
Tablo-10 Borçluya Göre Dış Borç Stoku (milyon USD)	34
Tablo-11 Konsolide Bütçe Dış Borç Stoku Döviz Yapısı	35
Tablo -12 Konsolide Bütçe Toplam Borç Stoku Döviz Yapısı	35

Bölüm 3

Tablo-1 Para Arzı (milyar TL)	38
Tablo-2 Mevduatlardaki Gelişmeler	39
Tablo-3 Dövizli Mevduat Hesapları (milyar USD)	39
Tablo-4 Başlıca Finansal Tasarruf Araçlarını Mukayese	39
Tablo-5 Nominal Getiri Oranları	40
Tablo-6 Mevduat Bankaları Tüketici Kredileri (MİLYAR TL)	40

Bölüm 4

Tablo-1 Yıllık Enflasyon Hızı	41
Tablo- 2 Kamu ve Özel Kesim Fiyat Artışları(2003 yılı)	42

Bölüm 5

Tablo-1 2003 GSYİH Verileri, 2004 Yılı Tahminleri (Yıllık Değişim)	43
Tablo-2 Yıllara Göre Türkiye'nin Dış Ticaret Performansı	45
Tablo-3 Ekonomik Faaliyetlere Göre Dış Ticaret (Değer: 000 \$)	46
Tablo-5 Fasillara Göre Başlıca İhracat Kalemleri 2003 Yılı değer sıralamasına göre (000 \$)	47
Tablo-4 Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Dış Ticaret (Değer: 000 \$)	47
Tablo-6 Fasillara Göre Başlıca İthalat Kalemleri (2003 yılı değer sıralamasına göre) (000 \$)	48
Tablo-7 Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret (Milyon \$)	50
Tablo-9 Türkiye'nin İhracatında Başlıca Ülkeler (MİLYON DOLAR)	51
Tablo-8 Ülke Gruplarına Göre İthalat (MİLYON DOLAR)	51
Tablo-10 Türkiye'nin İthalatında Başlıca Ülkeler (MİLYON DOLAR)	52
Tablo-11 Ödemeler Dengesi Analitik Sunum	59
Tablo-12 Turizm İstatistikleri	61
Tablo-14 Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı	63
Tablo-13 Türkiye'deki Yabancı Sermaye	63
Tablo-15 Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Kuruluşların Ülkelere Dağılımı	64

Bölüm 6

Tablo-1 Temel Senaryo (Hazine-IMF yaklaşımı)	78
Tablo-2 Senaryo-II	79
Tablo-3 Senaryo-III (MÜSİAD'ın Projeksiyonlarına göre)	79

Şekiller

Şekil-1 Üç Aylık Sanayi Üretim İndeksi (1997 = 100)	21
Şekil-2 Üç Aylık İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları	22
Şekil-3 Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgesel Dağılımı (Yatırım Bedeli Bazında)	23

Grafikler

Grafik -1 Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Yıllar İtibarıyla Değişimi (GSMH'ya Oran olarak %)	27
Grafik-1 2003 Yılında Aylara Göre Dış Ticaretin Seyri	46
Grafik-2 TEFE ve TÜFE Bazında Reel Efektif Döviz Kuru	57
Grafik-3 Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesindeki Gelişmeler (Milyon \$)	60
Grafik-1	79
Grafik-2	80

ÖNSÖZ

DR. ÖMER BOLAT
GENEL BAŞKAN

Türkiye, uzunca bir zamandır, her ülkede vaki olması doğal bir takım halledilebilir sorunları düğüm haline dönüştürerek, çözümsüzlük anaforunda zaman, insan, para ve itibar kaybetmektedir. Emsalsiz zenginliklerini “sorun”, “fırsatları” da “problem” olarak gören tembel ve hantal bir organizasyona dönüşmüş sağlıklı bir yapı var ortada. Ancak bu haliyle bile kurulu düzeni menfaat kapısı haline getiren, sistemle “ortak yaşam alanları” oluşturarak çıkar lobileri, hem kazanımlarını kaybetmemek için, hem de, “koruyucu meleklerinin” olmadığı dışa ve serbest rekabete açık bir dünyada nasıl yaşayacaklarını kestiremedikleri için, hepimizin bindiği ortak gemiyi batırma oyunlarından çekinmemekte, son bir hamle ile haksız bir şekilde, yanlış yer ve zamanda değişimin, şeffaflığın, Hak’kın, adaletin, rekabetin ve kalitenin önünü kesmek istemektedirler.

Halbuki küresel değişim rüzgârları, bu değişimi ve dünyaya uyumu geciktiren sistemleri hızla çekim alanının dışına atmaktadır. Tartışmasız, son 12 yılını heba eden Türkiye’nin hikâyesi, işlemez hale gelmiş sistemin değişime direnmesi ve yeni dünyaya ayak uyduramamasının sendromu olarak belirlenmektedir.

Türkiye’nin, çekilen siyasal ve toplumsal travmaların etkisi altında yok ettiği insan sermayesinin ve heba ettiği geleceğin muhasebeleştirilmesi kolay olmasa da, yıkımın ve çöküşün korkunç ekonomik maliyeti ortadadır. Teröre 100, hukuk dışı sistem ilişkilerinden birisi olan batık bankalara 50, kamu bankalarının görev zararı denen karanlık işlere 20, siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın bedeli olarak son 20 yılda yurt dışına 200 milyar dolar para aktarmış bir memleket, çok şükür ki, bugün hâlâ ayakta kalabilmektedir.

Türkiye, rahmetli Özal sonrasında kaybettiği değişim ve reform heyecanını, 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra siyaset ve dış politika alanlarında oldukça etkili biçimde, ekonomi alanında ise kısmen bir kez daha yaşamaya başlamıştır. Bu değişim rüzgârının sürdürülmesi, kazanımların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Uzun zamandan sonra bir hükümet, adeta devletin halkı terbiye etmek üzere eli sopalı bekçisi hüviyetinden çıkarak, hem kendisi halkın yanında pozisyon almış, hem de devlet denen mekanizmanın “halk için” var olduğunu bir kez daha bize hatırlatmıştır.

2003 yılında ekonomide büyüme, enflasyon, kamu maliyesi, reel faizler, ihracat, cari denge ve kurlar gibi başlıca makro ekonomik performans kriterleri açısından bakıldığında, bardağın yarısının dolu – yarısının henüz boş olduğu bir performans kaydedilmiştir. Hal böyle olunca nekâhet döneminin belki de daha başında olan ülkede, bu performansın 2004 yılına ciddi riskler devretmediğini iddia etmek oldukça zordur. Nitekim 2004 yılının ilk çeyrek verileri bir yandan başarının gittikçe artarak istikrara kavuşmaya başladığını gösterirken, bazı göstergeler de, dikkat edilmezse ve zamanında kararlılıkla tedbir alınmazsa kötüye gidebileceği mesajlarını birlikte vermiştir.

Döviz kurundaki düşüşe paralel olarak, ithalatın ve dış ticaret açığı ile cari açığın hızla artması, gelir dağılımının bozulmaya devam etmesi, birçok sektörde üretim kayıplarının ve küçülmelerle beraber, işsizlik oranındaki artışlar bunlardan bazılarıdır. Öte yandan İMF ile stand-by programı altında bir faiz aygıtına dönen ve sosyal fonksiyonlarını büyük oranda kaybeden kamu maliyesi, “sürdürülemez borçlanmadan, sürdürülebilir büyümeye geçiş i-

çin artık İMF sonrası yeni bir toplumsal kalkınma hamlesi ve ekonomide yeniden yapılanma programı” oluşturmamız kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Türkiye, artık bir gelecek rüyası inşa etmek zorundadır. Bu gelecek umudunun tek tek bireylerde bir heyecan karşılığı olmalı. Hükümete düşen, Türkiye’nin önüne Cumhuriyetimizin 100. Yıldönümüne denk gelen bir 2023 vizyonu koymak olmalı. Bir toplum ki, her gün sıradan vatandaşından, akademisyene varıncaya kadar sadece “kal-dıraç hesapları” yapmakta ve “döviz-kur-faiz” şeytan üçgenindeki “inenler-çıkanlar” tekrarının ötesinde bir derinliğe sahip gelecek tasarımı yapamamakta, ve günü “kârla kapatmaya” çalışmaktadır. Bu tavırdan, bir medeniyet hamlesinin ortaya çıkması çok zor olsa gerektir.

MÜSİAD’ın yönetim kurmayları ve araştırma kadroları bu raporda, Türkiye’nin bir “MR Raporu”nu kamuoyuna sunmakta ve önüne bir ayna tutarak, Türkiye’yi kendi gerçekleriyle yüzleşmeye çağırmaktadır. Gereksiz “övgülere” ve “sövgülere” sığınma ihtiyacı duymadan MÜSİAD bu yılki raporunun ana fikrini “Hak, Özgürlük ve Kalite” olarak kamuoyuna deklare ediyor. Bu konuda eksikliklere yükleniyor, ancak elini taşın altına sokarak, risk alarak topluma karşı sorumluluğunun bilinciyle, neler yapılması gerektiğini de ortaya koyuyor. MÜSİAD bundan önce olduğu gibi, bundan sonra da, Hak’ka, Özgürlüğe ve Kaliteye koşan Türkiye’ye, siyasal ve sivil toplum hareketlerine hem öncülük etmeye, hem de bunların yanında yürümeye devam edecektir. Geleceğin rüyasını bu topraklarda görmek isteyen, evlatlarına bu topraklar üzerinde gülücük tasarımı yapan herkesin elini taşın altına koyma vakti gelmiştir.

ÖZET

GİRİŞ

Türkiye ekonomisi 2003 yılına, bir yandan 2001 yılındaki derin kriz ve tarihî küçülmenin ardından İMF ile imzalanan İstikrar Programı'nın etkisi altında, bir yandan da 2002 yılında ekonomide yaşanan % 7,9 oranındaki bir toparlanmanın morali ve umudu ile girmişti. İktisadî aktörler ve vatandaşlar arasında oluşan bu iyimserlikte, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimin ardından kurulan tek parti hükümeti oldukça etkili olmuştur.

Buna rağmen, Türkiye 2003 yılını daha çok dış politikadaki gelişmelerin ve bunun iç politika ve ekonomik dengeler üzerinde yaratacağı tesirlerin gölgesinde geçirmek zorunda kalmıştır. Bunlar kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- I- 2003 yılının özellikle ilk yarısında bir yandan dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk, yaygın terör tartışmaları ve bu bağlamda ABD eksenli tek taraflı askerî ve siyasal adımların atılması nedeniyle, hemen yanı başımızda yaşanan genelde Orta Doğu ve daha özelde Irak Krizi Türkiye'yi oldukça zorlamıştır. ABD ile ilişkilerin geleceği, Irak'ta nasıl bir yapılanmanın ortaya çıkacağı ve bunun Türkiye açısından ifade ettiği anlam, Türkiye'nin bütün bu süreçlere vereceği tepkinin niteliği ve sonuçları iktisadi süreçleri derin bir belirsizliğin içine itmiştir. Bu süreçlerde oldukça hassas bir durumda olan döviz, faiz, enflasyon gibi Türkiye'nin yürütmeye çalıştığı istikrar programının sıhhati açısından çok kritik olan makro ekonomik denge unsurlarının nasıl tepki vereceği ise kamuoyunu uzun süre tedirgin etmiş, bu durum aktörlerin geleceğe yönelik adımlarını bazen ertelemelerine, bazen de vazgeçmelerine neden olmuştur.
- II- Buna ilaveten Türkiye, yakın tarihinin en ciddi dönüm noktalarından birini Kıbrıs gündemi nede-

niyle yaşamaya başlamış, halen de süreç bütün hassasiyetiyle devam etmektedir. Bilindiği üzere, AKP daha seçimler yapılmadan önce Türkiye'nin adeta resmî devlet politikası haline gelen AB üyeliği konusunda tam bir seferberlik ilan etmiş, bu tavrını seçimlerden ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, üzerindeki yasakları aşarak Başbakan olmasından sonra da kararlı bir şekilde sürdürmüştür. AB üyeliği sürecinde Kıbrıs sorununun her ne kadar bağlayıcı bir kriter olarak görülmediği ifade edilmişse de, Avrupalı ve ABD'li politika yapıcılarının sorun çözülmeden Türkiye ile kalıcı bir güven tesis etmeye yanaşmayacakları otuz yılı aşkın deneyimlerden yeterince anlaşılmış durumdadır. Dolayısı ile geleneksel “zamana yayma” politikası ile “ver kurtul” şeklindeki iki “maksimalist” yaklaşımın ötesine geçerek, bir çözüm iradesinin ortaya konmuş olması doğru bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Ancak, Kıbrıs olayı sadece kritik bir dış politika ajandası olmaktan öte, iç siyasette de neticeleri derin olacak bir hadisedir.

- III- 2003 yılını AKP Hükümeti ve Türkiye açısından kritik hale getiren bir başka süreç de, AB üyeliği yolunda kat edilmesi gereken çok fazla mesafenin olması idi. Kopenhag Kriterleri çerçevesinde gerekli uyum ve yakınsamanın ortaya çıkabilmesi için, başta siyasî yapı olmak üzere, idari ve iktisadi alanda bir dizi derin reformların yapılması zarureti vardı. Bu reformlar ise geleneksel sistemin veya bir başka ifadeyle, “statükonun” sert direnişine muhatap idi. Normal şartlar altında hem AB müktesebatı açısından, hem de demode olmuş sistemin etkinliğinin artırılması ve modernizasyonu açısından bu reformların bir an önce yapılması gereği ortada olduğu halde, AKP'nin “güven testinden” geçmediğini düşünen bir takım çevrelerin,

“niyet okuma” çabaları, reformların önünde ciddi bir handicap oluşturmaktadır.

Bu nedenle, 2003 yılında Türkiye içeride ve dışarıda ülkeyi kuşatan son derece elverişsiz ekonomik şartlar ve tarihinde “ilkleri” teşkil edecek içerideki reform ve dışarıdaki dış politika ajandası ile karşı karşıya idi. İçeride “statükonun”, dışarıda IMF’nin yakın markajı altındaki 59. Hükümet, hem siyaset, hem de ekonomi alanında kısmî bir başarı hikayesinin ve “ilklerin” altına imza atmayı başarmıştır. MÜSİAD, her zamanki tutarlı, makul ve sağduyulu tavrı ile etkin bir sivil toplum kuruluşu olarak geçmişte olduğu gibi hükümet üzerindeki yönlendirme görevini aksatmadan devam ettirmiş, gereksiz yergi veya övgüye sığınma ihtiyacı duymadan, aklın ve bilimin izinde giderek, kamu menfaatlerini ve halkın gündemini esas alarak siyasetini belirlemiştir. MÜSİAD, hükümetin karnesini, kamu oyuna açıkladığı hükümet programı ve bu bağlamda özel olarak da meşhur Acil Eylem Planı’nı ele alarak vermiştir. Bu doğrultuda Hükümetin Kasım 2002-Aralık 2003 arasındaki performansını değerlendirmek üzere araştırma yapmış ve bunu kamuoyu ile paylaşmıştır.

A- BÜYÜME, ÜRETİM VE İSTİHDAM

Türkiye’de siyasî iktidarın oluşturduğu güven ortamı, uygulanmakta olan sıkı para ve maliye politikaları, üretimde ve dış ticaretteki başarılı konsantrasyon sonucunda 2003, ekonomik istikrar, yapısal iyileştirmeler ve büyüme doğrultusunda önemli kazanımların sağlandığı bir yıl olmuştur. Millî gelir yüzde 5,9 oranında artarak 181 milyar dolardan 239 milyar dolara, fert başına düşen millî gelir de 2.598 dolardan 3.383 dolara yükselmiştir. Türkiye 2003 yılında, beklentilerin de üzerinde bir büyüme performansı gerçekleştirmiştir. Ekonomi birinci çeyrekte % 7,4, ikinci çeyrekte % 3,6, üçüncü çeyrekte ise % 5,6 oranında büyümüştür. Son çeyrekte gerçekleşen % 7,2’lik performansla birlikte, yıllık büyüme oranı da beklentilerin üzerinde gerçekleşmiş oldu.

Millî gelirde alt düzeylerde meydana gelen gelişmelere bakılacak olursa, özellikle yılın ilk dokuz ayında üretimdeki artış, büyük ölçüde ihracat tarafından sürüklenmiştir. Son çeyrekte ise yurtiçi taleplerdeki hareketlenmeler net bir şekilde istatistiklere yansımaya başlamış, bu arada üretimin giderek artan bir hızla iç pazara yöneldiği de ortaya çıkmıştır. Millî gelir hesaplarına sektörel bazda bakılacak olursa, *tarımsal hasıla*, 2002’ye göre % 2,5 azalmıştır. Bu menfi gelişmeyi, hem tarımsal üretimin düşüklüğü, hem de tarım ürünlerinin nispi fiyatlarındaki gerileme ile açıklamak mümkün gözükmemektedir. Toplam işgücünün % 34,5’inin kırsal alanda

istihdam edildiği göz önüne alınırsa, tarımsal sektördeki süregelen daralma ciddi oranda gelir ve iş kayıplarına yol açtığı ifade edilebilir.

2003 yılında yurtdışında katma değer üretiminde başlıca sanayi ve ticaret sektörleri çekmiştir. *Sanayi sektörü* genelindeki büyüme % 7,8 olurken, millî hasılanın % 25’ini oluşturan imalat sanayi, yılın tamamında yüzde 9,7 oranında büyümüştür. Yine sanayi ile paralel gelişen enerji sektörü de yüzde 8 civarında büyümüştür. Bu oranın, 2003 yılı içinde döviz kurlarındaki gerileme sayesinde enerji fiyatlarındaki yapay ve hatta kimi zaman tersine gelişmeler göz önüne alınırsa, daha bir anlam kazanmaktadır.

Ticaret sektörünün 2003’teki büyüme oranı yüzde 8,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışı anlamlı kılan husus, 2002’de yaşanan % 13’lük büyümenin üzerine binmiş olmasıdır. Ticari faaliyetlerdeki bu hareketlilik, tabiiyle ulaşım ve haberleşme sektörünü de etkilemiş, bu sektördeki büyüme toplamda % 8,4 oranında gerçekleşmiştir.

Öte yandan, 1999 depreminden bu yana gerilemiş olan *inşaat sektörü* ile 2000 Kasım krizinin ardından toparlanamamış olan *mali kuruluşlar*, 2003 yılında sırasıyla % 9 (inşaat) ve % 6,3 (mali kuruluşlar) daralmıştır. Özellikle bir ara ekonominin lokomotifini sayılacak derecede önemsenen inşaat sektöründeki bu gidişat, yeterince durdurulamamıştır.

Millî gelir hesaplarının talep kısmında, 2003 yılında sürükleyici unsurun ağırlıklı olarak *ihracat* olduğu ifade edilmişti. 2003 yılında yüzde 30,5 büyüyen ihracat, iç pazarın yavaş seyrettiği yılın önemli bir kısmında üretimi tetikleyebilmiştir. Döviz kurlarındaki düşüşe rağmen, ihracattaki ivmenin zayıfladığı yönünde bir sinyal ise yıl içinde gözlemlenmemiştir.

Ancak son çeyrekte, tahminlerin üzerine çıkan millî hasıladaki artışın esas kaynağının tek başına dış ticaret sektörü olmadığı anlaşılmaktadır. Son çeyrekte özellikle *özel nihai tüketimin* patladığı gözlemlenmektedir. Yılın son çeyreğinde dayanıklı tüketim mallarında % 50’ye yaklaşan bir patlama yaşanmıştır. Tüketim malları içinde gıdadan sonra en fazla ağırlığı olan bu kalemtedeki anormal kabul edilebilecek tüketim artışını, düşen faiz oranları, yaygın kampanyalar ve tüketici kredilerindeki patlama ile açıklamak yerinde olacaktır. Bu tüketim artışının otomotiv sektöründe yoğunlaştığını ve daha ziyade büyük şehirler için geçerli olduğunu tahmin etmek mümkündür. Tabiiyle, iç talepteki bu patlama sadece yurtiçi üretimi tetiklemekle kalmamış, ithalatı da oldukça arttırmıştır. İç talebi canlandıran üçüncü unsur ise, *özel sektörün yatırımlarındaki* büyümedir. 2002 yılında

% 4,4 büyüyen özel sektör makine teçhizat yatırımları, bu yıl her çeyrekte büyük atılımlar yapmış, faiz ve kur düşüşünden azâmî derecede faydalanmış ve toplamda % 46 büyümüştür. Ancak gerek kamuda, gerekse özel sektörde bina inşaatı yatırımları gerilediği için, toplam yatırımların ancak % 10 civarında büyüebildiği gözlemlenmektedir.

Başlıca sanayi ürünlerinin üretiminde katma değer artışı 2003 yılında % 7,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede miktar bazında en büyük artış traktör üretiminde meydana gelmiştir. % 182,4 oranında artan traktör üretimini, % 178,8'lik artışla, otobüs ve minibüs üretimi takip etmektedir. 425 bin sınırını geçen otomobil üretimindeki artış ise % 63,7'dir. Kamyon üretimi de % 53 oranında artmıştır.

2003 yılı imalat sanayi kapasite kullanım oranlarının da, büyük ölçüde yıl içindeki üretim artışına paralel olarak geliştiği gözlemlenmektedir. 2003 yılında ise gelişmelere paralel olarak, kapasite kullanım oranları da artmış, yıl ortalaması yüzde 83,9 olmuştur.

Yatırımlara gelince, DPT verileri ve tahminlerine göre, geçtiğimiz yıl özel sektör sabit sermaye yatırımlarında % 22 oranında bir artışın, kamu sektöründe ise aynı oranda bir gerilemenin yaşandığı tahmin edilmektedir. Yatırımlarda en ciddi artış, % 75 ile tarım sektöründe gerçekleşmiştir. Ulaştırma sektöründeki artış bir önceki seneye göre % 50, turizmde % 40, imalat sanayinde ise % 25 civarındadır. Enerji sektörüne yönelik yatırımlarda ise % 70'lik bir daralmanın yaşandığı tahmin edilmektedir. Yine DPT'nin tahminlerine göre kamu yatırımlarındaki kan kaybı, ulaştırma ve enerji gibi altyapı yatırımlarında olduğu kadar, eğitim ve sağlık gibi temel sosyal devlet yatırımlarında da büyük ölçüde söz konusudur. Bu çerçevede enerji yatırımları % 43, ulaştırma yatırımları % 22, sağlık yatırımları % 12, eğitime yönelik yatırımlar ise % 7 civarında gerilemiştir. Bu durumu, sosyal devlet ve rekabetçi bir ekonomi yaratma hedefleri açısından dramatik bir "çöküşün" resmidir.

2003 yılındaki büyüme sürecinin temel dinamiklerinin hâlâ belli bazı kesimleri ve şehir merkezlerini etkilediği anlaşılmaktadır. Bu anlamda büyümenin geniş kesimlere yansımaları gecikmektedir. Bunda büyüme sürecinin istihdam artırıcı olmamasının ciddi bir rolü vardır. DİE'nin verilerine göre, 2003 yılında *toplam istihdam* Türkiye genelinde % 44,4'ten % 43,2'ye gerilemiştir. 2003 yılında Türkiye genelinde % 43,2 olarak gerçekleşen istihdam oranı, kentsel yerlerde % 37,7 ve kırsal yerlerde % 51,9 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında istihdam edilenler tarım, sanayi, inşaat ve hizmet olarak dört ana sektör ayrımında incelendiğinde; toplam istihdam içinde tarımın payı % 33,9, sanayi sektörünün payı % 18,2, inşaat sektörünün pay % 4,6 ve hizmet sektörünün payı % 43,4 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında istihdam tarım sektöründe % 3,9, sanayi sektöründe % 2,7, inşaat sektöründe % 0,7 oranında düşmüş, sadece hizmet sektöründe % 2,1 oranında kısmi bir artış göstermiştir. Demek oluyor ki, büyüme henüz istihdama yansımamış, özellikle tarım kesiminden veya taşradan şehre göç akımını tetikleyen şartlar derinleşmeye devam etmiştir.

B- KAMU MALİYESİ

3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından kurulan 58'inci ve 59'uncu AK Parti Hükümetleri de daha önceki hükümetler gibi İMF ile imzalanan bir istikrar anlaşması temelindeki programları sürdürmektedir.

Ekonomik programın temel felsefesi, ödeme gücünü ve kredi değerliliğini kaybeden Türkiye'nin malî bünyesini güçlendirmek, böylelikle "sürdürülebilir borçlanma" politikası izlemektir. Bu politikanın en önemli unsuru, İMF tarafından yeniden tanımlanan konsolide kamu kesiminin, millî gelirin % 6,5'i kadar faiz dışı fazla vermesinin sağlanması olmuştur. Dolayısıyla, ekonomik programın, esas olarak kamu maliyesine odaklı olduğu hükmünde bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu değerlendirmeler çerçevesinde; kamu maliyesindeki gelişmelerin Türkiye'nin ekonomik durumu açısından belirleyici hale geldiği, buna paralel olarak da, kamu otoritesinin gerek kamu gelirleri ve harcamaları, gerekse borçlanma alanlarında politika belirleme gücü ile esnekliğinin son derecede kısıtlandığı sonucuna varılmaktadır.

Kamu kesimi ve daha özeld e bütçe, Türkiye ekonomisi açısından önemini korumaktadır. Birincisi, ekonomide yapılan harcamaların % 40'a yakını devlet tarafından yapılmakta, bunun finansmanı için gelirlerin % 28'i devlet tarafından toplanmaktadır. Bütçe, uygulanmakta olan daraltıcı maliye politikalarına, kamu harcamalarında yapılan olağanüstü kısıntılara rağmen hâlâ millî gelirin % 11,2'si kadar açık vermektedir. Bu durum, kamu kesiminin borç yükünü artıran bir unsurdur. Açığın yapısı ve oluşumu incelendiğinde, temel sorunun faiz harcamaları olduğu ortaya çıkmaktadır. Kamu borç stoğu, ekonominin toplam büyüklüğüne oranla aşırı yüksek görünmemekle birlikte gerek vade yapısı gerekse de taşıdığı reel faizin yüksekliği dolayısıyla ekonomideki kırılma eğilimi artırmakta, politika yapıcıların tercihlerinde ciddi bir kısıtlayıcı etkide bulunmaktadır.

Bütçenin bileşenlerine bakıldığında, toplam harcamaların üçte ikisinin faiz ve maaş ödemeleri olduğu, bunun da üçte ikisini faiz harcamalarının teşkil ettiği görülmektedir. Reel sektör açısından önem arzeden kamunun mal ve hizmet alımlarıyla yatırım harcamaları-

nın, toplam bütçe harcamalarının % 11'i ve millî gelirin de % 4,3'ü kadar olması ise dikkat çekicidir. 2003 yılında geçmişle kıyaslandığında, nispî bir iyileşme olduğu görülmektedir. Nitekim, 2001 yılında faiz dışı harcamalar ile faiz harcamalarının dağılımı % 49'a % 51 iken, 2003'te % 58'e % 42 gibi daha olumlu bir tablo ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte son on yıllık dönemde, 219,1 milyar iç, 25,5 milyar dış borç faizi olmak üzere toplam 244,6 milyar dolar faiz ödendiğini ve bu meblağın, 2003 yılı millî gelirimizden fazla olduğunu unutmamak gerekir. Bunun yanı sıra 2003 yılı bütçesinde sosyal güvenlik transferleri ile fon ödemeleri gibi reel ekonomiye katkı sağlamayan diğer transferlerin bütçedeki payının % 18'i bulması endişe vericidir.

Maastricht kriterleri açısından asıl önem taşıyan kamunun brüt borç stokunun millî gelire oranı hâlâ % 83,5 seviyesindedir. Bu rakam, 2001 ve 2002 ile karşılaştırıldığında olumlu bir görünüm arz etmekle birlikte, sorunun büyüklüğünün de bir göstergesi niteliğini taşımaktadır. Konsolide bütçe iç borç stokunun millî gelir içindeki payının 2003 yılında 2002 yılı ile aynı seviyede kalması ise düşündürücüdür. Hazinesin iç borçlanmada ortalama olarak piyasaya % 25, kamuya da % 12 civarında reel faiz ödemesi, bu tabloda etkili olmuştur. Bir başka deyişle, kamu kesiminin büyük fedakarlıklarla oluşturduğu millî gelirin % 6,5'i kadar faiz dışı fazla ve reel ücretler ile kâr marjlarının daraltılması pahasına sağlanan verimlilik artışının getirdiği % 6'lık reel büyüme sayesinde oluşturulan ilave kaynaklar, rant ekonomisi ile geçinmeyi alışkanlık haline getiren kesimlere aktarılmış ve bu kesimlerin verimsizlikleri böylelikle kamuya finanse ettirilmiştir.

Yüksek reel faizler, konsolide bütçe borç stokunun yapısının da değişmesine yol açmış, borçlar döviz ağırlıklı bir yapıdan TL ağırlıklı bir yapıya geçmiştir. Sonuç olarak, sorunun çözümünde asıl düğüm noktasının faiz dışı fazla değil, reel faizler olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

2003 yılında iç borçlar; 194 katrilyon 387 trilyon TL'si konsolide bütçeden, 6 katrilyon 932 trilyon TL'si de diğer kamu kesiminden kaynaklanmak üzere, 201,3 katrilyon TL'ye yükselmiştir. Bu değer, bir önceki yıla göre % 30,1 oranında artışa karşılık gelmektedir. Yıl sonu itibarıyla bir önceki yıla göre tüketici fiyatları artışının % 18,4 ve 2003 yılı için zımni fiyat deflatorünün de % 22,5 olduğu dikkate alındığında, iç borçların reel olarak da arttığı görülmektedir.

Dış borç stoku ise bir önceki yıla göre % 12,5'lik artışla 147,3 milyar dolara yükselmiştir. Bu meblağın % 15,6'lık kısmı kısa, % 84,4'lük kısmı ise orta ve uzun vadeli borçlardan oluşmaktadır. Kısa vadeli borçlar 2,9

milyar dolarlık Merkez Bankası borcu hariç tamamen bankacılık kesimiyle, özel sektör borçlarından oluşmaktadır. Orta ve uzun vadeli borçlarda özel kesimin payı % 26,2 seviyesindedir.

C- PARASAL GELİŞMELER

2003 yılında enflasyonist beklentilerin ve ekonomik belirsizliklerin azalmasına paralel olarak, uygulanmakta olan kararlı para, maliye ve gelir politikaları ile, elbette halkın, reel sektörün büyük fedakârlıkları, Türkiye'de uygulanan istikrar paketinin başarıyla devamını mümkün kalmıştır.

Nisan 2003 tarihinde yüzde 44 civarında olan bulunan gecelik borçlanma faiz oranlarında 6 defa indirime gidilerek, 2003 yılı sonu itibarıyla yüzde 22 seviyelerine çekilebilmiştir. Merkez Bankası MB, 2003 yılında esnek döviz kuru rejimi altında "örtülü enflasyon hedeflemesine" uygun bir para politikası izlemiştir. MB bir yandan doların aşırı düşmesini önlemek yönünde, bir yandan da faiz düşüşünü idare etmek üzere politika belirlemektedir. 2002 yılında bankacılık sektöründeki kriz nedeniyle piyasada zaten fazla likidite varken, bir de dolardaki düşüşü durdurmak üzere, 10 milyar doların üzerinde bir alış yaparak piyasaya TL sürmek zorunda kalmış, bu da likidite fazlasının artmasına sebep olmuştur. Döviz alımlarının sonucunda ortaya çıkan bu likidite fazlasının önüne geçmek üzere de, MB bir yandan ters repo işlemleriyle, bir yandan da bankalar arası para piyasasındaki "TL depo işlemleri" ile kısırlaştırmaya çalışmış, böylece piyasadaki likidite seviyesi ile enflasyon hedefi uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu arada, MB'nın bu güne kadar, bir yıl içindeki en yüksek döviz alımını 2003 yılında gerçekleştirmiş olması, uygulanmakta olan kur rejiminin ne kadar "serbest" olduğu konusunu bir kez daha sorgulamamızı gerektirirken, öte yandan MB bu politika sonucunda yaklaşık 1,5 katrilyon TL civarında zarar etmiştir. Ayrıca, bu kadar "yoğun" müdahaleye rağmen dövizdeki gerilemenin durdurulamamış olması, MB'nın döviz kurlarına müdahalede oldukça sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

2003 yılı boyunca dolaşıma sokulan para miktarı yüzde 40 civarında bir artışla 10 katrilyon TL'yi aşmıştır. 2003 yılında dar tanımlı para arzı (M1) % 51, geniş tanımlı para arzı (M2) % 32, yeni tanımlı geniş para arzı (M2Y) ise % 32 genişleme göstermiştir.

Toplam mevduat stoku 2003 yılında nominal olarak % 12,6 artış göstererek yıl sonu itibarıyla 147 katrilyon 350 trilyon TL civarında gerçekleşmiştir. "Ters para ikamesinin hızlanması sonucu, Türk lirası cinsinden mevduatlar da-

ha hızlı artış göstermiş, bunun sonucu Türk Lirası mevduatların toplam mevduat içerisindeki payı 2002 sonunda % 43'den, 2003 yılı sonunda % 51,5'e yükselmiştir. "Dolarizasyon" un yaklaşık bir ölçütü olarak alabileceğimiz döviz tevdiat hesaplarının M2Y (yeni geniş tanımlı) para arzına oranı 2002 yılı sonunda % 53'ten 2003 sonunda % 46'ya, 2004 Şubat itibari ile de % 41'e gerilemiştir. Yurt içi yerleşiklerin tuttuğu toplam mevduat (TL bazında) % 12,5, yurtdışı yerleşiklerin tuttuğu toplam mevduat da % 11 artış göstermiştir. 2004 yılının yaklaşık ilk iki aylık döneminde toplam mevduat % 1,2 oranında artarak, 20 Şubat itibariyle 149 katrilyon 159 trilyon TL seviyesine ulaşmıştır.

Muhtelif finansal tasarruf araçlarının son bir yıllık dönemde sağladığı getirilere bakıldığında, Türk Lirası araçların reel kazanç sağladığı, dövizli araçların ise gerek nominal ve gerekse reel olarak yatırımcısına kaybettirdiği gözlenmiştir. Örneğin, Şubat 2004 itibari ile son bir yıllık dönemde 1 yıl vadeli TL mevduat nominal % 45, İMKB % 63, devlet iç borçlanma senedi (6 aylık) % 31 getiri sağlamıştır. Buna mukabil Dolar % 17, Euro % 4, Euro-Dolar döviz sepeti de % 11 civarında kayba yol açmıştır.

Toplam *kredi stoku* 2003 yılında % 47 genişleme gösterirken, bu genişleme hemen tümüyle mevduat bankalarının açılan Türk Lirası kredilerindeki artıştan kaynaklanmıştır. Mevduat bankalarınca açılan TL krediler 2003 yılında % 82, yabancı para cinsinden krediler de % 13 civarında artış göstermiştir. Kalkınma ve yatırım bankalarınca açılan krediler % 21,7 oranında genişlerken, Merkez Bankası'nca açılan krediler ise, 2003 sonu itibari ile sıfırlanmıştır.

Bankaların giderek daha fazla oranda kredi piyasasına geri dönmeye başlaması ile birlikte, mevduatın krediye dönüşüm oranı, 2002 yılı sonu itibariyle % 24,3'ten, 2003 yılı sonunda % 32,6'ya yükselmiştir. Bankaların açtıkları kredilerde giderek daha büyük önem kazanmaya başlayan tüketici kredileri, artış eğilimini 2003 yılında da sürdürmüştür. Bankaların konut, araç ve nakit olarak verdikleri tüketici kredileri 2003 yılında % 197 artış göstermiştir. Kredi kartları yoluyla kullandırılan krediler ise % 60 artış göstermiştir. Tüketici ve kredi kartları yolu ile bireylere kullandırılan kredilerin Türk bankacılık sisteminde önümüzdeki yıllarda daha da artarak, kredi stokundan daha büyük pay alması beklenmektedir.

D- FİYAT HAREKETLERİ

Olumlu etkileri henüz tam anlamıyla yaşamaya başlayamasa da, Türkiye 2003 yılında fiyat istikrarının sağlanması yolunda aşağıda özetlenen ilerlemeleri kaydetmiştir:

Yıllık enflasyon hızı 2003 yılında tutarlı bir gerileme eğilimi içerisine girmiş, toptan eşya fiyatları ile ölçülen

(yıllık) enflasyon hızı Mart sonunda % 35,20'ye, Haziran sonunda % 29,60'a, yıl sonunda % 19,10'a, Aralık sonunda da % 13,90'a gerilemiştir. Benzer bir eğilim *tüketici fiyatlarında* da gözlenmiş, tüketici fiyatları ile ölçülen enflasyon hızı Mart ayında % 29,40'dan, Eylül ayında % 23'e, Aralık ayında da % 18,40'a gerilemiştir. Enflasyonun oluşumunda kamu ve özel kesimin paylarına bakıldığında şu durum gözlenmektedir. Şubat 2004 sonu itibari ile 12 aylık ortalama artış esas alındığında, kamu toptan eşya fiyatlarının % 18,2, özel kesim toptan eşya fiyatlarının % 22,8, toptan eşya fiyatlarının ise % 21,5 oranında arttığı görülmektedir. Böylece enflasyon gerçekleşmeleri, 2002 ve 2003 yıllarında yıl başında belirlenmiş enflasyon hedeflerinin altında kalmıştır. Bu başarının ortaya çıkmasında aşağıdaki faktörlerin etkili olduğu ifade edilebilir:

2003 yılında sağlanan siyasî istikrar beklentileri olumlu etkilemiş, dış şokların yaşandığı dönemlerde bile gelecek 12 aya ilişkin enflasyon beklentilerinin aşağı doğru bir trend izleyeceği anlaşılmıştır. 2003 yılında hedefin 13,7 puan üzerinde olan enflasyon beklentisinin, 2004 yılı başında hedefin sadece 1,9 puan üzerinde olması, ekonomik birimlerin enflasyonla mücadelede hükümetin sağladığı başarıya duydukları güvenin bir göstergesidir.

Enflasyonun düşmesinde (i) 2003 yılında konsolide bütçe başta olmak üzere, kamu kesimi malî performansının (ii) yıl içerisinde Türk lirasının güçlenmesi ve maliyet şartlarındaki iyileşme, bu çerçevede siyasal istikrarla beraber gerileyen faiz oranları, (iii) yine anlamlı bir şekilde gerileyen reel ücretler, (iv) iç talep şartlarının baskı oluşturmayacak seviyelerde kalması, (v) gıda ve tarım grubu fiyatlarının olumlu seyri enflasyondaki düşüş sürecine önemli ölçüde destek sağlayan gelişmeler olmuştur. Merkez Bankası'nın bu ortama olan önemli bir katkısı da, izlediği "örtük enflasyon" politikası ile açıklanabilir. Bilindiği üzere enflasyon hedeflemesi, geçmiş enflasyon oranları yerine gelecekteki enflasyonun göz önüne alınarak faiz ve parasal taban araçlarıyla oynanmasına dayanan bir para politikasıdır. Bu bağlamda MS'nın parasal tabanı ve kısa vadeli faiz oranlarını kontrol altında tutarak geçişi yavaşlatması ve bir anlamda tabiileştirmesi önemli bir katkı sağlamıştır.

2004 yılına yönelik enflasyon beklentilerine gelince, ilk başta ifade edilmesi gereken durum, Türkiye'de faiz ve enflasyon üzerinde derin tesirleri olacak "dışsal unsurlar" üzerinde şimdiden güvenilir projeksiyonlar üretmenin zorluğudur. Dolayısı ile son derece kırılgan bir coğrafyada olayların merkezinde yer alan Türkiye'yi nasıl bir uluslararası konjonktürün beklediği net değildir. Dış konjonktürün iç siyasal ve iktisadi istikrara olan

doğrudan bağlantısı da vurgulanmalıdır. Bu doğrultuda iyimser beklentiler hakim olur da, 2004 yılında da enflasyon tahminleri gerçekleşebilirse- ki ilk çeyrek verilerin bunun gerçekleşeceği sinyalini veriyor- bu durumda fiyat istikrarında kalıcı bir iyileşmenin kazanılmış olacağını söylemek mümkündür.

2004 yılına yönelik olarak ifade edilmesi gereken hususlar ise şunlardır: Türk ekonomisi 2004 yılına tüketici fiyatlarına göre % 6,1, toptan eşya fiyatlarına göre % 2,32'lik bir "enflasyon stoku" ile girmiştir. Eğer 2004 yılında aylık fiyat artışları ortalama % 0,9 - % 1,0 aralığında kalırsa, toptan eşya ve tüketici fiyatları için ön görülen % 12'lik yıl sonu enflasyon hedefini tutturmak mümkün olacaktır. Aylık tüketici fiyat artışları 2004 yılının Ocak ayında % 0,7, Şubat ayında % 0,55, Mart ayında % 0,89 ve Nisan ayında % 0,59 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bunun sonucu tüketici fiyatlarına göre yıllık enflasyon hızı Nisan 2004 sonu itibari ile % 10,18'e gerilemiştir. Toptan eşya fiyatlarına göre yıllık enflasyon hızı da % 10 seviyesinin altına inerek, Nisan sonu itibari ile % 8,91'e gerilemiştir. Öte yandan Merkez Bankası, açıkladığı 2004 yılı para programında, dalgalı kur rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesine devam edeceğini taahhüt ediyor. Geçen sene de adı konmamış bir enflasyon hedeflemesi programı uyguladığı anlaşılan Merkez Bankası, bu sene parasal büyüklükleri ikinci plana alacağını söyleyerek, bu politikaya geçtiğini resmen açıklamış oldu. Banka'nın temel önceliği bundan böyle enflasyon olacağına göre, likidite ve kurlardaki genel gidişata müdahale etmeyecek, ancak aşırı dalgalanmalar olursa harekete geçecektir.

E- DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye 2003 yılını başarılı bir dış ticaret performansı ile kapatmıştır. Bu doğrultuda son derece yüksek bir ticaret artışı sağlamıştır. 2003 yılı dış ticaret açısından oldukça parlak geçmiş, hatta dış ticaret beklenenden daha iyi gerçekleşince, büyümenin de başlıca motor gücü olmuştur. 2003 yılının genelinde dış ticaret hacmi yüzde 32'lik bir artışla yaklaşık 116 milyar dolara ulaşmıştır.

2003 yılında ihracat yüzde 31'lik bir artışla 47 milyar dolara yükselerek, 50 milyar dolarlık psikolojik sınıra yaklaşmıştır. Bu oranda bir ihracat artışı yüzde 37'lik bir oran ile sadece 1987 yılında yaşanmıştır. Ancak 1987 yılında yapılan devalüasyonun bundaki payı büyüktür. Oysa 2003 yılında kur reel olarak yüzde 10'un üzerinde değerlendirilmiştir. Ayrıca ihracat artışı, dünya konjonktürünün pek müsait olmadığı şartlar altında gerçekleştirilmiştir. Geçen sene ithalat da yüzde 33'lük bir artışla, yaklaşık 68 milyar dolara çıkmıştır. İhracatın 239 milyar

dolarlık GSMH içindeki payı 2003 yılı itibariyle yaklaşık yüzde 21, ithalatın payı ise yüzde 28 olmuştur.

İthalattaki patlamanın niteliğine bakıldığında, TL'nin kısmen aşırı değerli oluşu sonucu hızlanan bir ivme yakalayan ithalat artışının, tüketimden ziyade üretim ve yatırım eksenli girdi talebindeki artıştan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yeni kapasitelerin yaratılmasını mümkün kılacak bu gelişme olumlu olarak değerlendirilebilir. Ancak 2003 yılının son çeyreğinde oldukça hızlanan bir tüketim artışı ve bunun içinde de lüks ithal tüketim ürünlerinin artış oranının hızlandığına dikkat çekmek gerekmektedir. Bu olumsuzluğun önüne geçilmesi için, dolardaki düşüş bir noktada dengelenmeli ve özellikle de dalgalanma aralığı belirsizlikleri ortadan kaldırılmalıdır. *Cari denge açısından hassas bir konumda olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, dolar kurunun geniş bir aralıkta dalgalanmaya bırakılması ve yerli paranın iç yapıdaki gerçeklerden kopacak şekilde değerlendirilmesi ciddi sıkıntılar yaratacağından, dikkatle takip edilmesi gerekir.*

2003 yılında dış ticaret açığı yaklaşık yüzde kırk oranında artarak, 21,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu arada ihracatın ithalatı karşılama oranı da aşağı yukarı geçen sene ile aynı yani yüzde 69 düzeyinde gerçekleşmiştir. Öte yandan 2002 yılının son çeyreğinden itibaren artış eğiliminde olan dış ticaret hadleri, açığı kapatıcı etki yaparken, çapraz kurlardaki gelişmeler de, açık üzerinde etkili olmuştur. Döviz kurundaki gerileme ihracatçı kesimlerin girdi ve yurtdışı finansman maliyetlerini azaltırken, çapraz kurda dolar aleyhinde yaşanan hızlı değişim de, ihracatın yaklaşık % 57'sinin dolar dışı döviz cinsinden ve ithalatın da % 58'inin dolar cinsinden yapılması nedeniyle bir arbitraj imkânı meydana getirmiştir. Bununla beraber, reel ücretlerin düşüş trendine devam etmesi ve özellikle ana ihracatçılar olan özel imalat sanayinde yaşanan verimlilik artışı da, firmalara rekabet gücü kazandırmıştır. Ancak, ihracat artışında stok eritmenin de, önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

2003 senesinde ihracat performansını yükselten sektörlerin taşıt araçları, makine ve teçhizat ve ana metal üretimi olduğu görülmektedir. İhracat performansı açısından öne çıkan sektörler ile üretimde önde giden sektörler aşağı yukarı aynı sektörlerdir. İthalatın ana mal gruplarına göre dağılımına bakıldığında, geçen sene göre ciddi bir değişim olmadığı, toplam rakamın % 73,5'inin ara malları ithalatı, sermaye ve tüketim mallarının payının ise sırasıyla % 15,4 ve % 10,4 olduğu görülmektedir.

Öte yandan, hizmetler dengesi içerisinde en önemli kalem olan turizm gelirlerindeki artışın etkisiyle, 2003 yılında bir önceki seneye göre net turizm gelirleri, bir

önceki yıla göre % 14,6 oranında artarak, 7.563 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler başlığının diğer önemli bir kalemi olan taşımacılık gelirleri incelendiğinde ise net taşımacılık gelirinin 2003 yılında % 8,9 oranında azalarak toplam 784 milyon dolar olduğu görülmektedir. 2002 yılında 4.554 milyon dolar, 2003 yılında ise 5.428 milyon dolar çıkışla sonuçlanan yatırım geliri dengesinin altında yer alan doğrudan yatırım gelirleri, portföy yatırım gelirleri ve diğer yatırım gelirlerindeki net çıkışlar, 2003 yılı için sırasıyla 268, 1.207 ve 3.953 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında diğer yatırım gelirleri altında yer alan uzun vadeli kredilere ilişkin faiz giderleri, 2002 yılının aynı dönemine göre % 5,5 oranında artarak, 4.276 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu artışta, Genel Hükümet'in uzun vadeli kredilerine ilişkin faiz ödemelerinin % 11,4 artmasının yanı sıra, Merkez Bankası'nın gerçekleştirdiği faiz ödemelerinin de % 9,8 oranında artmasının büyük payı bulunmaktadır. Öte yandan bir önceki yılın 12 aylık toplamıyla karşılaştırıldığında, 2003 yılında % 3,7 oranında artan cari transferler 3.618 milyon dolar olarak gerçekleşirken, bu kalemin içerisinde en büyük paya sahip işçi gelirleri, % 19,9'luk artışla 2.321 milyon dolar olmuştur. Burada işçi dövizinde yönün henüz Türkiye'ye dönmediği açıkça görülmektedir. Bedelsiz ithalattan kaynaklanan girişler de, 996 milyon dolara düşmüştür.

Bütün bunlardan sonra cari açık, revize edilen cari açık beklentilerinin altında 6,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu veri, kurdaki değer kayıplarına rağmen cari açığın ihracat performansı ve cari hizmetler gelirleri aracılığı ile kontrol altına alınabildiğini göstermektedir. Cari açığın 2003 yılındaki finansmanında da sorun çıkmamıştır. Kaynağı belirsiz olarak sisteme giren yaklaşık 5,2 milyar dolarlık bir meblağ, bu süreçte kritik bir rol oynamıştır. Ancak neticede bunun da bir sıcak para girişi olduğu ve 2004 yılında girişinin devam edip etmeyeceği, hatta tersine dönüp dönmeyeceğini şimdiden kestirmek mümkün değildir. Öte yandan cari açığın GSMH'ya oranı % 2,5 civarında gerçekleşmiştir.

EKONOMİK GÖSTERGELERDE BİR YILLIK DEĞİŞİMİN TABLOSU

	2002	2003
KONSOLİDE BÜTÇE-Katrilyon TL		
Gelir (Bütçe)	76.400	100.238
Gider (Bütçe)	115.485	140.053
Bütçe Açığı	39.085	39.085
GSMH Reel Büyüme Hızı (%)	7,9	5,9
GSMH (1978 fiyatlarıyla Milyar ABD Doları)	180.892	239.235
Kişi Başı Millî Gelir (ABD Doları)	2.598	3.383
Sanayi Üretim Artış Hızı (%)	9,2	9,7
İmalat Sanayi Üretim Endeksi (1997=100)	102,5	112,1
Kapasite Kullanım Oranları (%)	82,8	83,9
Enflasyon (TÜFE %)	29,7	18,4
Enflasyon (TEFE %)	30,8	13,9
Amerikan Doları (Alış, Yıllık ortalama, TL)	1.505.840	1.493.068
Euro (Alış, Yıllık ortalama, TL)	1.429.766	1.685.301
Cumhuriyet Altını (Milyon TL)	117,5	130
İşsizlik Oranı		
Genel	10,2	10,5
Vasıflı (15-24 yaş grubu lise ve üstü eğitilmiş)	29,1	27,8
Kamu Borç Stoku (Milyar ABD Doları)	148,5	181
İç Borç Stoku (Konsolide Bütçe) (Trilyon TL)	149.869	194.386
İç Borçlanma Faiz oranı		
Yıl ortalaması	62,9	47,1
Yıl Sonu	50	28
USD Cinsi Faiz Oranı (Yıl Ortalaması)	32,6	48,4
Dış Borç Stoku (Milyon ABD Doları)		
Konsolide Bütçe	56.829	63.498
Toplam (Kamu)	63.928	70.334
Toplam Dış Borç Stoku	130.928	147.264
İhracat (Milyon ABD Doları)	36.059	47.068
İthalat (Milyon ABD Doları)	51.554	68.808
Dış Ticaret Dengesi	-15.495	-21.740
İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)	69,9	68,4
İhracat/GSMH (%)	19	20
İthalat/GSMH (%)	23	28
Cari Denge (Milyar ABD Doları)	-1.5	-6.6
Cari Açık/GSMH (%)	0,8	2,76
Beklenen Reel Faiz (%) (İskontolu iç borç ihaleleri ağırlıklı iç borç faizi)	12,4	17,4
MB Gecelik Borçlanma Faizi	% 44	% 26
MB Borç Verme Faizi	% 51	% 31

MÜSİAD'ın Ekonomide 2004 Yılı Tahminleri

MÜSİAD'ın çeşitli makro ekonomik büyüklüklere ilişkin 2004 yıl sonu tahminleri aşağıda verilmektedir. Veriler ekonometrik bir çalışmaya dayanmamaktadır.

MÜSİAD' ın Ekonomide 2004 Yılı Tahminleri	
EKONOMİK BÜYÜME ORANI (GSMH ARTIŞI)	% 6,5
MİLLİ GELİR (Milyar Dolar)	260
İÇ BORÇ STOKU	235 Katrilyon TL
ENFLASYON ORANI	
Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE)(% Artışı)	% 14
Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) (% Artışı)	% 12
BÜTÇE AÇIĞI	48 Katrilyon TL
DÖVİZ KURLARI (Yıl Ortalaması Kuru)	
1 ABD Doları	1.600.000
1 Euro	1.850.000
İHRACAT (Bavul Ticareti Hariç)	57 Milyar Dolar
İTHALAT	85 Milyar Dolar
DIŞ TİCARET DENGESİ	(-) 28 Milyar Dolar
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	(-) 9 Milyar Dolar

BÖLÜM 1

MİLLÎ GELİR, ÜRETİM, YATIRIM VE İSTİHDAM

A. MİLLÎ GELİR

2003 yılına ait iktisadî veriler, bu yılda 2000–2001 krizinden çıkışı ifade eden bir performansın sergilendiğini ortaya koymaktadır. 2003 yılındaki büyüme süreci 2002 yılında başlamış olsa da, 2002 yılında yaşanan büyüme performansının daha ziyade üç ayak üzerine oturduğu gözlemlenmiştir. Her şeyden önce iç piyasadaki durgunluk, tabii olarak üretici ve işadamlarını dışarıya yöneltmiş, dönem boyunca istikrarsız bir seyir izleyen reel kura rağmen ihracatta patlama yaşanmıştı. Dahası, kriz boyunca daralan üretim ve nihai satışların stoklardan karşılanması gibi sebeplerle, 2002’de mal stoklarını yenilemeye yönelik bir hareketlenme yaşanmış, bu sebeple millî hasıladaki büyüme nihai satışlardaki büyümeden fazla gerçekleşmişti. Bu iki sebepten ötürü, 2002’de yaşanan büyüme tipik bir “krizden çıkış” senaryosu şeklinde gerçekleşmemiş, yani piyasalara ve “vatandaşa” yansımamıştı. Öte yandan 3 Kasım 2003 seçimlerine doğru, kamu kesiminin cari harcamalarını artırması, bu büyüme sürecine destek çıkmış, iç piyasaların canlanmasına yönelik bir sürecin ilk aşamasını oluşturmuştu.

2003 yılında yaşanan büyüme süreci ise 2002’deki dinamiklerin üstüne inşa olmuş ve bu anlamda daha “tipik” bir krizden çıkış senaryosu izlemiştir. Ancak aşağıda da görüleceği üzere, bu senaryo, kısmen bilinçli, kısmen de geçmişte yaşanan krizin derinliği ve ekonomide yaşanan yeni süreçlerin etkisiyle, oldukça yavaş işletilmiştir/işlemiştir.

Yılın ilk çeyreğine ait millî gelir hesapları, dünya ekonomisinin sancılı bir yavaşlama sürecine girdiği ve Irak savaşı öncesi gerilim ve belirsizliğin zirvede olduğu bir dönemde,

Yılın ilk çeyreğine ait millî gelir hesapları, dünya ekonomisinin sancılı bir yavaşlama sürecine girdiği ve Irak savaşı öncesi gerilim ve belirsizliğin zirvede olduğu bir dönemde, 2002 yılında yakalanan ivmenin devam ettiğini göstermektedir. İlk çeyrekte Türkiye Çin’den sonra dünyadaki en hızlı büyümeyi yakalayan ülke olmuştur.

2002 yılında yakalanan ivmenin devam ettiğini göstermektedir. İlk çeyrekte Türkiye Çin’den sonra dünyadaki en hızlı büyümeyi yakalayan ülke olmuştur. Bu dönemde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 8,1, Gayri Safi Millî Hasıla ise % 7,4 gibi oranlara ulaşarak tahminlerin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu büyümede, GSMH içinde en yüksek paya sahip olan imalat sanayi, toptan ve perakende ticaret ile ulaştırma – haberleşme sektörlerinin sırasıyla % 10,4, % 11,7 ve % 13,1 oranlarında büyüme kaydetmiş olması, şüphesiz ki önemli bir rol oynamıştır. İlk

çeyrekteki üretim artışının harcamada kanadında ise büyük ölçüde ihracat, özel sektör makine teçhizat yatırımları ve nihai özel tüketim yer almaktadır. Bununla birlikte stoklardaki artışın halen devam ettiği ve ilk çeyrek GSMH’sının % 8,6’sının stoklara yöneldiği anlaşılmaktadır. Büyüme oranları öte yandan 2002 yılının ilk çeyreğine göre hesap edilmektedir. Baz alınan bu dönemde ekonominin taban yaptığı 2001 yılından sonra yatay bir seyir izlendiği bilinmektedir. Tabiatıyla bu dönem verilerinde ciddi bir “baz dö-

nem” etkisi söz konusudur. Buna rağmen, kış ayları olmasına ve bu çerçevede bir önceki döneme göre belli kalemlerde azalmanın beklenmesine rağmen, nihai tüketimin bir önceki döneme göre de arttığı görülmektedir. 2002’in genel büyümesine eşlik etmemiş olan ve bu sebeple iki yıldır bastırılan tüketim talebinde, kış ayları olmasına rağmen belli bir hareketliliğin başlamış olduğu anlaşılmaktadır. İlk aşamada bu hareketlilik hızlı bir büyüme sürecine işaret etmiş, ancak yukarıda da kısaca değinildiği gibi, bu süreç ivme kazanamamış ve özel nihai tüketim takip eden dönemlerde patlamaya geçememiştir. Öte yandan bu dönemde nihai mal satışlarının geçen iki dönemin aksine, GSMH’nın meta üretimi rakamlarının yeniden altına düştüğü görülmektedir. Bu durumu üreticilerin bir taraftan artan tüketim tale-

bini karşılamak, diğer taraftan da geleceğe yönelik iç ve dış pazar imkânlarının genişleme umuduyla stoklara yeniden bilinçli bir yatırım yaptığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Stok artışının kısmî bir açıklaması olarak, Irak krizi sebebiyle gerçekleşemeyen ihracatı da göz ardı etmemek gerekir

İlk çeyrekte yakalanan % 7,4'lük büyümenin ardından, ikinci çeyrekte yaşanan % 3,6'lık büyüme oranı, kimi yorumcularca düşük bulunsa da, esasında krizden çıkış sürecinin daha normalleştiği yönünde değerlendirilmelidir. Nitekim yılın kalan dönemlerinde bu süreçte gevşeme olma-

mıştır. Baz dönem etkisinin ortadan kalktığı ikinci çeyrekte, bir önceki döneme göre mevsimsel ortalama artışın üzerinde bir genişleme yaşanmıştır. Bu dönemde üretim kanadında sanayi, ticaret ve ulaştırma – haberleşme sektörlerinde büyüme ivmesi büyük ölçüde devam etmiş ancak, tarımda bir önceki yılın ikinci çeyreğine nispetle % 0,8'lik bir daralma yaşanmıştır. İkinci çeyrekte, nihai özel tüketim geçen yılın ikinci çeyreğine nispetle % 2,9 büyümüş olmasına rağmen, ilk çeyreğe göre değer bazında azalmıştır. Normalde ilk çeyrekle ikinci çeyrek arasında nihai tüketimin tabii olarak, % 5 gibi artması beklenir. Ancak bahar aylarına denk

Tablo-1 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla – Sabit Alıcı Fiyatlarıyla Sektörel Dağılım (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim)

Sektor	2002						2003					
	I	II	III	IV	Toplam	Pay	I	II	III	IV	%	Pay
1. Tarım	-1,2	1,9	5,8	16,2	6,9	13,7	2,0	-0,8	-0,6	-9,6	-2,5	12,6
2. Sanayi	2,8	12,6	10,5	11,4	9,4	29,3	8,8	4,2	9,1	9,2	7,8	29,9
İmalat Sanayii	2,3	13,7	11,8	13,5	10,4	24,7	10,4	4,9	9,5	10,0	8,6	25,3
Elektrik, Gaz, Su	6,8	13,7	8,2	4,0	8,0	3,5	4,1	3,1	8,4	7,1	5,7	3,5
3. İnşaat Sanayi	-11,2	-8,8	-3,6	-0,8	-5,6	4,6	-13,8	-12,7	-12,3	1,3	-9,0	4,0
4. Ticaret	4,5	11,6	10,2	16,9	11,0	23,0	10,6	5,8	7,4	9,2	8,1	23,5
5. Ulaştırma ve Haberleşme	2,9	8,5	6,4	6,2	6,0	13,5	13,1	5,1	8,1	7,5	8,4	13,8
6. Mali Kuruluşlar	-7,4	-9,6	-3,2	-8,2	-7,1	2,1	-8,1	-8,5	-5,5	-3,2	-6,3	1,9
7. Konut Sahipliği	2,0	1,9	1,7	1,5	1,8	5,0	1,4	1,5	1,5	1,4	1,4	4,8
8. Serbest Meslek ve Hizmetler	1,6	8,7	7,7	10,9	7,4	2,3	7,6	3,4	5,0	5,4	5,2	2,3
9. (-) İzafi Banka Hizmetleri	-9,6	-11,8	-5,1	-10,1	-9,1	1,7	-9,7	-9,9	-6,0	-3,3	-7,3	1,4
10. Sektörler Toplamı (1-9)	2,1	8,5	7,5	11,1	7,5	92,0	7,9	3,2	4,7	5,3	5,1	91,3
11. Devlet hizmetleri	1,9	0,2	0,2	0,6	0,7	4,4	0,0	0,8	1,4	1,2	0,8	4,2
12. Kar Amacı Olmayan Hizmetler	0,3	0,5	1,1	0,3	0,6	0,4	-1,4	-1,9	-1,0	0,1	-1,0	0,3
13. Toplam (10+11+12)	2,1	8,0	7,2	10,5	7,2	96,7	7,4	3,0	4,5	5,1	4,9	95,8
14. İthalat Vergisi	5,5	28,4	29,5	37,7	24,7	5,3	19,0	20,0	26,8	23,7	22,6	6,1
15. GSYİH (13+14)	2,3	8,9	8,0	11,7	7,9	102,0	8,1	3,9	5,5	6,1	5,8	101,9
16. Dış Alem Net Faktör Gelirleri	-	-	7,3	8,2	8,2	-2,0	-	-	0,1	-37,0	2,0	-1,9
17. GSMH (15+16)	0,6	10,4	8,0	11,8	7,9	100,0	7,4	3,6	5,6	7,2	5,9	100,0

Kaynak : DİE

gelen nihai tüketim, kış aylarından daha düşük bir seviyede gerçekleşerek, sabit fiyatlarla % 2'ye yakın bir oranda azalmıştır. Bu durum, artan üretimin artan istihdama dönüşmediği ve belki de Irak krizi öncesi artan spekülasyonların, kriz sonrası azaldığı bir ortamda, alım gücünün ve tüketici güveninin hâlâ zayıf olduğunu göstermektedir. Stoklarda devam eden artışı da, belki bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Öte yandan özel kesim yatırımları, inşaat yatırımlarındaki ciddi düşüşe rağmen, makine teçhizat yatırımlarındaki büyük ölçekli artışlar sayesinde % 14 civarında büyümüştür.

Bu düşük ölçekli büyüme, % 5,9 ile üçüncü çeyrekte de devam etmiştir. Üçüncü çeyrek verileri açıklandığında bir kısım yorumcu, % 5'lik yıl sonu hedefini sorgulamaya başlamış, ancak yılın son çeyreğindeki % 7,2'lik büyüme ile ekonominin kırılganlığına ilişkin endişeler oldukça azalmıştır. Üçüncü çeyrekte de büyüme-yi ağırlıklı olarak ihracat, özel sektör makine teçhizat yatırımları ve kısmen de özel nihai tüketim (büyük ölçüde dayanıklı ve yarı dayanıklı malların tüketimi) talebi desteklerken, bundan büyük ölçüde imalat sanayi, ticaret ve ithalat sektörleri yararlanmış. Üretim ve ithalatın, daha önceki dönemler kadar olmasa da, hâlâ önemli bir kısmının, stoklara kaydığı gözlenmiştir. Yılın son çeyreğinde ise büyüme sürecinin bir miktar değiştiği gözlenmektedir. İlk dokuz ayda üretimdeki artış, büyük ölçüde ihracattaki patlama sayesinde dengelenmekteydi. Oysa son çeyrekte yurtiçi üretimin giderek artan bir hızla iç pazara yöneldiği de ortaya çıkmıştır.

Millî gelir hesaplarına sektörel bazda bakılacak olursa, 2003 yılının tarım için hiç de iyi geçmediği ilk anda fark edilecektir. Tarımsal hasıla, 2002'ye göre % 2,5 azalmış görülmektedir. Bu menfi gelişmeyi, hem tarımsal üretimin düşüklüğü, hem de tarım ürünlerinin nispi fiyatlarındaki gerilemesi ile açıklamak mümkün görülmektedir. Zirai üretimin millî hesaplar içinde kendini hissettirmeye başladığı ikinci (% -0,8) ve üçüncü (% -0,6) çeyreklerde yaşanan düşük performans, özellikle tahıl grubu ürünlerinin nakde dönüştüğü yılın son çeyreğinde kendini iyice hissettirmiştir. Tarım sektöründe son çeyrekte yaşanan gerileme % 9,6 gibi tedirgin edici bir orandır. Toplam işgücünün % 34,5'inin kırsal alanda istihdam edildiği göz önüne alınırsa, tarımsal gelirdeki bu gerilemenin özellikle kırsal bölgede 2004'ün ilk yarısında tüketim artışına müspet yansımayaacağı tahmin edilebilir.

Millî gelir hesaplarının talep kısmında 2003 yılında sürükleyici unsurun ağırlıklı olarak ihracat olduğu anlaşılmaktadır. % 16 büyüyen ihracat, iç pazarın zayıf seyrettiği yılın önemli bir kısmında üretimi tetikleyebilmiştir. Döviz kurlarındaki düşüşe rağmen, ihracattaki ivme devam etmektedir.

2003 yılında yurtiçinde katma değer üretiminde başlıca sanayi ve ticaret sektörlerinin çektiği, artan ticarî faaliyetler sonucunda da ulaşım ve haberleşme sektöründe hızlı bir büyümenin yaşandığı anlaşılmaktadır. Millî hasılanın % 25'ini oluşturan imalat sanayinde % 10,4, % 4,9 ve % 9,5'lük dönemsel büyüme oranlarının ardından son çeyrekte büyüme oranı % 10'a ulaşmıştır. Böylece 2003 yılında bu sektör % 8,6 oranında gelişmiştir. Yine sanayi ile el ele bir performans sergilemesi tabii olan, enerji sektörü de son çeyrekte % 7'yi aşan bir performans göstermiş ve yılı % 5,7'lik bir büyüme ile tamamlamıştır. Bu oran, 2003 yılı içinde döviz kurlarındaki gerileme sayesinde enerji fiyatlarındaki yatay ve hatta kimi zaman tersine gelişmeler göz önüne alınırsa daha bir anlam kazanmaktadır.

İlk üç çeyrekte sırasıyla % 10,6, % 5,8 ve % 7,9'lük büyüme gösteren ticarî faaliyetlerin son çeyrekte önceki yılın aynı dönemine göre % 9,2 büyüdüğü görülmektedir. Ticarî faaliyetler içinde otelcilik ve lokantacılık gibi % 3'lük paya sahip olan ve 2003'te % 3 küçülen hizmet kalemleri düştüğü zaman, geriye kalan toptan ve perakende ticaretteki büyümenin son çeyrekte % 11'e ulaştığı ve bu sayede 2003'te % 10'un üzerinde büyüdüğü anlaşılmaktadır. Bu alandaki patlama, 2002'de yaşanan % 13'lük büyümenin üzerine bindiği için daha da anlamlı ve umut vericidir. Ticari faaliyetlerdeki bu hareketlilik, tabiatıyla ulaşım ve haberleşme sektörünü de etkilemiştir. Bu sektördeki büyüme de, toplamda % 8,4 oranında gerçekleşmiştir.

Öte yandan, 1999 depreminden bu yana ihya olamayan inşaat sektörü ile 2000 Kasım krizinin ardından toparlanamamış olan malî kuruluşlar, 2003 yılında sırasıyla % 9 ve % 6,3 daralmıştır. Özellikle bir ara ekonominin lokomotifini sayılacak ölçüde önemsenen inşaat sektöründeki bu gidişat, henüz durdurulamamış görülmektedir. Yılın son çeyreğinde bu sektörde gerçekleşen % 1,3'lük büyümenin gidişatının durduğuna işaret ettiğini söylemek için henüz çok erken.

Millî gelir hesaplarının talep kısmında 2003 yılında sürükleyici unsurun ağırlıklı olarak ihracat olduğu anlaşılmaktadır. % 16 büyüyen ihracat, iç pazarın zayıf seyrettiği yılın önemli bir kısmında üretimi tetikleyebilmiştir. Döviz kurlarındaki düşüşe rağmen, ihracattaki ivmenin yayınladığı yönünde bir sinyal henüz ortalarda görülmektedir.

Ancak son çeyrekteki performansın, bu dönemde tahminlerin üzerinde artan hasılayı açıklama imkânı da yoktur. Gerçekten de son çeyrekte özellikle özel nihai tüketimin patladığı gözlemlenmektedir. Yıl boyunca canlanmakla canlanmamak arasında tereddüt geçiren iç piyasaların, 2003'ü kapatırken hareketlendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde dayanıklı tüketim mallarında % 50'ye yaklaşan bir patlama yaşanmıştır. Tüketim malları içinde gıdadan son-

ra en fazla ağırlığı olan bu kalemdaki söz konusu anormal tüketim artışını tabii olarak düşen faiz oranlarının ardından yaşanan kampanya ve tüketici kredilerindeki patlama ile açıklamak yerinde olacaktır. Bu tüketim artışının otomotiv sektöründe yoğunlaştığını ve daha ziyade büyük şehirler için geçerli olduğunu tahmin etmek mümkündür. Tabiatıyla, iç talepteki bu patlama sadece yurtiçi üretimi te-
tiklemekle kalmamış, ithalatı da oldukça artırmıştır.

Tablo-2 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla – Sabit Fiyatlarla Harcamalar
(Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim)

	2002						2003					
					Toplam					Toplam		
	I	II	III	IV	%	Pay	I	II	III	IV	%	Pay
Özel Nihai Tüketim	-1,9	3,2	2,7	4,4	2,1	63,0	7,8	2,9	5,8	10,3	6,6	63,5
Gıda	-0,7	-0,3	2,7	1,8	1,1	36,9	4,4	4,1	5,7	1,0	4,1	36,0
Dayanıklı Tüketim Malları	-7,0	8,7	1,8	6,1	2,1	15,0	24,7	10,6	11,4	49,5	24,0	17,4
Yarı Dayanıklı / Dayanaksız Mallar	-2,1	4,3	1,6	10,5	3,0	15,1	4,7	-4,5	3,7	3,8	2,1	14,4
Enerji, Ulaştırma, Haberleşme	-3,0	1,7	-0,1	0,2	-0,2	14,2	5,0	-1,3	2,9	2,4	2,2	13,6
Hizmetler	2,0	10,0	8,8	11,5	8,5	10,4	9,6	5,1	7,6	7,9	7,5	10,5
Konut Sahipliği	2,0	1,9	1,7	1,5	1,8	8,6	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	8,1
Kamu Nihai Tüketim	2,2	2,6	12,0	4,5	5,4	8,4	-2,3	-2,0	-0,7	-4,2	-2,4	7,7
Personel Harcamaları	1,9	0,2	0,2	0,6	0,7	51,1	0,0	0,8	1,4	1,2	0,8	52,9
Diğer Cari Harcamalar	3,0	5,7	27,9	7,1	10,8	48,9	-8,3	-5,2	-2,8	-7,4	-5,9	47,1
Gayri Safi Sabit Yatırımlar	-28,5	-2,0	5,6	20,5	-1,1	18,9	11,7	6,3	3,0	19,2	10,0	19,7
Kamu Sektörü	-18,4	3,0	27,9	9,2	8,8	32,5	-34,8	-14,6	-22,7	5,0	-11,5	26,2
Makine Teçhizat	-19,7	10,7	63,2	7,6	12,2	25,0	-41,2	5,0	-43,3	-0,9	-19,2	22,9
Bina İnşaatı	-18,0	27,1	32,8	16,4	19,7	31,6	-37,5	-47,9	-34,9	-8,7	-26,7	26,2
Bina Dışı İnşaat	-16,8	-13,0	12,5	4,6	0,4	43,3	-25,1	0,1	-4,2	19,2	4,0	50,9
Özel Sektör	-30,6	-3,8	-3,2	31,0	-5,3	67,5	22,6	14,2	16,4	30,1	20,3	73,8
Makine Teçhizat	-40,9	6,8	14,9	91,9	4,4	55,2	54,0	32,2	47,5	54,4	46,1	67,0
Bina İnşaatı	-14,2	-15,8	-15,3	-14,1	-14,9	44,8	-11,8	-11,8	-11,7	-10,0	-11,4	33,0
Stok Değişimleri						5,1						7,7
Mal ve Hizmet İhracatı	10,6	5,1	15,9	12,5	11,1	39,3	14,5	12,3	19,4	16,9	16,0	43,1
(-)Mal ve Hizmet İthalatı	2,5	20,4	19,2	22,1	15,8	34,8	22,0	24,7	28,3	33,0	27,1	41,8
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	2,3	8,9	8,0	11,7	7,9	100,0	8,1	3,9	5,5	6,1	5,8	100,0

Kaynak : DİE

İç talebi hareketlendiren üçüncü unsur ise, özel sektörün yatırımlarındaki büyümedir. 2002 yılında % 4,4 büyüyen özel sektör makine teçhizat yatırımları, bu yıl her çeyrekte büyük atılımlar yapmış, faiz ve kur düşüşünden azami derecede faydalanmış ve toplamda % 46 büyümüşür. Ancak gerek kamunun, gerekse özel sektörün bina inşaatı yatırımları gerilediği için, toplam yatırımların ancak % 10 civarında büyüdüğü gözlemlenmektedir.

2003 yılındaki büyüme sürecinin temel dinamiklerinin hâlâ belli bazı kesimleri ve şehir merkezlerini etkilediği anlaşılmaktadır. Bu anlamda büyümenin geniş kesimlere yansması gecikmektedir. Bunda büyüme sürecinin istihdam artırıcı olmamasının ciddi bir rolü vardır. Yine özellikle yılın son çeyreğinde belirginleşen büyüme dinamikleri, 2004'ün, geçen yıldan çok daha fazla 2000 yılına benzeyeceğine işaret ettiğinin altının çizilmesi gerekiyor.

B. ÜRETİM

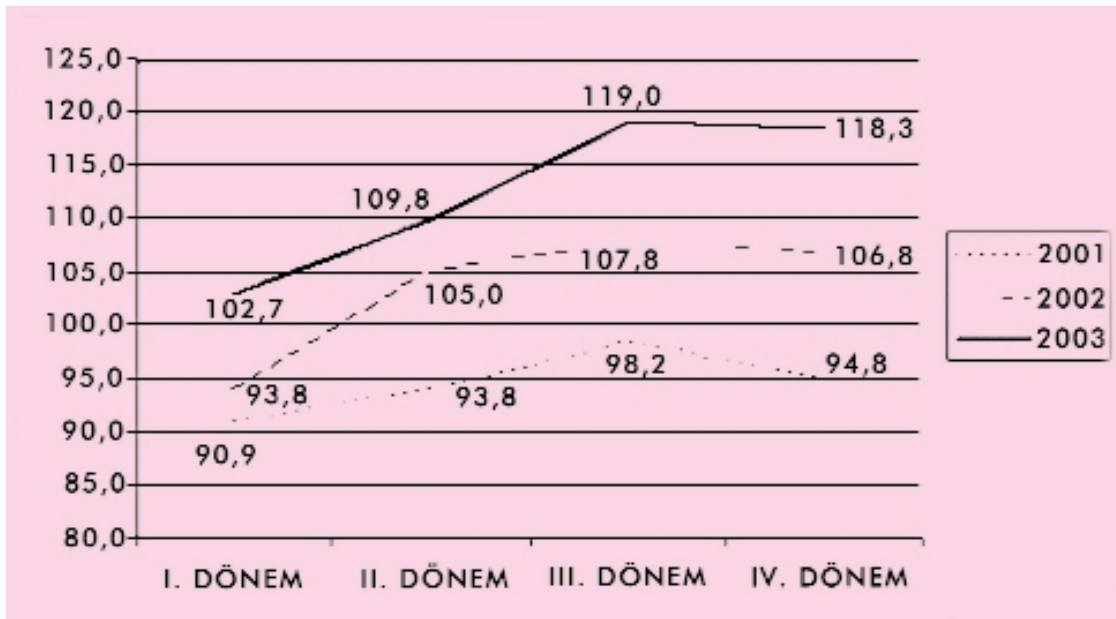
DİE'nün verilerine göre, 2001 boyunca 100'ün altında seyretmiş olan ve 2002'de de özellikle ikinci çeyrekte itibaren yükseliş gösteren üç aylık sanayi üretim endeksinin 2003 yılındaki seyri oldukça müspet sayılabilir. Yılın ilk çeyreğinde yaşanan mevsime bağlı düşüşe rağmen, bir önceki senenin aynı dönemine nispetle oldukça yüksek oranlı bir artışla 102,7'ye ulaşan indeks, ikinci çeyrekte yavaşlayan trend çizgisine rağmen 109,8'e ulaşmıştır. Üçüncü çeyrekte, Irak krizinin ve dövizdeki hareketlenmeye dayalı etkileri durulmaya başlamasıyla

yeniden ivme kazanan indeks 119'a ulaşmış, ardından mevsim gereği bir seyirle az bir düşüş yaşamış ve 118,3 seviyesine gelmiştir.

Sanayi üretim endeksinin bir önceki yıl ile dönemsel karşılaştırmasına bakılacak olursa, ilk çeyrekte % 9,5 arttığı, ikinci çeyrekte ise baz dönem etkisinin azalmasıyla ve konjonktürel gelişmelerin etkisiyle nispeten daha düşük bir büyüme oranı olan % 4,6 büyüdüğü gözlemlenmektedir. Üçüncü çeyrekte yeniden yükselişe geçen sanayi üretimi, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 10,4 artmış, son çeyrekte de bu süreç devam etmiş ve yıl sonu itibarıyla % 10,8 olmuştur. Öte yandan üretimin daha çok özel sektörde gerçekleştiği gözlemlenirken, 2003 yılında kamu sektörü sanayi üretimi bir önceki yıla nispetle % 4,5 oranında azalmıştır. Özel sektör sanayi üretimi indeksi dönemler itibarıyla % 15,1, % 8,4, % 14,3, % 15,6'lık büyümeyle 2003'te toplam % 13,3 artmış gözükmektedir.

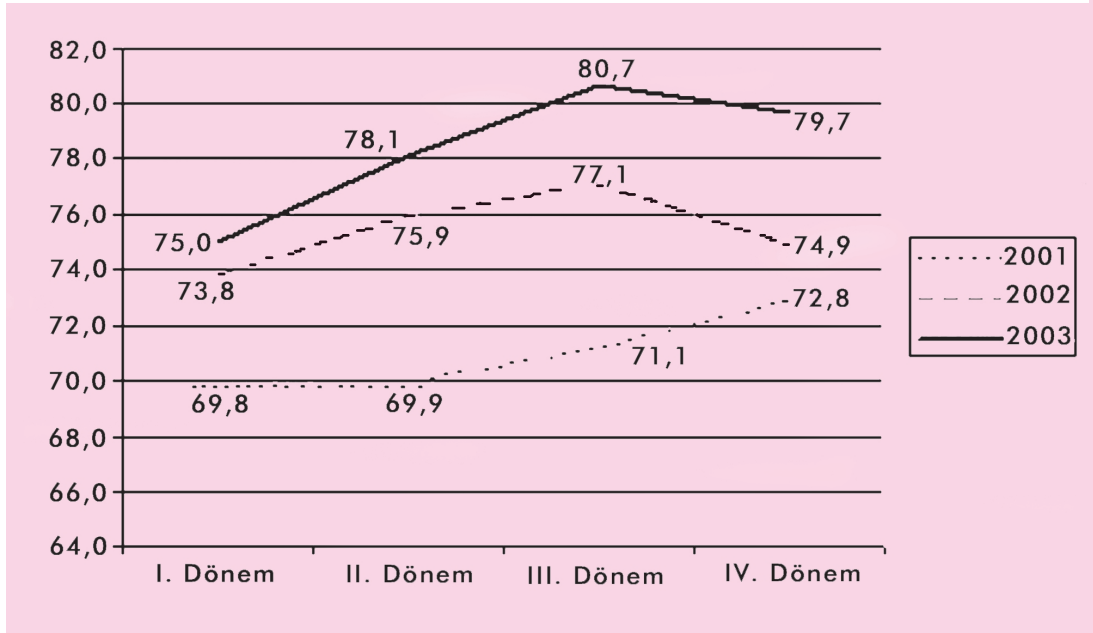
Alt sektörler bakımından bakılacak olursa, sanayi üretiminin ağırlığını taşıyan imalat sanayinin ilk çeyrekte kamuda % 3,3, özelde % 12,7 ile % 10,8, ikinci çeyrekte kamuda % 0,8, özelde % 6 ile % 5, üçüncü çeyrekte kamuda % 2,7, özelde % 12,2 ile % 10,4, son çeyrekte ise kamuda % 1,9, özelde % 13,4 ile % 11,2 büyüdüğü anlaşılmaktadır. Bu haliyle imalat sanayi üretimi toplamda kamuda % 2,1, özelde ise % 11,1 ile toplamda % 9,4 büyümüş gözükmektedir. Gıda sanayi üretiminde ise özellikle ilk çeyrekteki % 16,6'lık üretim patlamasının ardından yılın kalan dönemlerinde gerek kamunun üretimindeki

Şekil-1 Üç Aylık Sanayi Üretim İndeksi (1997 = 100)

Kaynak: DİE

Şekil-2 Üç Aylık İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları

Kaynak: DİE

ciddi daralmalar, gerekse özel sektörde yavaşlayan üretim artışları sebebiyle, üretim endeksindeki artış yıllık % 7,1 seviyesinde kalmıştır. Tarıma dayalı bir diğer sektör olan tütün sanayinde de 2003'te % 4,7'lik bir üretim daralması yaşanmıştır. Benzer daralma süreçlerinin madencilik ve tabii kaynaklara dayalı diğer sektörlerde de yaşandığı anlaşılmaktadır.

Diğer sanayi alt kollarında ise genellikle ciddi üretim artışlarının yaşandığı gözlemlenmektedir. Tekstil, hazır giyim ve deri gibi sektörlerde üretim artışları mütevazı kalmış olmasına rağmen, kâğıt ve kâğıt ürünlerinde % 9,6, basım-yayımda ise % 23,9'luk üretim artışları yakalanmıştır. Kimyevî madde üretimine dayalı sektörlerde (% 9,2), plastik imalatında (% 15,5) ve ana metal sanayinde de (% 11,8) büyük çaplı üretim artışları söz konusu olmuştur. Yine elektrik, gaz ve su gibi enerji üretimine yönelik sektörlerde de üretim artışı % 8,5 olmuştur. Enerji tüketiminin dağılımına bakılacak olursa, sanayi kuruluşlarının ve ticarethanelerin toplam tüketim içindeki payının arttığı görülmektedir. Bu da millî hesaplar ve üretim endeksinden çıkan sonuçlarla uyumlu bir göstergedir. Öte yandan, sanayi sektöründe en yüksek sıçrayışların elektronik eşya ve otomotiv gibi dayanıklı tüketim malları üretiminde yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede büro cihazları üretimi % 20,1, radyo ve TV üretimi % 19,4, otomotivde ise % 47,7'lik oranlara ulaşılmıştır.

DİE ve DPT'den edinilen bilgilere göre, başlıca sanayi ürünlerinin üretiminde katma değer artışı 2003 yılında % 7,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede miktar bazında en büyük artış traktör üretiminde gerçekleşmiştir. % 182,4 oranında artan traktör üretimi, tarım sektörüne yönelik yatırımların artışında kendini hissettirmektedir. Bu artışı % 178,8'lik artışla otobüs ve minibüs üretimi takip etmektedir. 425 bin sınırını geçen otomobil üretimindeki artış ise % 63,7'dir. Kamyon üretimi de % 53 oranında artmıştır.

Özellikle son çeyrekte yaşanan dayanıklı tüketim mallarındaki patlama ile ilgili bazı verileri burada vermek yerinde olacaktır. Sözgelimi, 2003 yılında 15 milyon televizyon üretilmiş, bu üretimin bir miktar üzerinde de satış gerçekleşmiştir. Buna göre, TV üretimi % 20,6, tüketimi de % 22 artmıştır. Keza buzdolabı üretimi % 30,3, çamaşır makinesi üretimi % 43,2, fırın üretimi de % 71,5 artmış gözükmektedir.

2003 yılı imalat sanayi kapasite kullanım oranlarının da, büyük ölçüde yıl içindeki üretim artışına paralel olarak geliştiği gözlemlenmektedir. 2001'de % 70'in altına düşen kapasite kullanım oranları, 2002'de % 74 ile % 77 arasında seyretmişti. 2003 yılında ise gelişmelere paralel olarak kapasite kullanım oranları da artmış, ilk çeyrekte % 75, ikinci çeyrekte % 78,1, üçüncü çeyrekte % 80,7 ve nihayet son çeyrekte de % 79,7 oranlarında gerçekleşmiştir.

C. YATIRIM

DPT verileri ve tahminlerine göre, geçtiğimiz yıl özel sektör sabit sermaye yatırımlarında % 22 oranında bir artış, kamu sektöründe ise aynı oranda bir gerilemenin yaşandığı tahmin edilmektedir. Toplam 46 katrilyon civarında gerçekleştiği sanılan ve toplam sabit sermaye yatırımlarının % 74'ünü oluşturan özel sektör yatırımlarındaki bu artışın önemli bir kısmının ulaştırma sektöründe yoğunlaştığı, bunu imalat sanayi yatırımlarının takip ettiği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte yatırımlarda en ciddi artışın, % 75 ile tarım sektöründe gerçekleştiği sanılmaktadır. Ulaştırma sektöründeki artış bir önceki seneye göre % 50, turizmde % 40, imalat sanayinde ise % 25 civarındadır. Enerji sektörüne yönelik yatırımlarda ise % 70'lik bir daralmanın yaşandığı tahmin edilmektedir. Yine DPT'nin tahminlerine göre, kamu yatırımlarındaki kan kaybı, ulaştırma ve enerji gibi altyapı yatırımlarında olduğu kadar eğitim ve sağlık gibi temel sosyal devlet yatırımlarında da, büyük ölçüde gerilemiştir. Bu çerçevede enerji yatırımları % 43, ulaştırma yatırımları % 22, sağlık yatırımları % 12, eğitime yönelik yatırımlar ise % 7 civarında gerilemiştir.

2003 yılında toplam 3.876 yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Bunların öngördüğü yatırım tutarının toplamı yaklaşık 26 katrilyon TL civarındadır. 2002 yılında verilen 3 bin adet teşvik belgesinin toplam yatırım tutarı 15,7 katrilyon idi. Geçtiğimiz yıl verilen belgelerin önemli bir kısmı imalat sanayine yönelik olup (2.559) toplam yatırım tutarı 13 katrilyon TL'dir. Bu büyüklü-

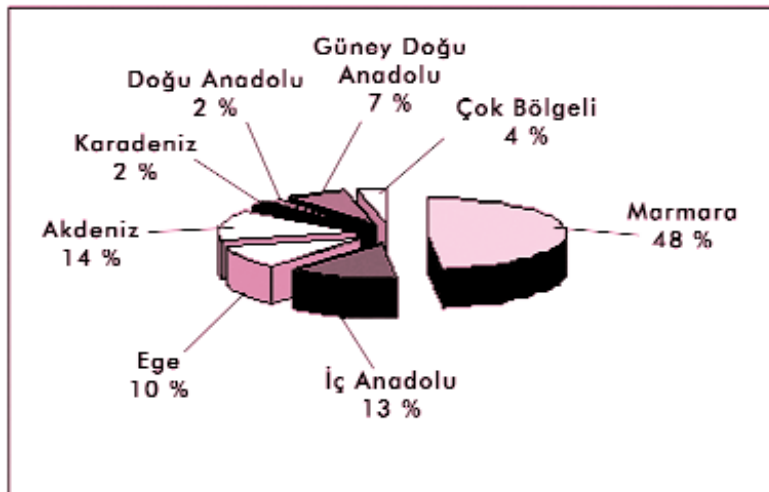
ğü, hizmet sektörüne verilen teşvikler takip etmektedir. Bu sektöre verilen bin civarındaki belgenin yatırım tutarı 11,7 katrilyon TL'dir. Böylece hizmet sektörüne yönelik yatırım teşviklerinde önemli bir artışın gerçekleştiğine şahit olmaktayız. Hizmet sektörüne yönelik teşviklerin, imalat sektörüne verilen teşviklerin iki katına ulaştığı 1999 yılından beri, hizmet sektörüne yatırım teşviklerinin geri planda kaldığı gözlemlenmişti. Öte yandan 2000 ve 2001 yıllarında ciddi oranlarda teşvik alan enerji sektörüne yönelik teşviklerin hem sayısının hem de yatırım tutarının oldukça geride kaldığı anlaşılmaktadır. 2003 yılında verilen teşvik belgeleriyle 180 binin üzerinde yeni istihdam oluşacağı tahmin edilmektedir.

DPT verileri ve tahminlerine göre, geçtiğimiz yıl özel sektör sabit sermaye yatırımlarında % 22 oranında bir artış, kamu sektöründe ise aynı oranda bir gerilemenin yaşandığı tahmin edilmektedir.

Son olarak, inşaat sektöründeki gelişmelere bakmak yerinde olacaktır. 2003 yılında ruhsat verilen yapı sayısı, bir önceki yıla oranla % 10 artarak 51.960'a ulaşmıştır. Buna karşılık yapı kullanma izin belgesi verilen yapı sayısı da bir önceki yıla nispetle %

15,3 azalmıştır. Yapı ruhsatı verilen binaların toplam yüzölçümü 43 bin metrekare olup, bu % 19,2'lik bir artışa işaret etmektedir. Bu çerçevede daire sayısındaki artış da % 20,3 olarak gerçekleşmiştir. Yapı ruhsatı verilen binalarının değer bazında artışı ise gayrimenkul piyasalarındaki gelişmelere uygun olarak % 43,8 artmıştır. Bu veriler, 2002'de inşaat sektöründe yaşanan gelişmelere nispetle, oldukça umut vericidir. Bu yapıların önemli bir kısmı ev ve apartman olarak inşa edilmiş olmakla birlikte, ticarî ve sınaî yapılardaki artış oldukça yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir.

Şekil-3 Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgesel Dağılımı (Yatırım Bedeli Bazında)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Söz konusu yatırımların bölgesel olarak dağılımından görüldüğü üzere, bunların önemli bir kısmı Marmara Bölgesine yönelmiştir. Marmara'ya 12,5 katrilyonluk yatırım için teşvik belgesi verilmiştir. 2002'de Marmara Bölgesinin oranı % 39 idi. Marmara Bölgesini, % 14 ile Akdeniz (3,6 katrilyon), % 13 ile İç Anadolu (3,4 katrilyon) ve % 10 ile Ege (2,5 katrilyon) Bölgeleri izlemektedir. Öte yandan bu tip yatırımların 2001 yılında % 19'unun yöneldiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi, 2002'de % 9, geçtiğimiz yıl da % 7'sini alabilmiştir (1,9 katrilyon)

Teşvik kapsamında yapılan yatırımların 16,2 katrilyonu komple yeni yatırımlardan, 5,7 katrilyonu tevsi yatırımlarından, 1,2 katrilyonu tamamlama yatırımlarından, 976 trilyonu yenileme yatırımlarından, 967 trilyonu da modernizasyon yatırımlarından oluşmaktadır.

1) Yabancı Sermaye

2003 yılında yabancı doğrudan yatırım miktarında azalma yaşanmıştır. Yıl içinde 417 milyon dolarlık yeni giriş olmuş, buna karşılık 8 milyon dolarlık çıkış gerçekleşmiştir. Net sermaye girişi, son 5 yılın en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir. Bunda Irak krizinin etkisinin olduğu muhakkaktır. Net yabancı doğrudan yatırım girişi 2001'de 3,3 milyar dolar, 2002'de ise 585 milyon dolar civarında idi. Önemli bir kısmı realize olmayan yabancı sermaye izinleri Haziran ayına kadar 1,2 milyar tutarında idi. Bunların 711 milyon doları imalat sanayi-ne yönelik verilmiş izinlerden müteşekkildi. Yabancıların özellikle otomotiv, gıda, demir-çelik, kâğıt ve elektronik eşya sektörlerine yöneldikleri gözlemlenmektedir. Benzer şekilde verilen izinlerin 324 milyonunun hizmet sektörüne yöneldiği anlaşılmaktadır. Burada da yoğunluk ticaret, turizm ve bankacılıktadır. Verilen izinlerin önemli bir kısmı AB ülkelerinden gelen yatırım taleplerinden oluşmaktadır. Özellikle Almanya, Hollanda ve kısmen İngiltere'nin yatırım izni aldığı gözlemlenmektedir. 2003'te ABD kaynaklı taleplerde yarı yarıya bir düşüşün yaşandığı anlaşılmaktadır. Son zamanlarda özellikle üzerinde durulan petro-doların da Türkiye'ye fazla rağbet etmediği görülmektedir. Bu çerçevede, Suudi Arabistan kaynaklı taleplerde bir artış görülmekle birlikte, toplamda bir gerileme söz konusudur.

2) İflaslar ve Şirket Kuruluşları

2003 yılında 32.259 yeni şirket ve kooperatif, 33.039 yeni firma kurulmuştur. Buna karşılık, 5436 şirket ve kooperatif ile 13.229 firma kapanmıştır. 2002 yılına göre geçtiğimiz yılda yeni şirket açılışlarında % 4,6'lık, firma açılışlarında % 37,6'lık bir artış olmuştur. Şirket ka-

panişlarında ise % 48,2'lik bir artış kaydedilmiş ise de, firma kapanışlarında % 11,8'lik bir azalma söz konusu olmuştur. Bu seyir, krizin etkilerinin henüz tam anlamıyla atılmamış olmasına rağmen, belli bir müspet gelişmenin işaretlerini vermektedir. Yeni kurulan şirketlerin toplam sermayesi 2,9 katrilyon TL. değerinde gerçekleşmiş, sermaye artıran 44 bine yakın şirketin sağladığı 29,6 katrilyonluk sermaye artışı da buna dahil edilirse, 30 katrilyonun üzerinde yeni sermayenin piyasaya girdiği görülmüştür. Öte yandan kapanan şirketlerin sermaye toplamı 14 trilyon civarındadır. Yeni açılan şirketlerin önemli bir kısmı toptan ve perakende ticaret, motorlu araçlar ve ev eşyalarına yönelik şirketler olmasına rağmen, büyük meblağlı sermaye ile kurulan şirketlerin çoğunluğu imalat sektöründe yoğunlaşmıştır.

D. İSTİHDAM

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 2003 yılının son çeyreğini de kapsayan hane halkı işgücü anketine göre, geçen sene meydana gelen başlıca gelişmeler şöyle: 2003 yılında toplam istihdam Türkiye genelinde % 44,4'ten % 43,2'ye gerilerken, bu oran erkeklerde % 63,9'dan % 62,9'a, kadınlarda ise % 25,3'ten % 23,9'a düşmüştür.

2003 yılında Türkiye genelinde % 43,2 olarak gerçekleşen istihdam oranı, kentlerde % 37,7 ve kırsal yerlerde % 51,9 olarak gerçekleşmiştir.

2003 yılında istihdam edilenler **tarım, sanayi, inşaat ve hizmet** olarak dört ana sektör ayrımında incelendiğinde; toplam istihdam içinde tarımın payı % 33,9, sanayi sektörünün payı % 18,2, inşaat sektörünün payı % 4,6 ve hizmet sektörünün payı, %43,4 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında istihdamın tarım sektöründe % 3,9, sanayi sektöründe % 2,7, inşaat sektöründe % 0,7 oranında düşerken, sadece hizmet sektöründe % 2,1 oranında kısmî bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

2003 yılında bölgelerde istihdam oranı en yüksek % 58,9 ile Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleşmiştir. Bu istihdam rakamları ise aslında çok gerçekçi değildir. Türkiye'de büyük bir gizli işsizlik olduğu yine aynı istatistiklerden görülmektedir. Gerçekten de, Türkiye genelinde tarım sektöründe istihdam edilmekte olan işçilerin, % 50,9'unu ücretsiz aile işçileri, bunun % 75'ini de kadınlar oluşturmaktadır.

2003 yılındaki işsizlik oranı Türkiye genelinde % 10,3'ten % 10,5'e, kadınlarda ise % 9,4'ten % 10,1'e yükselirken, erkeklerde bu oran değişmeyerek % 10,7 olarak kalmıştır. İşsiz sayısı 2003 yılında şehirlerde % 2,2 oranında azalırken, kırsal kesimde % 11,1 oranında artmıştır.

Tablo-3 Hanehalkı İşgücü Anketi Temel Göstergeleri

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003
15 VE DAHA YUKARI YAŞTAKİ KURUMSAL OLMAYAN SİVİL NÜFUS (Bin Kişi)	48. 368	49. 250	29. 530	30. 372	18. 838	18. 878
İŞGÜCÜ (Bin kişi)	24. 347	23. 206	13. 202	13. 095	11. 145	10. 111
İSTİHDAM (Bin Kişi)	21. 658	20. 811	11. 241	11. 461	10. 417	9. 349
İŞSİZ (Bin Kişi)	2. 689	2. 396	1. 961	1. 634	728	762
İŞGÜCÜNE KATILMA ORANI (%)	50,3	47,1	44,7	43,1	59,2	53,6
İSTİHDAM ORANI (%)	44,8	42,3	38,1	37,7	55,3	49,5
İŞSİZLİK ORANI (%)	11,0	10,3	14,9	12,5	6,5	7,5
Eğitimli Genç ⁽¹⁾	29,8	25,4	31,5	26,3	25,0	22,8
EKSİK İSTİHDAM ORANI (%)	5,1	5,0	5,7	5,1	4,4	4,9
Eğitimli Genç ⁽¹⁾	6,8	7,6	4,7	5,6	12,6	12,8

(1) 15-24 yaş grubu içinde, lise ve daha yüksek eğitimli olanlar.

Kaynak : DİE

2002 yılında % 29,1 olan eğitimli genç nüfusun işsizlik oranı, 2003 yılında % 27,8'e düşmüştür. İşsizlerin eğitim durumları incelendiğinde, 2002 yılında lise altı eğitim alanlar ile hiç eğitim almayanların işsizler içerisindeki payı, 2003 yılında % 62,6'dan, % 65'e, lise üstü eğitim alanların payı. % 10,8'den % 11,6'ya yükselirken, lise mezunlarının payı % 26,5'ten % 23,3'e düşmüştür.

2003 yılında Türkiye genelinde % 43,2 olarak gerçekleşen istihdam oranı, kentlerde % 37,7 ve kırsal yerlerde % 51,9 olarak gerçekleşmiştir.

Bölgelere göre en fazla işsizlik oran. % 21,6 ile Güneydoğu Anadolu'da, en düşük işsizlik oranı % 4,8 ile Karadeniz Bölgesinde gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye'de 2003 yılındaki büyüme rakamları istihdama yansımamış, işsizlik artmaya devam etmiştir. Ayrıca gizli işsizlik ile bağımlılık oranı oldukça

yüksek durumdadır. Okumuş kesim arasındaki işsizlik de oldukça üzüntü verici boyutlardadır. Gelir ve iş kayıpları göç oranlarının artmasına sebep olmaya devam etmektedir.

2003 yılı istihdam ve işsizlik konusundaki genel bilgiler yukarıdaki gibi kategorize edildikten sonra, DİE'nin yaptığı anketin biraz daha detaylı analizi aşağıda sunulmuştur. Çalışabilir sivil nüfus, yani DİE'nün tanımına göre 15 yaş üzerinde olan ve "okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapishane, kışla ya da orduvinde ikamet edenler ile yabancı uyruklular dışında kalan" nüfus, net olarak 900 bin artmıştır. Buna karşılık işgücü 1,1 milyon kişi azalmış gözüküyor. Ortada hesaba katılması ge-

Tablo-4 Nedene Göre İşgücüne Dahil Olmayanlar (Bin Kişi)

İŞGÜCÜNE DAHİL OLMAMA NEDENİ	TOPLAM						
	2001	2002	2002	2003			
			(IV)	(I)	(II)	(III)	(IV)
TÜRKİYE TOPLAMI	23. 667	24. 223	24. 021	25. 498	24. 684	24. 283	26. 044
İş arayıp, son üç ayda iş arama kanalı kullanmayanlar	697	661	571	698	618	489	592
İş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olanlar	363	360	381	483	208	287	449
Mevsimlik çalışanlar	766	813	1 002	1 694	595	310	1 067
Ev kadını	12 .363	12. 211	11. 851	12. 102	12. 357	12 .584	12 .852
Öğrenci	3. 024	3. 191	3. 268	3. 496	3. 533	3. 248	3. 528
Emekli	2. 455	2. 713	2. 756	2. 776	2. 893	3. 030	3 .122
İrad sahibi	503	397	325	329	344	361	342
Çalışamaz halde	2. 256	2. 448	2. 525	2. 494	2. 455	2 .379	2. 539
Diğer	1. 240	1. 431	1. 340	1. 425	1. 681	1. 594	1. 551

Kaynak : DİE

reken 2 milyon kişi var. Hanehalkı anketi tasnifinden bu insanların “işgücüne dâhil olmayanlar” kalemi altına geçtiği anlaşılmaktadır. Zira işgücüne dâhil olmayanlar 2002 sonunda 24 milyon kişi iken, geçen yılın sonunda 26 milyona çıktığı görülmektedir.

Bu gelişme, genç ve dinamik bir nüfusu olan Türkiye için açıklanması gereken bir durumdur.

DİE, bu kalem altında iş aradığı halde normal iş arama kanallarını kullanmayanları, iş bulma ümidi kalmayanları, mevsimlik çalışanları, ev kadınlarını, öğrencileri, emeklileri, çalışmayıp kira ve faiz geliri ile geçinenleri ve çalışamaz durumda olanları topluyor. İş bulma ümidi kalmayanlar bir yıl içinde 100 bin kişi artmıştır. 2003 yılı içinde emekli olanların sayısı 370 bin kişi artmış gözükmektedir. Bunun hemen hepsi erkeklerden oluşmaktadır. Yine öğrenci sayısında 250 binlik bir artış söz konusudur. Öğrenci sayısındaki bu artış, % 1,8 gibi gözüken çalışabilir sivil nüfusundaki artışın oldukça üzerinde seyretmiştir. Keza emekli sayısındaki artış da % 13 civarında gerçekleşmiştir. Öyle anlaşıyor ki, istihdam imkânlarının darlığı içinde emeklilik çağına gelmiş olan erkekler, iş bulma ümitlerini yitirince kendilerini emekliye sevk etmiş, öğrenciler de mevcut şartlarda iş aramaya girişmek yerine öğrenciliklerine devam etme alternatifini kullanmıştır.

Ancak, işgücüne dâhil olmayanlar arasında en dikkate değer gelişme, ev kadınlarının sayısında yaşanmıştır. 2002 sonunda 11,8 milyon olan ev kadını sayısı, 2003 sonunda 12,8 milyona ulaşmıştır. Bu artış, diğer kalemlerdeki artışların oldukça üzerinde ve büyük ölçüde kaçışı özetler niteliktedir. Gerçekten de, erkekler arasında işgücüne dâhil olmayanların sayısı 700 bin

artarken, kadınlar arasında bu artış 1,3 milyon olmuştur. Bu gelişme, daha önce bir işte çalıştığı halde kriz ortamında işsiz kalan kadınların önemli bir kısmının eve döndüğünü gösteren bir gösterge olarak yorumlanabilir.

Türkiye’de 2003 yılındaki büyüme rakamları istihdama yansımamış, işsizlik artmaya devam etmiştir.

Ayrıca gizli işsizlik ile bağımlılık oranı oldukça yüksek durumdadır.

Okumuş kesim arasındaki işsizlik de oldukça üzüntü verici boyutlardadır.

Gelir ve iş kayıpları göç oranlarının artmasına sebep olmaya devam etmektedir.

Hane halkı anketinde, belli bir işte tam kapasite çalışmayan veya düşük gelirle çalışan veya işinden ayrılmayı düşünenlerin sayısı olarak tanımlanan eksik istihdam konusunda da ilginç tespitler yapmamıza imkân verebilecek bilgiler mevcuttur. Eksik istihdam potansiyel işsizliği kapsadığından, dikkate alınması gereken bir oran. Türkiye genelinde eksik istihdam oranı bir miktar azalmış olmasına rağmen, özellikle eğitilmiş gençler arasında bu oran artmış gözükmektedir. Da-

hası bayanlar arasında eksik istihdam oranı % 2’den % 2,5’a çıkmıştır. Bu artışın, özellikle eğitilmiş bayanlar arasında çok daha bariz olduğu görülmektedir. Zira eğitim görmüş genç bayanlarda eksik istihdam oranı % 3,9’dan, % 6,9’a çıkmıştır.

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün yayınladığı hane halkı işgücü anketine göre bir önceki yıl sonu itibariyle % 10,2 olan işsizlik oranının, 2003 sonunda % 10,5’e yükseldiği anlaşılmaktadır. Daha önce sırasıyla % 11,3 ve % 10,5 olan erkek ve kadınlar arasındaki işsizlik oranları da % 10,7 ve % 9,4’e gerilemiştir. Keza 2002 sonunda % 14,9 olan kentlerdeki işsizlik oranı da % 12,5’a çekilmiştir. Şüphesiz ki, bu anketteki veriler kayıtdışı kaçışın arttığı göz önüne alınırsa, görüldüğü kadar ciddi sayılabılır. Zira işsiz gözüken veya işgücüne dâhil olmayanlar arasında kayıtdışı çalışanların da arttığı ve bu anlamda verilerin gerçeği tam yansıtmadığı öne sürülebilir. Ancak bizatihi kayıtdışının artması bile başlı başına bir sorun olarak önümüzde durmaktadır.

BÖLÜM 2

KAMU MALİYESİ

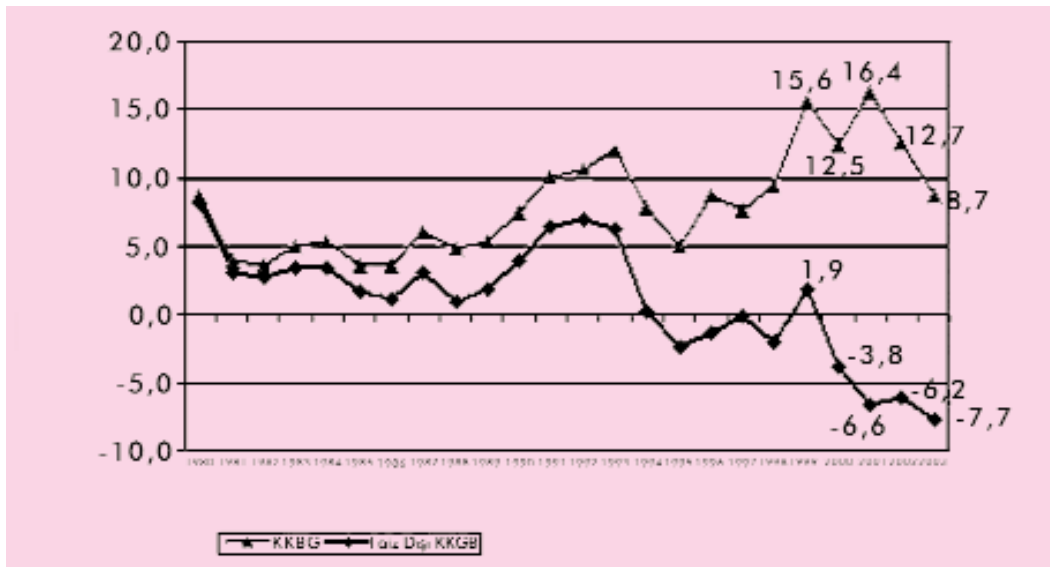
KAMU MALİYESİ

Türkiye'nin kamu maliyesi, 1991 yılında yapısal bir kırılma yaşamıştır. Bu tarihte Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) ilk defa millî gelirin %10'unu aşmış, sosyal güvenlik kuruluşları KKBG'ni artırmaya başlamış ve malî denge telafi edilemez bir biçimde bozulmuştur. Yine bu tarihten itibaren kamu kesiminde faiz harcamalarının etkisi hissedilmeye başlanmış, faiz dışı denge ile toplam KKBG arasındaki fark giderek açılmış ve 1994 kriziyle birlikte kamu kesimi dengesi neredeyse tamamen faiz harcamaları tarafından belirlenir hale gelmiştir. Bir örnek vermek gerekirse, KKBG'nin millî gelire oranının %8,6 olarak gerçekleştiği 1996 yılında, "kara delikler" olarak nitelendirilen harcama kalemlerinden KİT'lerin, sosyal güvenlik kuruluşlarının ve mahallî idarelerin, KKBG'ne etkileri ele alınabilir. Anılan yılda mahallî idarelere yapılan harcamalar KKBG'nin %3,3'ü-

nü ve sosyal güvenlik harcamaları da sadece %0,4'ünü oluştururken, KİT'ler %6 oranında artış göstermiş, buna karşılık faiz harcamaları KKBG'nin %115,6'sı kadar olmuştur. Bir başka deyişle, faiz harcamaları çıkarıldığında, 1996 yılında kamu kesimi genel dengesi millî gelirin %1,3'ü oranında artış göstermiştir. (Grafik -1)

1998 yılında KKBG'nin millî gelire payının, 1994 krizinden önceki yıl ulaştığı %12'lik seviyeyi de aşarak %15,6 olması, Türkiye'nin ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya olduğunun göstergesi olmuştur. Tarımdaki olağanüstü performansa rağmen sanayi, inşaat ve ticaret sektörlerindeki duraklama; yıl ortasında 12 aylık ortalamalara göre tüketici enflasyonunun %94'e yükselmesi, Hazine iç borçlanma faizlerinin de %115,5 olması bu tehdidin boyutlarını ortaya koymaktadır. Nitekim 1999 yılından 2002 yılına kadar yaşanan süreç, 1998'in Türkiye için gerçekten de olumsuzlukların başlangıcı olduğunu teyit etmiştir.

Grafik -1 Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Yıllar İtibarıyla Değişimi (GSMH'ya Oran olarak %)

Kaynak: TCMB, DPT

Bir taraftan 1997 Asya, 1998 Rusya ve Brezilya krizlerinin etkisi ile şekillenen uluslararası konjonktür, diğer taraftan yurt içi ekonomik şartlar Türkiye'nin; İMF ile 26 Haziran 1998'deki yakın izleme anlaşması ve 22 Aralık 1999'daki 17'inci stand-by anlaşması ile başlayan sürece girmesine yol açmıştır. Bu süreç, 21 Aralık 2000'de sağlanan SRF (ek rezerv kolaylığı) desteği, 15 Mayıs 2001'de stand-by kredisinin 8 milyar dolar artırılması ve 4 Şubat 2002'de 18'inci stand-by anlaşmasının onaylanmasıyla devam etmiştir. 3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından kurulan 58'inci ve 59'uncu AK Parti Hükümetleri de, bu temel ve çerçevede şekillenen programları sürdürmektedir.

Ekonomik programın temel felsefesi, ödeme gücünü ve kredi değerliliğini kaybeden Türkiye'nin mali bünyesini güçlendirmek, böylelikle "sürdürülebilir borçlanma" politikası izlemektir. Bu politikanın en önemli unsuru, İMF tarafından yeniden tanımlanan konsolide kamu kesiminin, millî gelirin %6,5'i kadar faiz dışı fazla vermesinin sağlanması olmuştur. Dolayısıyla ekonomik programın, esas olarak kamu maliyesine odaklı olduğu

yorumunda bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu değerlendirmeler çerçevesinde; kamu maliyesindeki gelişmelerin Türkiye'nin ekonomik durumu açısından belirleyici hale geldiği, buna paralel olarak da, kamu otoritesinin gerek kamu gelirleri ve harcamaları, gerekse de borçlanma alanlarında politika belirleme gücü ile esnekliğinin son derecede kısıtlandığı sonucuna varılmaktadır.

Ekonomik programın temel felsefesi, ödeme gücünü ve kredi değerliliğini kaybeden Türkiye'nin mali bünyesini güçlendirmek, böylelikle "sürdürülebilir borçlanma" politikası izlemektir. Bu politikanın en önemli unsuru, İMF tarafından yeniden tanımlanan konsolide kamu kesiminin, millî gelirin %6,5'i kadar faiz dışı fazla vermesinin sağlanması olmuştur.

A. BÜTÇE GELİRLERİ VE HARCAMALARI

2003 yılı ekonomi yönetiminin bütçe performansı açısından değerlendirildiğinde, başlangıç hedeflerine ulaşılması bakımından teknik anlamda önemli bir başarı kaydedildiği görülmektedir. 2003 yılı bütçesinde 145 katrilyon 949 trilyon TL başlangıç ödeneği öngörülmüşken, bu hedef başta Irak savaşı olmak üzere, ekonomiyi olumsuz etkileyebilecek risk faktörlerinin oluşması ve İMF ile sürdürülen stand-by anlaşmasının gözden geçir-

me sürecinde görülen lüzum üzerine, önce 142 katrilyon 300 trilyon TL olarak revize edilmiş, fiili gerçekleşme ise bu rakamın da altında kalarak sadece 140 katrilyon 54 trilyon TL seviyesinde kalmıştır. Harcama kaleminde dikkat çekici olan bir diğer husus ise, faiz hariç harcamalardaki gerçekleşmenin, başlangıç hedefinin 946 trilyon TL üzerine çıkması ve 81 katrilyon 445 trilyon TL olmasıdır. Bir başka deyişle, kamu kesimi harcamalarından

tasarruf ederken, reel ekonomiye aktardığı kaynaklarda kısıntıya gitmemiştir. Buna rağmen harcamalarda sağlanan performansın en önemli unsuru, başlangıç ödeneğinde 65 katrilyon 450 trilyon TL olarak öngörülen faiz harcamalarının, makroekonomik istikrar ve TL yatırımların yüksek reel getirisi dolayısıyla, yaşanan ters para i-kamesinin sağladığı ortamda nominal olarak gerileyen

Tablo-1 2003 Yılı Bütçesi (Trilyon TL.)

	2003		
	Bütçe Hedefi	Revize Hedef	Gerçekleşme
HARCAMALAR	145.949	142.300	140.054
Personel	28.036	28.036	30.201
Diğer Cari	9.280	9.030	8.218
Yatırım	7.999	6.998	7.165
Transferler	100.634	98.236	94.470
Faiz Ödemeleri	65.450	59.198	58.609
Diğer Transferler	35.184	39.037	35.861
GELİRLER	100,782	100,782	100,238
Vergi Gelirleri	85.955	85.955	84.334
Vergi Dışı Normal Gelirler	10.294	10.294	10.242
Özel Gelirler ve Fonlar	4.108	4.108	3.919
Katma Bütçeli İdarelerin Gelirleri	425	425	1.742
BÜTÇE DENGESİ	-45.167	-41.518	-39.816
Faiz Dışı Harcamalar	80.499	83.102	81.445
Faiz Harcamaları	65.450	59.198	58.609
Faiz Dışı Denge	20.283	17.680	18.793

Tablo-2 Konsolide Bütçe Giderlerinin Bileşimi

(Milyar TL)	2002	2003	Oran	
			2002	2003
Giderler	115.682.350	140.053.981	100,0%	100,0%
Cari	31.107.959	38.418.666	26,9%	27,4%
Personel	23.089.184	30.200.762	20,0%	21,6%
Diğer Cari	8.018.775	8.217.904	6,9%	5,9%
Yatırım	6.891.836	7.165.121	6,0%	5,1%
Transfer	77.682.555	94.470.194	67,2%	67,5%
Faiz Ödemeleri	51.870.659	58.609.163	44,8%	41,8%
İç Borç Faizi	46.807.038	52.718.886	40,5%	37,6%
Dış Borç Faizi	5.063.621	5.890.277	4,4%	4,2%
KİT'lere Transferler	2.170.000	1.881.000	1,9%	1,3%
Devlet İştiraklerine Kat. Payı	25	40	0,0%	0,0%
Vergi İadeleri	5.665.750	8.335.892	4,9%	6,0%
Sosyal Güvenlik	11.205.000	15.922.000	9,7%	11,4%
Emekli Sandığına ödenen	4.822.000	6.145.000	4,2%	4,4%
SSK'ya ödenen	3.180.000	4.505.000	2,7%	3,2%
BAĞKUR'a ödenen	2.943.000	4.922.000	2,5%	3,5%
İşsizlik Sigorta Fonu	260	350	0,0%	0,0%
Fon Ödemeleri	234	280	0,0%	0,0%
Diğer Transferler	6.512.146	9.402.139	5,6%	6,7%

faiz oranlarına bağlı olarak gerçekleşmenin 58 katrilyon 609 trilyon TL seviyesinde kalmasıdır. Bu durum MÜSİAD'ın kamu borçlarının ekonomi politikaları üzerindeki sınırlayıcı etkisine yaptığı vurguyu haklı çıkarır nitelikte-

dir. Zira, 2003 yılı bütçesinde de görüldüğü gibi, faiz oranlarında sağlanan düşüş, sosyal ve reel ekonomik bir maliyet doğurmaksızın bütçede büyük bir ferahlama sağlayabilmektedir. Öte yandan, vergi barışından sağlan-

Tablo-3 1995-2003 Konsolide Bütçe Kalemlerinin Dağılımı

Harcama Kalemlerinin Toplam Harcamalar İçindeki ve Gelir Kalemlerinin de Toplam Gelirler İçindeki Payı (%)									
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Harcamalar	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Faiz Hariç Harcama	66,6	62,2	71,7	60,4	61,8	56,2	49,0	55,2	58,2
I. Personel	29,1	24,6	25,8	24,8	24,6	21,4	18,9	20,0	21,6
II. Diğer Cari	8,3	7,9	8,9	8,4	8,1	7,8	6,5	6,9	5,9
III. Yatırım	6,0	6,4	8,0	6,4	5,5	5,3	5,1	6,0	5,1
IV. Transfer	56,6	61,1	57,4	60,4	61,8	65,6	69,5	67,2	67,5
1. Borç Faizi	33,4	37,8	28,3	39,6	38,2	43,8	51,0	44,8	41,8
2. Diğerleri	23,1	23,3	29,1	20,8	23,7	21,8	18,5	22,3	25,6
Gelirler	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
I. Vergi Gelirleri	76,9	82,3	81,6	78,1	78,2	79,3	77,1	78,9	84,1
II. Vergi Dışı Nor.Gel.	6,1	5,9	7,0	10,3	9,9	10,4	14,4	14,4	10,2
III. Özel Gel. + Fonlar	15,4	10,3	9,9	10,0	10,4	9,1	7,2	5,4	3,9
IV. Katma Bütçe Gel.	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,2	1,3	1,3	1,7
Bütçe Dengesi / Harcamalar	-18,3	-31,1	-27,8	-24,4	-32,6	-28,4	-36,0	-34,7	-28,4
Faiz Dışı Denge / Harcamalar	15,1	6,7	0,5	15,2	5,6	15,4	14,9	10,2	13,4

ması beklenen meblağın tam olarak tahsil edilememiş olmasının ve 2002 yılında reel ekonomide durgunluk sorununun devam etmiş olmasının etkisiyle vergi gelirleri hedefin yaklaşık 1 katrilyon 600 trilyon altında kalmış, buna bağlı olarak da, 2003 yılı için hedeflenen 550 trilyon TL daha düşük bir gelir gerçekleşmesi kaydedilmiştir. (Tablo-1)

2003 yılı bütçesi, 2002 bütçesi ile karşılaştırıldığında, personel harcamaları ve faiz dışı transfer harcamalarının toplam harcamalar içindeki ağırlığının arttığı, diğer kalemlerin tümünde oransal gerileme kaydedildiği görülmektedir. Faiz harcamalarında ve KİT'lere yapılan transferlerde 2002'ye kıyasla nispi bir azalma olmuş, diğer transfer harcamaları ise artmıştır. Sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler 1,7 puanlık artışla toplam harcamaların % 11,4'üne ulaşmıştır. 2003 yılı bütçesindeki en önemli noktalardan biri, artan ihracata bağlı olarak oluşan vergi iadelerinin de bir önceki yıla göre % 47 oranında büyüyerek toplam harcamaların % 6'sını bulmuş olmasıdır. Bütçe açığının toplam bütçe ödeneklerine oranı, 2002 yılına göre 6,2 puanlık bir azalma ile % 28,4'e gerilemiştir. Faiz dışı dengenin bütçe büyüklüğü içerisindeki oranının 3,2 puan artarak, % 13,4'e yükselmiş olması, bu gelişmede en büyük rolü oynayan unsur olmuştur. Tasarruf tedbirleri kapsamında daraltılan yatırım harcamalarının toplam bütçe ödenekleri içinde % 5,1'e, kamunun bütün mal ve hizmet alımlarını gösteren diğer cari kaleminin ise % 5,9'a gerilemesi, millî ge-

lir hesaplarında kamunun nihai tüketim ve sabit sermaye oluşumunda da gözlenebileceği üzere, ekonomideki büyümeyi olumsuz etkilemiştir. (Tablo-2)

Yine 2002 yılı ile karşılaştırıldığında, bütçenin gelir bileşiminde vergi gelirlerinin ağırlığının arttığı dikkat çekmektedir. Vergi gelirlerinin % 67'si dolaylı vergilerden elde edilirken, sadece ÖTV (ve ATV)'nin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 26,4 olmuştur. Bu oran 2002 yılında % 20,8 olarak gerçekleşmiştir. Dolaylı vergiler arasında ikinci sırayı, toplam vergi gelirlerinin % 18,2'ine tekabül eden ağırlığı ile dahilde alınan KDV almaktadır. Dolaysız vergilerden gelir vergisinin payı % 20,2 ve kurumlar vergisinin payı da % 10,3 olmuştur. (Tablo 3)

Harcama kalemlerinin millî gelir içindeki ağırlığı değerlendirildiğinde, kamunun mal ve hizmet alımları ile yatırım harcamalarının ciddi biçimde daraldığı göze çarpmaktadır. Personel harcamalarının payında ise sadece % 0,7 oranında bir artış olmuştur. Borç faizi ödemelerinin millî gelir içindeki ağırlığında % 2,43'lük bir azalma sağlanmış olması da bu çerçevede zikredilmesi gereken bir diğer önemli noktadır. Böylelikle, faiz dışı bütçe dengesinde 2002 yılına göre millî gelirin % 1'i kadar bir iyileşme elde edilmiştir. Vergi gelirleri millî gelirin % 23,64'üne ulaşmış, böylece 1980 sonrası dönemin en yüksek değeri elde edilmiştir (Tablo-4).

Tablo-4 1995-2003 Konsolide Bütçe Gerçekleşmelerinin GSMH İçindeki Payları (%)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Harcamalar	29,18	35,88	37,19	45,66	42,06	39,27
Faiz Hariç Harcama	17,63	22,18	20,91	22,39	23,20	22,83
I. Personel	7,23	8,83	7,95	8,62	8,40	8,47
II. Diğer Cari	2,46	2,89	2,89	2,97	2,92	2,30
III. Yatırım	1,87	1,97	1,97	2,35	2,51	2,01
IV. Transfer	17,62	22,19	24,38	31,72	28,24	26,49
1. Borç Faizi	11,54	13,69	16,27	23,27	18,86	16,43
2. Diğerleri	6,07	8,49	8,10	8,45	9,39	10,05
Gelirler	22,07	24,19	26,63	29,21	27,48	28,10
I. Vergi Gelirleri	17,24	18,91	21,10	22,52	21,68	23,64
II. Vergi Dışı Nor.Gel.	2,28	2,41	2,78	4,20	3,95	2,87
III. Özel Gel. + Fonlar	2,22	2,52	2,43	2,12	1,49	1,10
IV. Katma Bütçe Gel.	0,33	0,35	0,32	0,37	0,36	0,49
Bütçe Dengesi	-7,11	-11,69	-10,56	-16,45	-14,58	-11,16
Faiz Dışı Denge	4,43	2,00	5,71	6,81	4,28	5,27
GSMH (Milyar TL)	53.518.332	78.282.967	125.596.129	176.484.000	275.032.366	356.680.888
(Milyar USD)	204,6	185,9	200,9	143,7	182,2	238,3

B. KAMU KESİMİ BORÇLARI

Kamu borçlarının, Türkiye ekonomisi için en büyük tehdidi oluşturduğu konusunda görüş birliği oluşmuş

durumdadır. 2001 yılında millî gelire oranla % 91 seviyesine kadar yükselen kamu kesimi net borç stoku, Hazineyi faiz oranlarındaki dalgalanmalara karşı yüksek derecede duyarlı kılmış, piyasalardaki algıların ve tepki-

Tablo-5 Kamu Net Borç Stoku (Trilyon TL.)

	2000	2001	2002	2003
Toplam Kamu Net Borç Stoku (I-II-III-IV)	72.097	160.484	216.271	251.469
I- Toplam Kamu Borç Stoku (Brüt)	86.113	190.494	257.530	297.761
A-İç Borç	54.152	125.458	154.798	201.319
Konsolide Bütçe	51.536	122.157	149.870	194.387
Diğer Kamu	2.616	3.300	4.928	6.932
B- Dış Borç	31.961	65.036	102.732	96.442
Konsolide Bütçe	27.205	55.782	92.879	88.612
Diğer Kamu	4.756	9.254	9.853	7.830
II- Merkez Bankası Net Varlıkları	11.004	22.854	25.375	24.733
Net Dış Varlıklar	7.598	-2.324	13.660	17.262
Diğer Varlık ve Yükümlülükler (Net)	3.406	25.178	11.715	7.471
III- Kamu Mevduatı	2.650	4.973	10.930	12.653
Konsolide Bütçe	1.040	1.213	5.098	5.062
Diğer Kamu	1.610	3.760	5.832	7.591
IV-İşsizlik Sigortası Fonu Net Varlıkları	362	2.182	4.954	8.905
Bilgi İçin				
Net Dış Borç Stoku	24.363	67.360	89.072	79.180
Net İç Borç Stoku	47.734	93.125	127.199	172.289
Yıl Sonu USD Kuru [TCMB Döviz (Alış+Satış)/2]	673.385	1,450.127	1.643.700	1.396.638
Ortalama USD Kuru [TCMB Döviz (Alış+Satış)/2]	625.208	1.228.367	1.509.471	1.496.669

Tablo-6 Kamu Net Borç Stoku/GSMH (%)

	2000	2001	2002	2003
Toplam Kamu Net Borç Stoku (I-II-III-IV)	57,4	90,9	78,6	70,5
I- Toplam Kamu Borç Stoku (Brüt)	68,6	107,9	93,6	83,5
A-İç Borç	43,1	71,1	56,3	56,4
Konsolide Bütçe	41,0	69,2	54,5	54,5
Diğer Kamu	2,1	1,9	1,8	1,9
B- Dış Borç	25,4	36,9	37,4	27,0
Konsolide Bütçe	21,7	31,6	33,8	24,8
Diğer Kamu	3,8	5,2	3,6	2,2
II- Merkez Bankası Net Varlıkları	8,8	12,9	9,2	6,9
Net Dış Varlıklar	6,0	-1,3	5,0	4,8
Diğer Varlık ve Yükümlülükler (Net)	2,7	14,3	4,3	2,1
III- Kamu Mevduatı	2,1	2,8	4,0	3,5
Konsolide Bütçe	0,8	0,7	1,9	1,4
Diğer Kamu	1,3	2,1	2,1	2,1
IV-İşsizlik Sigortası Fonu Net Varlıkları	0,3	1,2	1,8	2,5
Bilgi İçin				
Net Dış Borç Stoku	19,4	38,2	32,4	22,2
Net İç Borç Stoku	38,0	52,8	46,2	48,3
GSMH	125,596	176,484	275,032	356,681

lerin büyük sarsıntılara yol açma ihtimali ekonomiyi kırılgan hale getirmiştir. Borç stokunun kabul edilebilir seviyelere çekilmesi ise öncelikle reel faiz yükünün azalmasına bağlıdır. Krizin ardından kurgulanan ve o tarihten beri yürürlükte olan ekonomik program, bu tespitlerden hareketle piyasalara güven verilmesi ve kamunun borçlanma gereğinin azaltılması, bunun sonucunda da reel faizlerin düşürülmesi suretiyle sürdürülebilir bir borçlanma politikasının izlenmesini esas almıştır. Bu politikanın bir gereği olan % 6,5 faiz dışı fazla hedefi ısrarla sürdürülmeye çalışılmış, bununla birlikte piyasadaki yapılan iç borçlanmadaki reel faizlerin yüksek olması sebebiyle iyileşme sınırlı kalmıştır. Tablo-5 toplam net kamu borç stokunun, Tablo-6 ise stokun GSMH'ye oranının son üç yılda izlediği seyri göstermektedir.

1. İÇ BORÇ STOKU

2003 yılında iç borçlar; 194 katrilyon 387 trilyon TL'si konsolide bütçeden, 6 katrilyon 932 trilyon TL'si de diğer kamu kesiminden kaynaklanmak üzere, 201,3 katrilyon TL'ye yükselmiştir. Bu değer, bir önceki yıla göre % 30,1 oranında artışa karşılık gelmektedir. Yıl sonu itibarıyla bir önceki yıla göre tüketici fiyatları artışının % 18,4 ve 2003 yılı için zımni fiyat deflatorünün de % 22,5 olduğu dikkate alındığında, iç borçların reel olarak da arttığı görülmektedir. (Tablo 7)

Hazineye borç veren kesimlerin, kurda yaşanan reel gerilemeye ve yüksek reel TL faizlerine uyum sağlamada gecikmediği, borç stokunun faiz bileşiminin bir önceki yıla göre ciddi bir değişim gösterdiği, 2002 yılı sonunda piyasanın elindeki iç borç stokunun sadece % 28,8'i TL

cinsinden iken, bu oranın 2003 sonu itibarıyla % 38,6'ya yükseldiği anlaşılmaktadır. (Tablo-8)

İç borçların % 21,9'unun döviz veya dövizde endeksli olduğu, döviz kurunun ise 2003'te reel olarak gerilediği değerlendirildiğinde, borçlardaki reel artışın piyasadaki yapılan iç borçlanmaya ödenen çok yüksek reel faizlerden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Tablo-9 2003 yılı için iç borç stokunun reel faizini aylık olarak göstermektedir.

2. DIŞ BORÇ STOKU

Dış borç stoku bir önceki yıla göre %12,5'lik artışla 147,3 milyar dolara yükselmiştir. Bu meblağın % 15,6'lık kısmı kısa, %84,4'lük kısmı ise orta ve uzun vadeli borçlardan oluşmaktadır. Kısa vadeli borçlar 2,9 milyar dolarlık Merkez Bankası borcu hariç tamamen bankacılık kesimi ile özel sektör borçlarından oluşmaktadır. Orta ve uzun vadeli borçlarda özel kesimin payı % 26,2 seviyesindedir. (Tablo-10)

Dış borçların döviz bileşiminde ciddi bir değişiklik kaydedilmemiştir. Konsolide bütçe dış borç stokunun % 40,5'i ABD doları, % 26,3'ü ise euro cinsindendir. (Tablo-11)

C. SONUÇ

Kamu kesimi ve daha özelden bütçe, Türkiye ekonomisi açısından önemini korumaktadır. Birincisi, ekonomide yapılan harcamaların % 40'a yakını devlet tarafından yapılmakta, bunun finansmanı için gelirlerin % 28'i devlet tarafından toplanmaktadır. Bütçe, uygulanmakta olan daraltıcı maliye politikalarına, kamu harcamala-

Tablo-7 Kamu Net Borç Stoku Değişim Oranı (%)

	2001	2002	2003
Toplam Kamu Net Borç Stoku (I-II-III-IV)	122,6	34,8	16,3
I- Toplam Kamu Borç Stoku (Brüt)	121,2	35,2	15,6
A- İç Borç	131,7	23,4	30,1
Konsolide Bütçe	137,0	22,7	29,7
Diğer Kamu	26,1	49,3	40,7
B- Dış Borç	103,5	58,0	-6,1
Konsolide Bütçe	105,0	66,5	-4,6
Diğer Kamu	94,6	6,5	-20,5
II- Merkez Bankası Net Varlıkları	107,7	11,0	-2,5
Net Dış Varlıkları	-130,6	-687,9	26,4
Diğer Varlık ve Yükümlülükler (Net)	639,2	-53,5	-36,2
III- Kamu Mevduatı	87,7	119,8	15,8
Konsolide Bütçe	16,7	320,1	-0,7
Diğer Kamu	133,5	55,1	30,2
IV- İşsizlik Sigortası Fonu Net Varlıkları	502,6	127,0	79,7
Bilgi İçin			
TÜFE Değişim Oranı (Bir Önceki Yıl Sonuna Göre)	68,5	29,7	18,4
Zımni Fiyat Deflatörü	55,3	44,4	22,5
Yıl Sonu USD Kurundaki Değişim Oranı	96,5	22,9	-0,9

Tablo-8 Konsolide Bütçe Borç Stoku Döviz - Faiz Yapısı

		2002 ARALIK			2003 ARALIK		
		Trilyon TL	Milyon USD	%	Trilyon TL	Milyon USD	%
KAMU		79.107	48.398	52,8	92.0626	66.359	47,7
TL		58.560	35.828	39,1	76.851	55.057	39,5
	Sabit	3.058	1.871	2,0	6.703	4.802	3,4
	Değişken	55.502	33.956	37,0	70.147	50.255	36,1
	Döviz Cinsi	8.595	5.258	5,7	5.082	3.641	2,6
	Sabit	586	359	0,4	236	169	0,1
	Değişken	8.009	4.900	5,3	4.846	3.472	2,5
	Döviz Endeksli	11.952	7.312	8,0	10.693	7.661	5,5
	Sabit	0	0	0,0	0	0	0,0
	Değişken	11.952	7.312	8,0	10.693	7.661	5,5
PİYASA		70.763	43.293	47,2	101.760	72.903	52,3
TL		43.134	26.389	28,8	74.939	53.687	38,6
	Sabit	34.517	21.118	23,0	61.911	44.354	31,8
	Değişken	8.616	5.272	5,7	13.028	9.333	6,7
	Döviz Cinsi	19.809	12.119	13,2	19.638	14.069	10,1
	Sabit	15.762	9.643	10,5	16.182	11.593	8,3
	Değişken	4.047	2.476	2,7	3.456	2.476	1,8
	Döviz Endeksli	7.820	4.785	5,2	7.184	5.147	3,7
	Sabit	466	285	0,3	0	0	0,0
	Değişken	7.355	4.500	4,9	7.184	5.147	3,7
Toplam İç Borç Stoku		149.870	91.691	100,0	194.387	139.262	100,0
TL		101.694	62.217	7,9	151.790	108.745	78,1
	Sabit	37.576	22.989	25,1	68.614	49.156	35,3
	Değişken	64.118	39.228	42,8	83.175	59.588	2,8
	Döviz Cinsi	28.404	17.377	19,0	24.720	17.710	12,7
	Sabit	16.348	10.002	10,9	16.418	11.762	8,4
	Değişken	12.055	7.375	8,0	8.302	5.948	4,3
	Döviz Endeksli	19.772	12.097	13,2	17.877	12.807	9,2
	Sabit	466	285	0,3	0	0	0,0
	Değişken	19.307	11.812	12,9	17.877	12.807	9,2
Toplam Sabit		54.390	33.276	36,3	85.032	60.919	43,7
Toplam Değişken		95.480	58.415	63,7	109.354	78.343	56,3

Tablo-9 İç Borç Stokunun Reel Faizi

Yıllık Bileşik Reel Faiz (%)	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN	TEMMUZ	AĞUSTOS	EYLÜL	EKİM	KASIM	ARALIK
TOPLAM İÇ BORÇ STOKU:	10,97	11,38	13,12	12,87	15,11	12,88	13,08	13,55	11,91
KAMU	9,41	10,78	10,4	8,73	13,35	7,06	5,82	6,9	6,53
TL	15,17	13,83	16,91	17,06	15,02	10,18	7,87	7,99	7,66
DÖVİZ CİNSİ / DÖVİZE ENDEKSİ	-10,48	-0,14	-13,24	-21,77	6,88	-5,11	-2,28	2,42	1,5
PİYASA	12,59	11,96	15,75	16,71	16,73	18,22	19,57	19,34	16,45
TL	27,91	26,69	26,93	28	26,61	26,77	25,83	24,03	22,35
DÖVİZ CİNSİ / DÖVİZE ENDEKSİ	-14,59	-16,55	-8,37	-9,17	-5,94	-3,15	1,85	5,49	-0,04

Tablo-10 Borçluya Göre Dış Borç Stoku (milyon USD)

	2002	2003
DIŞ BORÇ STOKU	130.928	147.264
KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	16.424	22.922
ORTA - UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	114.504	124.342
KISA VADELİ DIŞ BORÇLAR	16.424	22.922
GENEL HÜKÜMET	0	0
TCMB	1.655	2.861
TCMB KREDİLERİ	15	12
KREDİ MEKTUPLU DTH	1.640	2.849
TİCARİ BANKALAR	6.344	9.688
DİĞER SEKTÖRLER	8.425	10.373
ORTA - UZUN VADELİ DIŞ BORÇLAR	114.504	124.342
TOPLAM KAMU	63.928	70.334
GENEL HÜKÜMET	59.112	65.624
KONSOLİDE BÜTÇE	56.829	63.498
YEREL YÖNETİMLER	1.601	1.467
FONLAR	655	628
ÜNİVERSİTELER	26	30
KİTLER	3.778	3.514
Finansal KİT'ler	196	209
Finansal Olmayan KİT'ler	3.582	3.306
DİĞER KAMU SEKTÖRÜ	1.038	1.195
TCMB	20.340	21.490
TCMB Kredileri	8.068	7.272
Kredi Mektuplu DTH	12.272	14.218
ÖZEL	30.236	32.518
FİNANSAL	4.658	5.052
Bankalar	3.014	3.068
Bankacılık Dışı	1.644	1.984
FİNANSAL OLMAYAN	25.578	27.466

rasında yapılan olağanüstü kısıntılara rağmen hâlâ millî gelirin % 11,2'si kadar açık vermektedir. Bu durum, kamu kesiminin borç yükünü artıran bir unsurdur. Açığın yapısı ve oluşumu incelendiğinde temel sorunun faiz harcamaları olduğu ortaya çıkmaktadır. Kamu borç stoku, ekonominin toplam büyüklüğüne oranla aşırı yüksek görünmemekle birlikte, gerek vade yapısı gerekse de taşıdığı reel faizin yüksekliği dolayısıyla ekonomideki kırılma eğilimi artırmakta, politika yapıcılarının tercihlerinde ciddi bir kısıtlayıcı etkiye bulunmaktadır.

Kamu kesimi ve daha özelerde bütçe, Türkiye ekonomisi açısından önemini korumaktadır. Birincisi, ekonomide yapılan harcamaların % 40'a yakını devlet tarafından yapılmakta, bunun finansmanı için gelirlerin % 28'i devlet tarafından toplanmaktadır. Bütçe, uygulanmakta olan daraltıcı maliye politikalarına, kamu harcamalarında yapılan olağanüstü kısıntılara rağmen hâlâ millî gelirin % 11,2'si kadar açık vermektedir.

Bütçenin bileşenlerine bakıldığında, toplam harcamaların üçte ikisinin faiz ve maaş ödemeleri olduğu, bunun da üçte ikisini faiz harcamaları

olarının teşkil ettiği görülmektedir. Reel sektör açısından önem arzeden kamunun mal ve hizmet alımlarıyla yatırım harcamalarının, toplam bütçe harcamalarının % 11'i ve millî gelirin de % 4,3'ü kadar olması ise dikkat çekicidir. 2003 yılında geçmişle kıyaslandığında nispi bir iyileşme olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim, 2001 yılında faiz dışı harcamalar ile faiz harcamalarının dağılımı % 49'a % 51 iken 2003'te % 58'e % 42 gibi daha olumlu bir tablo ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte son on yıllık dönemde (1994-2003), 219,1 milyar iç, 25,5 milyar dış borç faizi olmak üzere toplam 244,6 milyar dolar faiz ödendiğini ve bu meblağın, 2003 yılı millî gelirimizden fazla olduğunu unutmamak gerekir. Bunun yanı sıra 2003 yılı bütçesinde

Tablo-11 Konsolide Bütçe Dış Borç Stoku Döviz Yapısı

		2002 ARALIK			2003 ARALIK		
		Trilyon TL	Milyon USD	%	Trilyon TL	Milyon USD	%
Dış Borç Stoku							
TOPLAM		92.836	56.798	100,0	88.569	63.453	100,0
	USD	37.332	22.840	40,2	35.912	25.728	40,5
	JPY	7.159	4.380	7,7	5.222	3.741	5,9
	EUR	24.322	14.880	26,2	23.288	16.684	26,3
	SDR	22.801	13.950	24,6	23.365	16.739	26,4
	Diğer	1.221	747	1,3	782	560	0,9
\$ Kuru (Ay sonu Döviz Alış)		1.634.501			1.395.835		
USD/Euro Parite		1.04220			1.25020		
USD/SDR Paritesi		1.35476			1.48058		

sosyal güvenlik transferleri ile fon ödemeleri gibi reel ekonomiye katkı sağlamayan diğer transferlerin bütçedeki payının % 18'i bulması endişe vericidir.

Maastricht kriterleri açısından asıl önem taşıyan kamunun brüt borç stokunun millî gelire oranı hâlâ % 83,5 seviyesindedir. Bu rakam, 2001 ve 2002 ile karşılaştırıldığında olumlu bir görünüm arz etmekle birlikte sorunun büyüklüğünün de bir göstergesi niteliğini taşımaktadır. Konsolide bütçe iç borç stokunun millî gelir içindeki payının 2003 yılında 2002 yılı ile aynı seviyede kalması ise düşündürücüdür. Hazinesin iç borçlanmada ortalama olarak piyasaya % 25, kamuya da % 12 civarında reel faiz ödemesinin bu tabloda etkisi olduğu açıktır. Bir başka deyişle, kamu kesiminin büyük feda-

kârlılıklarla oluşturduğu millî gelirin % 6,5'i kadar faiz dışı fazla ve reel ücretler ile kâr marjlarının daraltılması pahasına sağlanan verimlilik artışının getirdiği % 6'lık reel büyüme sayesinde oluşturulan ilave kaynaklar, rant ekonomisi ile geçinmeyi alışkanlık haline getirmiş kesimlere aktarılmış, bu kesimlerin verimsizlikleri böylelikle kamuya finanse ettirilmiştir.

Yüksek reel faizler konsolide bütçe borç stokunun yapısının da değişmesine yol açmış (Tablo-12) borçlar döviz ağırlıklı bir yapıdan, TL ağırlıklı bir yapıya geçmiştir. Sonuç olarak, sorunun çözümünde asıl düğüm noktasının faiz dışı fazla değil, reel faizler olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Tablo -12 Konsolide Bütçe Toplam Borç Stoku Döviz Yapısı

		2002 ARALIK			2003 ARALIK		
		Trilyon TL	Milyon USD	%	Trilyon TL	Milyon USD	%
GENEL TOPLAM		242.706	148.489		282.955	202.715	
	TL	101.694	62.217	41.9	151.790	108.745	53.6
	Döviz	141.012	86.272	58.1	131.166	93.970	46.4
	Döviz Cinsi	121.240	74.176		113.289	81.163	
	Döviz Endeksli	19.772	12.097		17.877	12.807	
\$ Kuru (Ay sonu Döviz Alış)		1.634.501			1.395.835		
USD/Euro Parite		1.04220			1.25020		
USD/SDR Paritesi		1.35476			1.48058		

BÖLÜM 3

PARASAL GELİŞMELER

A. PARA POLİTİKASI

Merkez Bankası'nın 2003 yılında takip ettiği para politikası, esnek döviz kuru rejimi altında "örtülü enflasyon hedeflemesi" olarak tanımlanabilir. Temel para politikası aracını kısa vadeli faiz oranlarının teşkil ettiği bu parasal çerçevede, hedeflenen enflasyon oranı ile gelecekteki enflasyon beklentileri göz önünde tutularak, kısa vadeli faiz oranlarında kademeli olarak bir indirimle gidilmiştir. 2003 Nisan ayında % 44 seviyesinde bulunan gecelik borçlanma faiz oranlarında altı defa indirime gidilerek, Ekim ayında %26 seviyesine çekilmiştir.

Merkez Bankası enflasyonla mücadeleyle yönelik para politikası uygulamasında 2003 yılında bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Öncelikle; Merkez Bankası'nın 2001 yılı Şubat krizi sonucu bankacılık kesiminin likidite ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak piyasaya verdiği 14 katrilyon TL'lik likiditenin etkileri 2003 yılında da devam etmiş, piyasadaki likidite fazlası yıl içinde 5 ile 14 katrilyon TL aralığında dalgalanma göstermiştir.

Merkez Bankası'nın döviz piyasasına müdahaleleri sonucu yaptığı döviz alımları karşılığı yarattığı Türk lirası; bunun sonucu oluşan aşırı likiditenin açık piyasa işlemleri yoluyla geri çekilmesi sebebi ile yapılan faiz ödemeleri ve mevduat munzam karşılıklarına yapılan faiz ödemeleri, piyasadaki likiditeyi artıran faktörler olmuştur. Buna mukabil; Hazine'nin döviz cinsi borç geri ödemeleri ve bunun yerine Türk Lirası cinsinden borçlanmaları; Hazine'nin Merkez Bankası portföyünde bulunan Devlet İç Borçlanma Senetleri'nin kuponları için yaptığı faiz ödemeleri ve para talebindeki artış likiditeyi azaltan faktörler olmuştur.

Arttırıcı ve azaltıcı faktörlerin net etkisi ile 2003 sonu itibariyle 8,3 katrilyon TL civarında oluşan likidite fazlası olmuştur. Piyasadaki likiditenin bankacılık sistemi ve para piyasaları arasındaki dengesiz dağılımı, zaman zaman piyasa faiz oranlarını arttırıcı yönde baskı oluşturmaktadır. Fazla likiditenin azaldığı 2003 yılı Mayıs-Temmuz döneminde benzer bir baskı gözlenmiş, ancak bu baskı Merkez Bankası'nın piyasa yapıcı bankalara sağladığı likidite ile aşılmış, faiz oranlarının aşırı dalgalanması önlenmiştir.

2003 yılında karşılaşılan diğer bir güçlük ise "ters para ikamesi (ters dolarizasyon)" süreci olmuştur. Sistem dışı döviz ve efektif girişi "ters para ikamesi" ile birlikte döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuş, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısındaki değeri artmaya devam etmiştir. Merkez Bankası 2003 yılında 9,9 milyar ABD doları tutarında döviz satın alarak, Türk Lirası'nın daha da değer kazanmasını engellemeye çalışmıştır. Bu döviz alımları karşılığında 13.9 katrilyon TL'lik bir likidite oluşturulmuştur.

2003 yılında karşılaşılan diğer bir güçlük ise "ters para ikamesi (ters dolarizasyon)" süreci olmuştur. Sistem dışı döviz ve efektif girişi "ters para ikamesi" ile birlikte döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuş, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısındaki değeri artmaya devam etmiştir. Merkez Bankası 2003 yılında 9,9 milyar ABD doları tutarında döviz satın alarak, Türk Lirası'nın daha da değer kazanmasını engellemeye çalışmıştır. Bu döviz alımları karşılığında 13.9 katrilyon TL'lik bir likidite oluşturulmuştur. 2003 yılında alınan dö-

viz tutarının, bugüne kadar Merkez Bankası'nca bir yıl içinde alınan en yüksek tutar olduğunu belirtmek gerekir.

Merkez Bankası döviz alımları sonucu oluşturulan likidite fazlasını ters repo işlemleri ve bankalar arası para piyasasındaki Türk Lirası depo işlemleri ile kısırlaştırmış (sterilize etmiş), böylece piyasadaki likidite seviyesi enflasyon hedefi ile uyumlu çizgide tutulmaya çalışılmıştır.

Merkez Bankası'nın esas itibariyle döviz kuruna müdahale operasyonları sonucu yaptığı faiz ödemeleri (ve kur zararları) sonucu, 2003 yılında 1,5 katrilyon TL zarar ettiği gözlenmiştir.

2003 yılında yapılan yoğun döviz piyasası müdahalelerine rağmen, TL'nin değer kazanmasının engellenememesi, Merkez Bankalarının döviz kurlarına müdahalede oldukça sınırlı bir etkiye (güce) sahip olduklarını göstermesi bakımında son derece anlamlıdır.

Fiyat istikrarı ve enflasyonun kontrolü konusunda, herhangi bir Merkez Bankası'nın benimseyebileceği esas itibariyle üç farklı çerçeve (rejim) söz konusudur. Bunlardan "parasal hedefleme" ve "döviz kuru hedeflemesi" daha geleneksel ve halen çoğu Merkez Bankası tarafından kullanıla gelmekte olan "enflasyon hedeflemesi" de 1990 yılından beri bazı ülkeler tarafından uygulanı gelen nispeten yeni bir yaklaşımdır.

Enflasyon hedeflemesini diğer yaklaşımlardan ayıran temel özellik, Merkez Bankası'nın enflasyonu kontrolde herhangi bir ara hedef ya da hedefler kullanmaksızın, bizzat enflasyonun kendisini hedeflemesi, hedef enflasyon oranını "nominal çıpa" olarak kullanmasıdır.

Merkez Bankası'nın temel problemlerinden birisi de, "cari enflasyon oranı" üzerinde tam bir kontrol sağlamadaki güçlüklerdir. Bu problemi çözmeye yönelik olarak, "enflasyon hedefi" yaklaşımı, para politikası araçlarını, geçmiş ya da cari enflasyon oranına dayandırır. Gelecekteki enflasyonla ilgili olarak rastgele varsayımları değil, sistematik değerlendirmeleri esas alır. Basitçe ifade edersek; Merkez Bankası, ileri dönük enflasyon tahminleri yapar, bu (ilan edilmeyen) tahminler ile ilan edilen enflasyon hedefi arasındaki farkı sistematik olarak izler, para politikası araçlarını nihai hedefe yaklaşacak şekilde ayarlar.

TC Merkez Bankası, 2003 yılının Ocak ayında yaptığı açıklamada, şartların netleşmesine bağlı olarak 2003 yılı içinde enflasyon hedeflemesi rejimine resmî olarak geçmeyi planladığını belirtmiştir. Merkez Bankası'nın 2003 yılı içinde temel para politikası olarak kısa vadeli faiz oranlarını kullandığı ve kendisinin "örtülü enflasyon hedeflemesi" olarak adlandırdığı bir parasal çerçeve benimsediği gözlenmiştir. Bu çerçevede; "parasal hedefleme" rejimin temel "ara hedefi" olarak kullanılan parasal tabandaki gelişmeler kesin bir hedef niteliğinden ziyade, gelecek dönem enflasyonuna ait ihtiva ettiği bilgiler açısından izlenmiştir.

2003 yılında yapılan yoğun döviz piyasası müdahalelerine rağmen, TL'nin değer kazanmasının engellenememesi, Merkez Bankalarının döviz kurlarına müdahalede oldukça sınırlı bir etkiye (güce) sahip olduklarını göstermesi bakımında son derece anlamlıdır.

Merkez Bankası'nın 2004 yılında da esnek kur rejimi altında "örtülü enflasyon hedeflemesi" politikasına devam edeceği ve temel para politikası aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarını kullanacağı gözlenmektedir. Merkez Bankası döviz kurlarının esas itibariyle serbest piyasa şartları içinde oluşmasını öngörürken, "aşırı" kur dalgalanmalarının vuku bulması hâlinde piyasaya alıcı ya da satıcı olarak müdahale etmeyi hedeflemektedir. Merkez Bankası, istikrar programına güvenin muhafaza edilmesinde güçlü döviz rezervi tutma politikasını da devam ettirecektir.

Merkez Bankası'nın 2004 yılı para ve kur politikası genel çerçevesine dair yaptığı açıklamalardan, para politikası operasyonel yapısında 2002 yılında yapılan ve 2003 yılında pekiştirilen değişiklikleri muhafaza edeceği ve 2004 yılında likidite yönetimi yaklaşımlarında önemli bir değişikliğe gidilmeyeceği ön görülmektedir. Buna göre; piyasadaki likidite fazlasının, bankalar arası para piyasasındaki Türk Lirası repo işlemleri ve açık piyasa işlemleri ile geri çekilmesi ön görülmektedir. Merkez Bankasını 2004 yılında herhangi bir likidite sıkışıklığı beklememekle birlikte, böyle bir durumun ortaya çıkması hâlinde standart ve gün içi repo ihalelerini aktif bir biçimde kullanacağını ve piyasadaki kısa vadeli

faiz oranlarını Merkez Bankası faiz oranları çerçevesinde oluşturmaya çalışacağını öngörmektedir.

B. PARA ARZI

Yukarıda da belirtildiği gibi, piyasadaki likidite fazlası çeşitli faktörlerin etkisi ile 2003 yılında 5 katrilyon TL ile 14 katrilyon TL arasında dalgalanma göstermiştir. Dolaşımdaki para miktarı, 2003 yılında % 40 civarında artışla yıl sonu itibariyle 10,1 katrilyon TL seviyesinde olmuştur. Tedavüldeki para miktarı 2004 yılının yaklaşık iki aylık döneminde de artış göstererek (% 8,6), 20 Şubat itibariyle 11 katrilyon TL'ye yaklaşmıştır.

Dar tanımlı para arzı (M1), vadesiz ticari ve tasarruf mevduattaki artışın da etkisiyle, 2003 yılında % 51 artış gösterirken, geniş tanımlı para arzı (M2) % 32 genişlemiştir. Yeni tanımlı geniş para arzı (M2Y) ise % 32 genişleme göstermiştir.

Paranın tedavül hızı 2002 yılında 2,47'den 2003 yılında hafif bir gerileme ile 2,39'a inerken, 2004 yılının Ocak ayında 2,64'e yükselmiş, Şubat ayında 2,46 ya gerilemiştir.

Tablo-1 Para Arzı (milyar TL)

	I	II	III	Yüzde Değişme	
	20.Şubat 2004	26 Aralık 2003	27 Aralık 2002	I / II	2003
DOLAŞIMDAKİ PARA	10.997.278	10.128.670	7.208.863	8,6	40,5
Vadesiz Ticari Mevduat	5.236.812	5.580.690	3.784.187	-6,2	47,4
Vadesiz Tas. Mevduatı	5.966.452	5.853.366	3.262.560	1,9	79,4
TCMB'deki Mevduat	786	1.422	3.249	-46	-56,2
M1 - PARA ARZI	22.201.310	21.564.149	14.258.860	3,0	51,2
Vadeli Ticari Mevduat	9.305.319	9.184.744	8.261.003	1,3	11,2
Vadeli Tas. Mevduatı	57.729.642	50.174.043	38.675.412	15,1	29,7
M2 - PARA ARZI	89.236.271	80.922.936	61.195.275	10,3	32,2
Yurtiçi Kaynaklı DTH	63.358.111	68.931.864	72.254.998	-8,1	-4,6
M2Y - PARA ARZI	152.594.382	149.854.800	133.450.273	1,8	12,3
M3 - PARA ARZI	97.949.483	86.565.043	64.399.837	13,2	34,4

Para çarpanının (Rezerv Para/Para Arzı) M2 ve M3 para arzlarına göre 2003 yılında bir önceki yıla oranla gerilediği gözlenmiştir.

2004 yılında likidite düzeyinin seyrini belirleyecek çeşitli faktörler bulunmaktadır:

- *Birincisi*; ters para ikamesi, sistem dışı döviz ve efektif girişi ve yabancı yatırımcı girişi sonucu oluşacak muhtemel döviz arz fazlası konusunda Merkez Bankası'nın nasıl bir politika izleyeceği. Merkez Bankası döviz alımlarına devam ederse bunun sonucu oluşacak likidite fazlasının ne ölçüde sterilize edileceği önem kazanmaktadır.
- *İkincisi*; Hazine'nin ne ölçüde net döviz borçlanması yapacağı önem kazanmaktadır. Eğer Hazine 2003 yılında olduğu gibi, daha fazla Türk Lirası cinsinden borçlanıp, dövizli borçlanma ile ikame ederse, bu piyasada oluşan likidite fazlasının sterilize edilmesine yardımcı olacak bir politika olacaktır.
- *Üçüncüsü*; TMSF'nin Merkez Bankası'ndan yapacağı borçlanma (krediler) miktarı da likidite miktarını ve izleyeceği dalgalanma seyrini belirleyecek faktörlerden biri olacaktır.

Ters para ikame sürecinin 2004 yılında da devam etmesi beklentisi ışığında, Merkez Bankası'nın TL'nin daha da değerlendirilmesine müsaade etmeye ya da enflasyon hedefini zorlamayacak parasal genişlemeye müsaade etme (eğer buna müsaade etmeyecekse ödeyeceği net faiz miktarı ve uğrayacağı kur farkı kayıplarını hesap etme) gibi zor tercihlerle karşı karşıya kalacağını söyleyebiliriz.

C. MEVDUAT VE KREDİ GELİŞMELERİ

Toplam mevduat stoku 2003 yılında nominal olarak % 12,6 artış göstererek, yıl sonu itibarıyla 147 katrilyon 350 trilyon TL civarında gerçekleşmiştir. "Ters para ikamesinin hızlanması sonucu Türk lirası cinsinden mevduatlar daha hızlı artış göstermiş, bunun sonucu Türk Lirası mevduatlarının toplam mevduat içerisindeki payı 2002 sonunda % 43'ten, 2003 yılı sonunda % 51,5'e yükselmiştir. "Dolarizasyon" un yaklaşık bir ölçütü olarak alabileceğimiz döviz tevdiat hesaplarının M2Y (yeni geniş tanımlı) para arzına oranı 2002 yılı sonunda % 53'ten 2003 sonunda % 46'ya, 2004 Şubat ayı itibarı ile de % 41'e gerilemiştir.

Yurt içi yerleşiklerin tuttuğu toplam mevduat (TL bazında) % 12,5, yurtdışı yerleşiklerin tuttuğu toplam mevduat da %11 artış göstermiştir. 2004 yılının yaklaşık ilk iki aylık döneminde toplam mevduat % 1,2 oranında artarak, 20 Şubat itibarıyla 149 katrilyon 159 trilyon TL seviyesine ulaşmıştır.

Muhtelif finansal tasarruf araçlarının son bir yıllık dönemde sağladığı getirilere bakıldığında, Türk Lirası araçların reel kazanç sağladığı, dövizli araçların ise gerek nominal ve gerekse reel olarak yatırımcısına kaybettirdiği gözlenmiştir. Örneğin; Şubat 2004 itibarı ile son bir yıllık dönemde 1 yıl vadeli TL mevduat nominal % 45, İMKB % 63, devlet iç borçlanma senedi (6 aylık) % 31 kazanç sağlamıştır. Buna mukabil, Dolar % 17, Euro % 4, Euro-Dolar döviz sepeti de % 11 civarında kayba sebep olmuştur.

Toplam kredi stoku 2003 yılında % 47 genişleme gösterirken, bu genişleme hemen tümüyle mevduat bankalarının açılan Türk Lirası kredilerindeki artıştan kaynaklanmıştır. Mevduat bankalarının açılan TL krediler 2003 yılında % 82, yabancı para cinsinden kredileri de % 13 civarında artış göstermiştir. Kalkınma ve yatırım banka-

larınca açılan krediler % 21,7 oranında genişlerken, Merkez Bankası'nca açılan krediler ise, 2003 sonu itibarı ile sıfırlanmıştır.

Bankaların giderek daha fazla oranda kredi piyasasına geri dönmeye başlaması ile birlikte, mevduatın kre-

Tablo-2 Mevduatlardaki Gelişmeler

	I	II	III	YÜZDE DEĞİŞME	
	20.Şub.04	26.Ara.03	27.Ara.02	I/II	2003
I. YURT İÇİ YERLEŞİK					
TOPLAM MEVDUAT	146.508.892	144.608.935	128.549.197	1,3	12,5
(a) Türk Lirası	83.150.781	75.677.074	56.294.199	9,9	34,4
(b) Yabancı Para	63.358.111	68.931.861	72.254.998	-8,1	-4,5
II. YURTDIŞI YERLEŞİK					
TOPLAM MEVDUAT	2.649.993	2.741.779	2.468.939	-3,3	11
(a) Türk Lirası	367.702	252.848	152.165	32,2	66,1
(b) Yabancı Para	2.251.203	2.440.059	2.282.434	7,7	6,9
TOPLAM MEVDUAT(I + II)	149.158.885	147.350.714	131.018.136	1,2	12,6

Tablo-3 Dövizli Mevduat Hesapları (milyar USD)

	20.Şub.04	26.Ara.03	27.Ara.02	I/II	2003
I. DÖVİZ TEVDİAT HESAPLARI	53.204	54.078	48.248	-1,6	12
(a) Yurt İçi	50.575	51.407	46.586	-1,6	10,3
(b) Yurt Dışı	2.629	2.671	1.662	-1,6	60,7
II. KREDİ MEKTUPLU DTH	17.257	17.216	13.985	0,2	23,1
TOPLAM MEVDUAT	70.794	71.294	62.233	-0,7	14,5
TOPLAM (I + II)	70.794	71.294	62.33	-0,7	14,5

Tablo-4 Başlıca Finansal Tasarruf Araçlarını Mukayese

TL MEVDUAT	Şubat 2004 İtibarıyla son bir yıl
1-ay	33,4
3-ay	34,8
6-ay	38,5
1-yıl	45,3
DÖVİZ	
Dolar	-16,8
Euro	-4,2
Döviz Sepeti	-11,1
ALTIN	-7,9
İMKB	63,2
Devlet İç Borçlanma senedi	
1-ay	17,5
3-ay	23,7
6-ay	31

Tablo-5 Nominal Getiri Oranları

	TOPLAM KREDİ STOKU			(MİLYAR TL)	
	I	II	III	Yüzde Değişme	
	20.Şub.04	26.Ara.03	27.Ara.02	I / II	2003
I. MEVDUAT BANKA KREDİLERİ	50.017.561	48.018.584	31.845.411	4,2	50,8
(a) Türk lirası	34.659.753	31.726.779	17.409.392	9,2	82,2
(b) Yabancı Para	15.357.808	16.291.805	14.436.019	-5,7	12,8
II. KALKINMA VEYATIRIM BANKA KREDİLERİ	3.974.683	3.729.695	3.064.396	-4,1	21,7
III. MERKEZ BANKASI DOĞRUDAN KREDİLERİ	257.018	0	250.000		
TOPLAM KREDİ STOKU	54.249.262	51.748.279	35.159.807	4,8	47,2
KREDİ / MEVDUAT ORANI (%)		32,6	24,3		

Tablo-6 Mevduat Bankaları Tüketici Kredileri (MİLYAR TL)

	2003	2002	Yüzde değişme
I. TÜKETİCİ KREDİLERİ	8.633.833	2.901.672	197
KONUT	939.210	489.620	92
ARAÇ	3.892.046	1.115.763	249
DİĞER	3.802.577	1.296.289	193
II. KREDİ KARTLARI	6.577.774	4.098.933	60
TOPLAM	15.211.607	7.000.605	117

diye dönüşüm oranı, 2002 yılı sonu itibarıyla % 24,3'ten, 2003 yılı sonunda % 32,6'ya yükselmiştir.

Bankaların açtıkları kredilerde giderek daha büyük önem kazanmaya başlayan tüketici kredileri, artış eğilimini 2003 yılında da sürdürmüştür. Bankaların konut, araç ve nakit olarak verdikleri tüketici kredileri 2003 yılında % 197 artış göstermiştir.

Kredi kartları yoluyla kullanılan krediler ise % 60 artış göstermiştir. Tüketici ve kredi kartları yolu ile bireylere

Bankaların açtıkları kredilerde giderek daha büyük önem kazanmaya başlayan tüketici kredileri, artış eğilimini 2003 yılında da sürdürmüştür. Bankaların konut, araç ve nakit olarak verdikleri tüketici kredileri 2003 yılında % 197 artış göstermiştir.

kullandırılan kredilerin Türk bankacılık sisteminde önümüzdeki yıllarda daha da artarak, kredi stokunda daha büyük payı olması beklenmiştir.

Mevduat bankalarının açılan toplam krediler 2004 yılının yaklaşık ilk iki ayında % 4,2 artış gösterirken, Türk Lirası kredilerin daha hızlı (% 9,2) arttığı gözlenmiştir. Toplam kredi stokunun yaklaşık ilk iki ayda % 5'e yakın bir artış gösterdiği görülmüştür. Merkez Bankası doğrudan kredileri ilk 2 aylık dönemde yaklaşık

çeyrek katrilyon TL artmıştır.

BÖLÜM 4

FİYAT HAREKETLERİ VE ENFLASYON

2 003 yılında kaydedilen ekonomik performansın en belirgin özelliklerinden birisi de, elde edilen yüksek büyüme hızıyla birlikte, enflasyon hızında gözlenen kayda değer yavaşlama olmuştur.

Yıllık enflasyon hızı 2003 yılında tutarlı bir gerileme eğilimi içerisine girmiş, toptan eşya fiyatları ile ölçülen (yıllık) enflasyon hızı Mart sonunda % 35,20'ye, Haziran sonunda % 29,60'a, yıl sonunda % 19,10'a, Aralık sonunda da % 13,90'a gerilemiştir. Benzer bir eğilim tüketici fiyatlarında da gözlenmiş, tüketici fiyatları ise ölçülen enflasyon hızı Mart ayında % 29,40'dan, Eylül ayında % 23'e, Aralık ayında da % 18,40'a gerilemiştir.

Enflasyonun oluşumunda kamu ve özel kesimin paylarına bakıldığında şu durum gözlenmektedir. Şubat 2004 sonu itibari ile 12 aylık ortalama artış esas alındığında, kamu toptan eşya fiyatlarının % 18,2, özel kesim

toptan eşya fiyatlarının % 22,8, toptan eşya fiyatlarının ise % 21,5 oranında arttığı görülmektedir.

Enflasyon hızında elde edilen yavaşlama, çeşitli iç ve dış faktörlere bağlı bulunmaktadır. Öncelikle; dünya ekonomisinde iyimser beklentiler hakim olup, düşük enflasyonlu bir dönem yaşanmaktadır. Dünya ekonomisindeki iyimser beklentilerin ve düşük enflasyon ortamının 2004 yılında da devam etmesi beklenmektedir.

İç faktörlere dönersek; 2003 yılında enflasyonda kaydedilen başarı çeşitli faktörlere dayalı bulunmaktadır:

- *Birincisi;* anti-enflasyonist para politikasına devam edilmiş, para politikasının etkinliği mali disiplin ve sıkı maliye politikası ile de desteklenmiştir.
- *İkincisi;* kamu harcamalarında reel bir daralma yaşanırken, özel kesim harcamaları da kontrollü bir genişleme göstermiştir.

2003 yılında kaydedilen ekonomik performansın en belirgin özelliklerinden birisi de, elde edilen yüksek büyüme hızıyla birlikte, enflasyon hızında gözlenen kayda değer yavaşlama olmuştur.

Tablo-1 Yıllık Enflasyon Hızı

Dönem	Toptan Eşya	Tüketici
2003		
Ocak	32,60	26,40
Mart	35,20	29,40
Haziran	29,60	29,80
Eylül	19,10	23,0
Aralık	13,90	18,40
2004		
Ocak	10,80	16,20
Şubat	9,14	14,28
Mart	7,97	11,83
Nisan	8,91	10,18

- *Üçüncüsü*; nominal ve reel faiz oranlarında kaydedilen gerilemedir. Bu maliyet yoluyla enflasyondaki gerilemeye katkıda bulunmuştur.
- *Dördüncüsü*; döviz kuru etkisidir. Esnek kur sistemine geçişin genelde fiyat ve döviz kuru arasındaki pozitif ilişkiyi zayıflatması beklenebilir. Gerçekten; 2001 yılından bu yana döviz kurunun enflasyon üzerindeki “geçişkenlik katsayısı”nın azalmaya başladığına dair bazı ön bulgular mevcuttur. Ancak döviz kurları hâlâ enflasyonun oluşum sürecinde en belirleyici faktörler arasında yer almaktadır. Türk Lirasının yabancı paralar (özellikle ABD Doları) karşısında değerlenmesi - yine maliyetler yoluyla - enflasyonun yavaşlatılmasında temel etkenlerden biri olmuştur. Enflasyonun döviz kuruna olan duyarlılığının hâlâ devam ettiği hesaba katılırsa, önümüzdeki dönemde enflasyonun izleyeceği seyrin döviz kurlarının seyri ile yakından ilişkili olabileceğini söyleyebiliriz.
- *Beşincisi*; enflasyon beklentilerinin giderek kırılmaya başlaması, enflasyonla mücadeleyi de kolaylaştırmıştır.

2004 yılı enflasyon beklentilerine gelince, Türk ekonomisi 2004 yılına tüketici fiyatlarına göre % 6,1, toptan eşya fiyatlarına göre % 2,32’lik bir “enflasyon stoku” ile girmiştir. Eğer 2004 yılında aylık fiyat artışları ortalama % 0,9 - % 1,0 aralığında kalırsa, toptan eşya ve tüketici fiyatları için ön görülen % 12’lik yıl sonu enflasyon hedefini tutturmak mümkün olacaktır.

Aylık tüketici fiyat artışları 2004 yılının Ocak ayında % 0,7, Şubat ayında % 0,55 Mart ayında % 0,89 ve Nisan ayında % 0,59 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bunun sonucu tüketici fiyatlarına göre yıllık enflasyon hızı 2004 Nisan sonu itibari ile % 10,18’e gerilemiştir. Toptan eşya fiyatlarına göre yıllık enflasyon hızı da % 10 seviyesinin altını görerek, Nisan sonu itibari ile % 8,91’e gerilemiştir. Buna rağmen döviz kuru, petrol fiyatları, artan iç talep baskısı, üretim kapasitelerinin sonuna yaklaşmış olması gibi bir çok faktördeki olumsuz yönde gelişmelere paralel olarak, 2004 yılı enflasyon tahmin ve hedeflerinde yukarı doğru bir revizyona gidilmesi muhtemeldir.

Tablo- 2 Kamu ve Özel Kesim Fiyat Artışları(2003 yılı)

	Yıllık*			12 Aylık Ortalama**		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
İmalat Sanayi	2,1	7,7	5,9	21,1	18,1	19,0
Madencilik Taş Ocakçılığı	-7,8	12,9	-1,9	10,3	38,8	17,8
Elektrik/ Gas/ Su	0,2	-	0,2	8,4	-	8,4
Tarım/ Avcılık/ Ormancılık/Balıkçılık	-	21,6	21,6	-	32,2	32,2
GENEL	1,1	12,4	9,1	18,2	22,8	21,5
* DiE toptan eşya fiyat endeksine göre						
** Şubat 2004 sonu itibarıyla						

BÖLÜM 5

DIŞ EKONOMİK
GELİŞMELERA. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ
GELİŞMELER VE 2004
YILI BEKLENTİLERİ

Son üç yıldır dünyada ekonomik büyüme son derece düşük düzeylerde gerçekleşiyor. Dünya Bankası Ekonomik Görünüm 2003 raporunda, durgunluk özellikleri sergileyen bu konjonktürün, dünya borsalarında oluşan balonun 2001 yılında patlaması ile başladığından bahsediliyor. Hatırlanacak olursa, yapay bir şekilde aşırı derecede şişmiş olan borsalar, 2001 yılında şirket skandalları ile birlikte çökmüştü. Borsalardaki bu sert düşüşler, firmaların finansal dengelerinde sorunlar yaşamalarına ve özel sermaye yatırımlarının kayda değer bir oranda düşmesine yol açmıştı. İlerleyen zaman diliminde, dünyanın değişik ülkelerinden başlayarak bölgesel ve hatta global boyut kazanan krizlerin yaşanması, istikrar sağlamaya yönelik çabalara önemli darbeler vurmuştur.

2003 yılına girilirken; 2002 yılının sonlarında ve 2003 başındaki Irak Savaşı'nın yol açtığı belirsizlik, uluslararası e-

konomide devletlerin birbirine uyguladığı kısıtlamalar nedeniyle oluşan gerginlikler, terörizmin yarattığı endişeler ve SARS hastalığı gibi dünya konjonktürüne zaman zaman hakim olan olay ve durumlar, istikrar sürecini tekrar kesintiye uğratmıştı. Yılın ilk yarısında tüketici ve iş dünyasında güvenin zayıflamasına paralel olarak, harcamalar da kısılmıştı.

2003 yılına girilirken; 2002 yılının sonlarında ve 2003 başındaki Irak Savaşı'nın yol açtığı belirsizlik, uluslararası ekonomide devletlerin birbirine uyguladığı kısıtlamalar nedeniyle oluşan gerginlikler, terörizmin yarattığı endişeler ve SARS hastalığı gibi dünya konjonktürüne zaman zaman hakim olan olay ve durumlar, istikrar sürecini tekrar kesintiye uğratmıştı. Yılın ilk yarısında tüketici ve iş dünyasında güvenin zayıflamasına paralel olarak, harcamalar da kısılmıştı.

Bütün bunlara rağmen, dünya ekonomisinde belirsizlikler yılın ikinci yarısında azalmış ve makul bir toparlanma sürecine girerek, 2003 yılını yüzde 3,2 düzeyinde bir büyüme ile kapatmıştır. Dünya ekonomisindeki yükseliş trendinde, gelişmekte olan ülkelere bazılarının sergilediği performansın önemli bir yeri var. Gelişmekte olan ülkeler dünya büyümesine sınırlı katkıda bulunuyor olsalar da, yakaladıkları yüksek büyüme oranları, kötüleşerliğin kırılmasında etkili olmuştur. Bu ülkelerin başında; SARS problemini büyük ölçüde geride bırakan Çin ve diğer Uzakdoğu ülkeleri,

politik ve mali problemleri dolayısı ile dünya gündemini uzunca süre işgal ettikten sonra istikrarı yakalamış gözüken Latin Amerika ülkeleri (Arjantin, Brezilya ve Meksika) ve Rusya geliyor. Çin 2003 yılı için % 9,5, ABD % 2,6, Japonya % 2,0, AB % 0,5, gelişmekte olan ülkeler % 5, Asya ise % 6,5 oranında büyüme kaydetmiştir.

Tablo-1 2003 GSYİH Verileri, 2004 Yılı Tahminleri (Yıllık Değişim)

	2003 (%)	2004 (%)
Dünya	3,2	4,1
ABD	2,6	3,9
Japonya	2,0	1,4
Euro Alanı	0,5	1,9
Gelişmekte Olan Ülkeler	5,0	5,6
Kaynak: OECD Economic Outlook, Aralık, 2003		

1. Dünyada İktisadî Faaliyetlerin Dağılımı

Dünya ticaret hacminin (mal ve hizmetler) 2003 yılında yaklaşık 9 ve 2004 yılında 9,5 trilyon dolarlık bir düzeyde gerçekleştiği tahmin edilmekte. 2003 yılındaki hacim büyümesinin yaklaşık yüzde 4,5 ve 2004 yılında ise yüzde 7,5 olacağı tahmin ediliyor. Eğer tahmin edilen gelişme ortaya çıkarsa, dünya ticareti gelecek yıldan başlayarak, eski hızlı günlerine dönüş yapabilir. Gelişmiş ülkelerin cari açıkları toplamı 2003 için 245 ve 2004 için 225 milyar dolar olarak öngörülüyor. Bu grup içinde ABD'nin sırasıyla 553 ve 537 milyar dolar düzeyinde olması beklenen cari açığını euro ekonomileri ve Japonya'nın dengeleyeceği beklentisi var. Gelişme yolundaki ülkeler her iki yılda da cari fazla verecek gibi görünüyorlar. Özetle IMF, dünya ekonomisinin 2004 yılından itibaren toparlanma içine gireceği görüşünde.

2. Dünya Ekonomisinde 2004 Yılı Beklentileri

Dünya ekonomisinde yaşanan iyileşme trendi 2004 yılında daha da iyi olabilir. Ancak yakalanmaya başlanan yükseliş trendinin devamı için köklü adımların atılması, kriz ve durgunlukların önüne geçebilecek istikrarlı bir yapının oluşturulması gerekiyor. Öte yandan Uluslararası Para Fonu (IMF) küresel ekonominin 2004 yılında tahminlerden daha hızlı (% 4,6) büyüyeceğini beklemektedir. IMF'ye göre, küresel ekonominin önündeki riskler azalmakla beraber, ancak henüz tam olarak ortadan kalkmamıştır. Öncelikli olarak, Dünya Ticaret Örgütü'nün geçen yıl Doha'da yaptığı zirveden sonuç alınamamasından dolayı, korumacılık küresel ekonomi için büyük risk niteliği taşımaktadır.

Buna ilaveten, yüksek bütçe ve cari işlemler açıklarının önüne geçilmesi, Avrupa'daki yüksek işsizlik oranının düşürülmesi, ekonomi ve ticaret politikalarının nasıl düzenleneceği üzerinde, gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarını da gözetken bir konsensüs oluşturulması, atılması gereken önemli adımları teşkil etmektedir.

Dünya ekonomisinde söz sahibi olan gelişmiş ülkelerin ekonomik konjonktürünün tüm dünyayı etkilemesi sebebiyle, bu ülkelerdeki genel ortamın düzelmesi daha çok önem kazanıyor. Bunun yanında; gelir dağılımındaki adaletsizlik, çevre kirliliği, global ısınma gibi sorunlarla tüm dünyanın ortak olarak mücadele etmesi gerekiyor. Aksi halde sürdürülebilir büyümeyi yakalamaya dönük çabalar, krizler ve resesyonlarla dolu bir süreç olmaya mahkum.

2004 yılı için daha kısa vadede önemli olacak konulardan -belki de- en önemlisi, dolar ve euro arasındaki ilişkinin nasıl bir seyir izleyeceği. Amerika'nın güçlü dolar politikasından vazgeçmesi ile birlikte dolar, sürekli diğer para birimleri karşısında değer kaybetmeye başladı. Böylece Amerika, dış ticarete önemli avantajlar yakalayıp, ekonomisine önemli ivme kazandırdı. Ancak, Euro bölgesi ülkelerinin bu durumdan memnun olmadığını ifade etmek gerekir. Euro'nun, dolar karşısında nasıl bir seyir izleyeceğini bilmek mümkün değil. Ancak 2004 ilk çeyrek verileri durumun tersine dönmeye başladığını göstermektedir.

seyir izleyeceğini bilmek mümkün değil. Euro'nun sürekli değer kazanmasının, Euro bölgesi ekonomisini olumsuz etkileyeceği muhakkak.

Ancak, ABD'de FED'in 2004 yılına yayılacak şekilde tedrici olarak faiz artırımına gitme eğilimi belirginleştikçe, doların değerinin artacağı, bunun Euro bölgesindeki ekonomik iyileşmeye yansıtacağı tahmin edilebilir.

Bir başka sevindirici haber ise, Japonya'daki durgunluğun aşıldığı yolundaki göstergelerdir. Amerika'da şirket yönetimi ve güven ile ilgili bir takım adımların atılmış olması önemli gelişmeler. Ayrıca Çin'in ve bununla yakından ilişkili olarak başta Japon ekonomisi olmak üzere, diğer Asya ekonomilerinde gözlemlenen sağlam büyüme de doların düşüşünü frenleyici etkiye sahip olacaktır. Gerçekten de IMF'in hesaplamalarına göre dolar ve euro arasındaki reel kurun uzun dönemli ortalaması, yani 1970 ile 2000 yılları arasındaki ortalaması civarında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısı ile geçen yıl dolar-euro arasında meydana gelen dalgalanmanın özel bir anlamının olmadığı anlaşılmaktadır. Avrupa'nın tek para birimi euro karşısında 2003 yılında yüzde 20,4 değer kaybeden dolar, bu yılın başından bu yana ise euro karşısında yüzde 0,69 düşüş göstermiştir.

B. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDEKİ GELİŞMELER

2003 yılı dış ticaret açısından oldukça parlak geçmiş, hatta dış ticaret beklenenden daha iyi gerçekleşen büyümenin de başlıca motor gücü olmuştur. 2003 yılının ilk çeyreğinde ihracat % 27 artış kaydederken, ithalat % 38 civarında artarak, geçen yılın aynı dönemine göre dış ticaret açığını % 75 civarında genişlemesine ve böylece ihracatın ithalatı karşılama oranının % 77’lerden % 71’e düşmesine neden olmuştur. Ancak yılın ikinci yarısından itibaren dünyadaki gelişmelere paralel olarak, olumlu yöndeki gelişmeler göstergelerin düzelmesine vesile olmuştur. 2003 yılının geneli dikkate alındığında ise, başlıca veriler şu şekilde özetlenebilir:

- (i) 2003 yılının genelinde dış ticaret hacmi yüzde 32’lik bir artışla, yaklaşık 116 milyar dolara çıkmıştır. Dış ticaret hacminin ulaştığı bu seviye son derece önemli bir aşamadır. Bu seviyenin en önemli faydası, artık dış ticaretin kendi iç dinamizmine kavuşması ve kendi kendini sürdürebilir bir nitelik arz etmesidir. Bir başka ifade ile, Türkiye’nin dış ticaret yapısı dikkate alındığında, bundan sonra ithalat artışının büyük oranda bir ihracat artışı da beraberinde sürükleyebilir.
- (ii) Esnek kur rejimi ile bu ticaret hacmi bir arada düşünüldüğünde, bundan sonra Türkiye’de özellikle

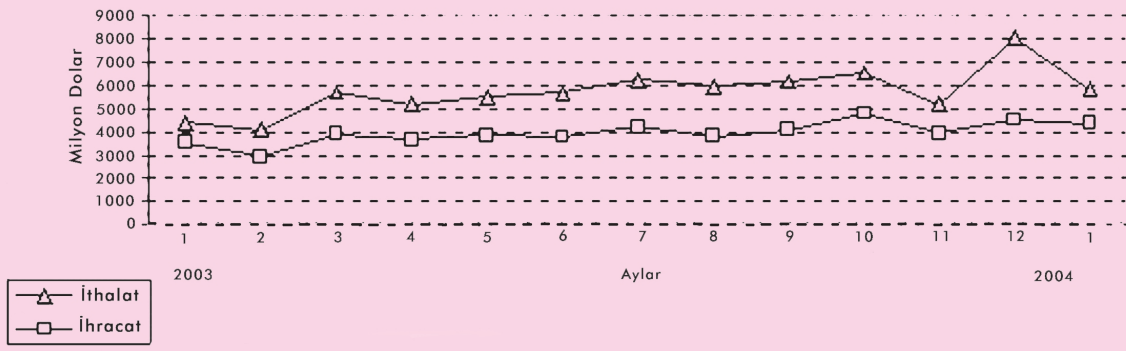
dış ticaret açığı nedeniyle bir cari denge krizi ihtimalinin azaldığı ifade edilebilir.

- (iii) 2003 yılında ihracat yüzde 31’lik bir artışla, 48 milyar dolara yükselerek, 50 milyar dolarlık psikolojik sınıra yaklaşmıştır. Bu oranda bir ihracat artışı yüzde 37’lik bir oran ile sadece 1987 yılında yaşanmıştır. Ancak 1987 yılında yapılan devalüasyonun bundaki payı büyüktür. Oysa 2003 yılında kur reel olarak yüzde 10’un üzerinde değerlenmiştir. Ayrıca ihracat artışı, dünya konjonktürünün pek müsait olmadığı şartlar altında gerçekleştirilmiştir.
- (iv) Geçen sene ithalat da yüzde 33’lük bir artışla, yaklaşık 68 milyar dolara çıkmıştır. İhracatın 239 milyar dolarlık GSMH içindeki payı 2003 yılı itibarıyla yaklaşık yüzde 21, ithalatın payı ise yüzde 28 olmuştur. İthalattaki patlamanın niteliğine bakıldığında, TL nin kısmen fazla değerli oluşu sonucu hızlanan bir ivme yakalayan ithalat artışının, tüketimden ziyade üretim ve yatırım eksenli girdi talebindeki artıştan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yeni kapasitelerin yaratılmasını mümkün kılacak bu gelişme olumlu olarak değerlendirilebilir. Ancak 2003 yılının son çeyreğinde oldukça hızlanan bir tüketim artışı ve bunun içinde de, lüks ithal tüketim ürünlerinin artış oranının hızlandığına dikkat çekmek gerekmektedir. *Bu olumsuzluğun önüne geçilmesi için dolardaki düşüşün bir noktada dengelenmesi ve özellikle de dalgalanma aralığı belirsizlikleri ortadan kaldırılmalıdır. Cari denge açısından hassas bir konumda olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde dolar kurunun geniş bir a-*

Tablo-2 Yıllara Göre Türkiye’nin Dış Ticaret Performansı

Yıl	İhracat (X)		İthalat (M)		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		Karşılama (X/M)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	
1990	12.959.288	11,5	22.302.126	41,2	-9.342.838	124,2	35.261.413	28,6	58,1
1991	13.593.462	4,9	21.047.014	-5,6	-7.453.552	-20,2	34.640.476	-1,8	64,6
1992	14.714.629	8,2	22.871.055	8,7	-8.156.426	9,4	37.585.684	8,5	64,3
1993	15.345.067	4,3	29.428.370	28,7	-14.083.302	72,7	44.773.437	19,1	52,1
1994	18.105.872	18,0	23.270.019	-20,9	-5.164.147	-63,3	41.375.891	-7,6	77,8
1995	21.637.041	19,5	35.709.011	53,5	-14.071.970	172,5	57.346.052	38,6	60,6
1996	23.224.465	7,3	43.626.642	22,2	-20.402.177	45,0	66.851.107	16,6	53,2
1997	26.261.072	13,1	48.558.721	11,3	-22.297.649	9,3	74.819.792	11,9	54,1
1998	26.973.952	2,7	45.921.392	-5,4	-18.947.440	-15,0	72.895.344	-2,6	58,7
1999	26.587.225	-1,4	40.671.272	-11,4	-14.084.047	-25,7	67.258.497	-7,7	65,4
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	89,8	82.277.727	22,3	51,0
2001	31.334.216	12,8	41.399.083	-24,0	-10.064.867	-62,3	72.733.299	-11,6	75,7
2002	35.081.121	12,0	50.831.702	22,8	-15.750.581	56,5	85.912.823	18,1	69,0
2003	47 067 805	30,5	68 808 141	33,5	-21740336	40,3	115 875 946	32,3	68,4

Grafik-1 2003 Yılında Aylara Göre Dış Ticaretin Seyri

ralıkta dalgalanmaya bırakılması ve yerli paranın iç yapıdaki gerçeklerden kopacak şekilde değerlendirilmesi ciddi sıkıntılara sebep olacağından, dikkatle takip edilmesi gerekir.

(v) 2003 yılında dış ticaret açığı yaklaşık yüzde 40 oranında artarak 21,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

(vi) Bu arada, ihracatın ithalatı karşılama oranı da aşağı yukarı geçen sene ile aynı oranda yani yüzde 69 düzeyinde gerçekleşmiştir. Burada dikkat çeken husus, 2003 yılında ithalat ve ihracat artış oranlarının at başı gitmiş olmasıdır. Bu da gerçekleştirilen ihracat atılımının bir sonucudur. Esasen Türkiye’de iktisadî genişlemenin söz konusu olduğu dönemlerde ithalattaki artış oranı daima ihracattaki artış oranının üzerinde olmuşken, artış oranı olarak şimdi durumun başa başa seyretmesi

oldukça önemli bir gelişmedir. Öte yandan 2002 yılının son çeyreğinden itibaren artış eğiliminde olan dış ticaret hadleri, açığı kapatıcı etki yaparken, çapraz kurlardaki gelişmeler de açık üzerinde olumlu etkide bulunmuştur.

1. Dış Ticaretin Yapısındaki Gelişmeler

Bu aşamada ele alınması gereken konulardan biri de, dış ticaretin yapısında veya bileşkesinde ne gibi gelişmelerin olduğudur. Tablo-2’de son yıllarda kaydedilen dış ticaretin bileşkesi sunulmuştur. Buna göre, Türkiye’nin ihracatında imalat sanayi % 93’ü aşan payı ile lokomotif görevi görmeye devam etmektedir. Aynı şekilde imalat sanayi ithalatı da % 80’lik payı ile yine ağırlıklı bir yere sahiptir.

Tablo-3 Ekonomik Faaliyetlere Göre Dış Ticaret (Değer: 000 \$)

	2000	%	2001	%	2002	%	2003	%
İ H R A C A T								
Genel toplam	27.774.906	100,0	31.334.216	100,0	36.059.089	100,0	47.067.805	100,0
Tarım ve Ormancılık	1.973.256	7,1	2.234.219	7,1	2.037.528	5,7	2.465.488	5,2
Balıkçılık	24.506	0,1	29.745	0,1	51.419	0,1	79.964	0,2
Madencilik ve Taşocaklığı	400.445	1,4	348.928	1,1	387.436	1,1	542.552	1,2
İmalat	25.338.645	91,2	28.695.424	91,6	33.548.781	93,0	43.857.609	93,2
Diğer	38.054	0,1	2.590	0,1	33.924	0,1	122.193	0,3
İ T H A L A T								
Genel toplam	54.502.821	100,0	41.399.083	100,0	51.553.797	100,0	68.808.141	100,0
Tarım ve Ormancılık	2.127.041	3,9	1.412.285	3,4	1.705.724	3,3	2.563.056	3,7
Balıkçılık	1.661	0,0	879	0,0	1.199	0,0	3.983	0,0
Madencilik ve Taşocaklığı	7.104.748	13,0	6.582.560	15,9	7.199.469	14,0	10.886.821	15,8
İmalat	44.973.096	82,5	33.220.133	80,2	42.234.923	81,9	54.990.379	79,9
Diğer	296.275	0,5	183.226	0,4	412.483	0,8	363.903	0,5

Tablo-4 Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Dış Ticaret (Değer: 000 \$)

	2000	%	2001	%	2002	%	2003	%
İ H R A C A T								
Genel toplam	27.774.906	100,0	31.334.216	100,0	36.059.089	100,0	47.067.805	100,0
1. Sermaye (Yatırım) malları	2.139.561	7,7	2.630.106	8,4	2.739.782	7,6	4.313.780	9,2
2. Ara (Ham madde) malları	11.572.914	41,7	13.402.681	42,8	14.636.780	40,6	18.475.862	39,3
3. Tüketim malları	14.013.132	50,5	15.253.397	48,7	18.532.864	51,4	23.989.369	51,0
4. Diğerleri	49.298	0,2	48.033	0,2	149.663	0,4	288.794	0,6
İ T H A L A T								
Genel toplam	54.502.821	100,0	41.399.083	100,0	51.553.797	100,0	68.808.141	100,0
1. Sermaye (Yatırım) malları	11.341.472	20,8	6.964.422	16,8	8.492.464	16,5	11.237.051	16,3
2. Ara (Ham madde) malları	35.710.245	65,5	29.971.219	72,4	37.442.905	72,6	49.586.501	72,1
3. Tüketim malları	7.220.017	13,2	4.083.674	9,9	5.007.978	9,7	7.518.889	10,9
4. Diğerleri	231.086	0,4	379.768	0,9	610.450	1,2	465.701	0,7

Öte yandan geniş ekonomik grupların sınıflamasına (Tablo-3) göre ele alındığında, imalat sanayi ihracatının yaklaşık yarısının tüketim malı, % 40'lık kısmının ise *ara mallarına* dayandığı anlaşılmaktadır. İthalat rakamları içinde ise aslan payını 72'lerde sabitleşen bir o-

ran ile yine ara mallar, ikinci önemli kalemi de yüzde 16'lık bir oran ile sermaye malları teşkil etmektedir.

Fasillara göre bakıldığında, 2003 senesinde ihracat performansını sürükleyen sektörlerin taşıt araçları, makine ve teçhizat ve ana metal üretimi olduğu görülmektedir. İhracat performansı açısından öne çıkan sektörle-

Tablo-5 Fasillara Göre Başlıca İhracat Kalemleri 2003 Yılı değer sıralamasına göre (000 \$)

FASILLAR	2001	2002	2003
Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarları	3.641.200	4.443.027	5.723.869
Motorlu Kara Taşıtları, Traktör, Bisiklet, Motosiklet ve Diğer	2.335.381	3.304.135	5.244.632
Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarları	2.639.429	3.254.091	3.797.990
Elektrikli Makina ve Cihazlar, Aksam ve Parçaları	2.256.528	2.867.411	3.456.301
Nükleer Reaktörler, Kazan; Makina ve Cihazlar, Aletler, Parçaları	1.748.373	2.142.291	2.963.622
Demir ve Çelik	2.069.932	2.269.813	2.904.106
Mensucattan Mamul Diğer Eşya, Kullanılmış Eşya, Paçavralar	1.055.227	1.254.684	1.628.296
Demir veya Çelikten Eşya	975.727	1.243.852	1.381.064
Yenilen Meyvalar, Kabuklu Yemişler, Turunçgil ve Kavun Kabuğu	1.201.056	1.192.852	1.378.971
Pamuk	842.540	811.264	990.985
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Müstahsalları, Mumlar	444.700	691.543	922.727
Plastik ve Plastikten Mamul Eşya	610.143	679.863	922.433
İnciler, Kıymetli Taş ve Metal Mamulleri, Madeni Paralar	473.051	641.209	800.677
Sentetik ve Suni Devamsız Lifler	640.085	654.362	762.169
Tuz, Kükürt, Toprak ve Taşlar, Alçılar ve Çimento	536.920	614.532	708.800
Kauçuk ve Kauçuktan Eşya	458.890	514.133	683.682
Sebze, Meyva, Bitki Parçaları, Sert Kabuklu Yemiş Konserveleri	528.010	516.492	667.344
Dokumaya Elverişli Suni ve Sentetik Lifler	470.301	501.539	638.086
Mobilyalar, Aydınlatma, Reklam Lambaları, Prefabrik Yapılar	245.707	360.416	631.127
Cam ve Cam Eşya	410.675	445.926	519.164
TOPLAM	23.583.876	28.403.435	36.726.044
GENEL İHRACAT	31.334.216	36.059.089	47.067.805
GENEL İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI	75.3	78.8	78.0

Tablo-6 Fasillara Göre Başlıca İthalat Kalemleri (2003 yılı değer sıralamasına göre) (000 \$)

FASILLAR	2001	2002	2003
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Müstahsalları, Mumlar	8.339.366	8.228.062	10.309.075
Nükleer Reaktörler, Kazan; Makina ve Cihazlar, Aletler, Parçaları	6.325.558	7.064.222	8.640.590
Elektrikli Makina ve Cihazlar, Aksam ve Parçaları	3.614.634	3.899.190	4.792.833
Demir ve Çelik	1.797.367	2.486.805	4.201.624
Plastik ve Plastikten Mamul Eşya	1.733.426	2.169.931	2.872.944
Motorlu Kara Taşıtları, Traktör, Bisiklet, Motosiklet ve Diğer	1.827.054	1.980.428	4.368.273
Organik Kimyasal Müstahsallar	1.625.025	1.731.131	2.047.528
İnciler, Kıymetli Taş ve Metal Mamulleri, Madeni Paralar	1.074.469	1.443.864	2.590.789
Eczacılık Ürünleri	1.087.808	1.327.838	1.809.540
Pamuk	950.070	1.203.267	1.484.333
Optik, Fotoğraf, Sinema, Ölçü, Kontrol, Ayar Cihazları, Tıbbi Alet.	953.084	956.128	1.141.042
Sentetik ve Suni Devamsız Lifler	549.676	780.457	841.461
Kağıt ve Karton; Kağıt Hamurundan Kağıt ve Kartondan Eşya	652.354	776.698	1.044.143
Dokumaya Elverişli Suni ve Sentetik Lifler	566.607	682.362	764.977
Demir veya Çelikten Eşya	844.630	662.183	749.512
Debagat ve Boyacılıkta Kullanılan Hülasa, Boya, Macun, Sakızlar	491.950	625.378	768.253
Ham Postlar, Deriler (Kürkler Hariç) ve Köseleler	427.272	575.225	556.580
Muhtelif Kimyasal Maddeler	484.489	530.269	660.602
Aluminyum ve Aluminyum Eşya	417.912	478.102	641.978
Kauçuk ve Kauçuktan Eşya	365.087	474.373	675.958
TOPLAM	34.127.840	38.075.915	50.962.035
GENEL İTHALAT	41399.083	46.183.885	68.808.141
GENEL İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI	82,4	82,4	74,1

rin aynı zamanda sanayi üretimini de sürüklediği ve ara malı ihtiyacı sebebiyle ithalat talebi meydana getirdiği düşünüldüğünde, dış ticaret açığının enflasyonist bir talep baskısına yol açması beklenmemektedir.

Başlıca ithal ürün kategorisi içerisinde ise ham petrol her zamanki gibi en yüksek payı almaktadır. Kimyasal ürünler, eczacılık ürünleri, plastik mamuller, demir-çelik, makine; mekanik ve elektrikli aletler ve kara taşıtları yine diğer başlıca ithalat gruplarını oluşturmaktadır.

2. Türkiye'nin Dış Ticaret Endeksleri

Bütün bu verilere göre, Türkiye'nin dış ticareti konusunda bir takım gözlemler yapmak mümkündür. Döviz kurundaki seyir nedeniyle 2000 yılına nazaran 2001 yılında ithalatın radikal bir şekilde gerilediği bir dönemde bile pay olarak ara malların toplam ithalat içindeki payı ya sabit kalmış, ya da kısmen artmıştır. Bunun bir anlamı da, Türk sa-

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ele alındığında, imalat sanayi ihracatının yaklaşık yarısının tüketim malı, % 40'lık kısmının ise ara mallarına dayandığı anlaşılmaktadır. İthalat rakamları içinde ise aslan payını 72'lerde sabitleşen bir oran ile yine ara mallar, ikinci önemli kalemi de yüzde 16'lık bir oran ile sermaye malları teşkil etmektedir.

nayinin ara ve sermaye mal ithalatına yönelik esnekliğinin oldukça düşük, yani sanayinin bu malların ithalatına yüksek düzeyde bağımlı olduğudur.

Bir başka gözlem de, başlıca ihraç malları olarak yukarıda not edilen fasılların talep esnekliğinin oldukça yüksek olduğudur. Bir başka ifade ile bir birimlik bir fiyat rekabetinin ve buna bağlı olarak döviz cinsinden fiyatlardaki düşüşün, bir birimden daha çok miktarda talep artışına neden olacağıdır. Bu da Avrupa pazarının Türkiye'den ithal ettiği mallarda fiyat re-

kabetine özel önem verdiğini göstermektedir. Bunu bir yandan avantaj, bir yandan da aleyhimize değerlendirmek gerekir. Türkiye bu mamullerde genel olarak AB ülkelerinin artık çekildiği sektörleri başarıyla doldurması sayesinde, AB pazarı Türkiye için hâlâ artış potansiyeli ifade etmektedir. Ancak fiyatlara göre talep esnekliğinin bu kadar yüksek olması, aynı mamullerde Çin gibi AB piyasasına hızlı giriş yapan ülkelerin bu piyasayı Türkiye'nin elinden alma riskini de içerdiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, 2003 yılında Türkiye'nin fiyat rekabetini gerileyen reel ücretlerden, verimlilik artışından ve çapraz kurlarda meydana gelen arbitraj farkından sağladığı ifade edilebilir. Dikkat edilmelidir ki, maliyet düşürücü olarak çalışan bu üç unsurdan sadece verimlilik artışındaki gelişme sevindirici olup, reel ücretlerdeki gerileme ve kurlardaki arbitraj farkı avantajları, sürekliliği olacak hususlar değildir.

Bu konuda bundan sonrası için dikkate alınması gereken hususlar (i) devalüasyon yoluyla elde edilecek fiyat rekabeti hususunda başka türlü tedbirlerin alınması gerektiği, (ii) öte yandan gelir dağılımının aşırı bozulduğu ülkemizde, emeğin daha fazla bastırılması ve reel ücretlerin daha fazla geriletilmesi suretiyle, bir fiyat avantajı elde etme sürecinin oldukça geçersizleştiğidir.

Gerçekten de kur sisteminin küresel bir ekonomide ve dışı açık bir ülkede artık bir "çıpa" olarak kullanılamayacağına karar verildiği bir ortamda, spekülasyon hareketlerin dışındaki hareketlere müdahale etme şansı bulunmamaktadır. Dolayısı ile piyasada zaman zaman estirilen "devalüasyon beklentisi" yolundaki rüzgârlar anlamsızdır. Zira Türkiye'nin ara mal ithalatındaki yüksek bağımlılık düzeyi nedeniyle, devalüasyon yoluyla kazanılacak rekabetin, kendi sanayisini de zor duruma düşürmesi not edilmeli ve bundan sonra bunun pek kolaylıkla baş vurulmaması gereken bir yöntem olduğu dikkate alınmalıdır.

Durum bu olunca, bu aracın da dış ticarete rekabet unsuru olarak kullanılamayacağı bilinmelidir. Bundan sonra Türkiye, istihdam yaratıcı, katma değer katkısı yüksek IT gibi yeni sanayilerde ileri düzeyde ve planlı bir şekilde yatırım yapmak ve verimlilik artışı ile yoluna devam etmek durumundadır. Demek oluyor ki, Türkiye'nin rekabetçi üstünlükleri, beşerî sermaye yatırımdan, verimlilik artışından, teknolojik icatlardan, toplam faktör verimliliğinden, toplam kalite artışından, kısaca yüksek katma değer yaratmaktan geçmektedir.

Ayrıca not edilmelidir ki, üretim devriminin gerçekleştirilemediği bir ülkede, içerideki kesimlerin acımasız kemer sıkma politikaları ile taleplerinin kırılması sayesinde oluşturulacak ihracat artışı, "fakirleştirici" bir modeldir. Burada ifade edilmesi gereken husus, *katma değer üreterek ihracat fiyat endeksini artırmadıkça ve/veya verimlilik nedeniyle maliyetleri düşürmedikçe, bu politikanın artan bir şekilde sosyal barışı zedeler bir nitelik kazanacağıdır.*

Nitekim DİE'nin 1982-2002 ve Ekim 2003'e kadar ola periyodu kapsayan verilerine göre, ihracat fiyat endeksinin, ithalat fiyat endeksine bölünmesiyle elde edilen net değişim ticaret hadleri, sayılı birkaç yıl dışında, 1982 yılından beri sürekli bir düşme göstermektedir. Bu aleyhte trend, ithalat fiyatlarındaki aşırı artışlardan çok, ihracat fiyatlarındaki devamlı düşme ve dalgalanmalara bağlanabilir.

Kısaca ticaret hadleri Türkiye'nin aleyhine gelişmektedir. Net değişim ticaret hadlerindeki kötüleşme ile dış ticaret açığı (Tablo-2) arasındaki paralellik dikkat çekmektedir. Öte yandan, Türkiye % 60-80 gibi belirli bir ithalat kapasitesini (ihracatın ithalatı karşılama oranı) muhafaza edebilmek için, gittikçe artan miktarlarda ihracat yapmaktadır.

Ticaret hadleri çeşitli ülkelerin ihracat ve ithal malları içinde yer alan üretim faktörleri arasındaki değişim oranı ve bu değişim oranının zaman içindeki gelişmesi olarak da yorumlanmaktadır. Buna göre Türkiye'nin üretim faktörlerinin diğer ülke veya ülkelerin üretim faktörleri ile değişim oranının düşüyor olması, dolayısıyla ticaretten doğan kazançların karşı ülkelere gitmesi demektir. Demek oluyor ki, Türkiye sadece ihracat artırma çabasıyla yetinmemeli, bu "fakirleştiren ticaret" sürecinden kurtulmak için ticaret hadlerindeki kötüleşmenin önüne geçmek üzere, katma değer üreten rekabetçi sektörlerle kaymalıdır.

2003 yılında Türkiye'nin fiyat rekabetini, gerileyen reel ücretlerden, verimlilik artışından ve çapraz kurlarda meydana gelen arbitraj farkından sağladığı ifade edilebilir. Dikkat edilmelidir ki, maliyet düşürücü olarak çalışan bu üç unsurdan sadece verimlilik artışındaki gelişme sevindirici olup, reel ücretlerdeki gerileme ve kurlardaki arbitraj farkı avantajları, sürekliliği olacak hususlar değildir.

3. Dış Ticaretin Yönündeki Gelişmeler

Tablo-7 ve 8'de ülke ve bölge gruplarına göre dış ticaret verileri ele alınmıştır. Bu tablolar 2003 yılında da Türkiye'nin dış ticaretinin yönünde geçmiş yıllardan farklı temel bir değişimin olmadığını göstermektedir. Sadece İslâm Konferansı Teşkilatına mensup ülkeler ile olan ticaretin yüzde yüz oranında artırılmış olması, bundan sonrası düşünüldüğünde dikkat çekmektedir. Türkiye'nin dış ticaretinden OECD ülkelerinin ihracattaki payı % 65, AB ülkelerinininki % 51,9, OECD üyesi olmayan Avrupa ülkeleri de hesaba katıldığında, Avrupa'nın ihracatımızdaki payı % 60'ın üstünde gerçekleşmiştir. Bu arada Türkiye'nin komşusu olan Ortadoğu ülkelerinin ihracattaki payı (bu sene hariç) genellikle ise %10 civarında dalgalanırken, Türk Cumhuriyetlerin ihracatımızdan aldığı pay ise % 2 civarında ve henüz beklenen düzeyin çok altındadır.

Tablo-7 Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret (Milyon \$)

	Yıllık		OCAK - ŞUBAT				
				Dağılım		Dağılım	Değişim
	2002	2003	2003	%	2004	%	%
A- OECD Ülkeleri	23.553	30.317	4.328	67,1	5.211	65,4	20,4
1- Avrupa Birliği Ülkeleri	18.459	24.397	3.430	53,2	4.289	53,8	25,0
2- EFTA Ülkeleri	409	533	69	1,1	81	1,0	16,3
3- Diğer OECD Ülkeleri	4.686	5.387	828	12,9	842	10,6	1,6
B- Türkiye Serbest Bölgeleri	1.438	1.923	249	3,9	333	4,2	33,6
C- OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	11.068	14.827	1.870	29,0	2.422	30,4	29,5
1-Avrupa Ülkeleri + BDT Ülkeleri	3.447	4.708	563	8,7	799	10,0	42,0
2- Afrika Ülkeleri	1.697	2.122	298	4,6	318	4,0	6,6
3- Diğer Amerika Ülkeleri	241	256	43	0,7	45	0,6	3,6
4- Orta Doğu Ülkeleri	3.576	5.091	645	10,0	813	10,2	26,1
5- Diğer Ülkeler	2.107	2.650	321	5,0	447	5,6	39,3
GENEL TOPLAM	36.059	47.068	6.447	100,0	7.966	100,0	23,6
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	3.477	4.845	590	9,1	824	10,3	39,6
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.042	1.564	190	2,9	270	3,4	42,2
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.279	2.957	355	5,5	482	6,0	35,8
Türk Cumhuriyetleri	619	898	107	1,7	147	1,9	37,2
İslâm Konferansı Teşkilatı	5.196	7.297	905	14,0	1.117	14,0	23,4

Ufak değişmelerle beraber, ithalat da hemen hemen aynı oranların geçerli olduğu görülmektedir. Böylece Türk dış ticareti başlı başına tek bir AB pazarına bağımlı hale gelmiştir. Bu bakımdan Türkiye'nin hızla yeni pazarlar bulması gereği aciliyetini korumaktadır. Son yıllarda temposu artarak gelişen serbest ticaret anlaşmaları bu çerçevede son derece yerinde ve sürdürülmesi çok faydalı çabalarlardır.

Özellikle gelecek sene, Çin ve Kore gibi AB pazarına sattığımız mallara yakın mallar üreten ülkelere konulmuş olan ticaret kısıtlayıcı engellerin kaldırılacak olması, durumun ciddiyetini artırmaktadır. Bir yandan alternatif pazar arayışları sürerken, öte yandan da sanayinin üretim yapısını ele alan kalıcı reformların, maliyet düşürücü tedbirlerin alınması ve verimliliğin artırılması gerekmektedir.

Öte yandan daha alt düzeylere inildiğinde (Tablo 9 ve 10) Türkiye'nin dış ticaret bağımlılığı coğrafi bölgedeki tek bir pazar bağımlılığının da ötesinde, bu pazar içerisinde bir-iki ülkeye sıkışmış durumdadır.

Tablo 8 ve 9'dan görüldüğü üzere, Türkiye'nin ihracatının % 70'i sadece Almanya, İngiltere, Amerika ve İtalya'ya yapılmaktadır. Sadece Almanya'nın payı % 24'tür. Öte yandan ithalatımızda pazar çeşitliliğinin ihracata nazaran daha zengin olduğu görülmektedir. İthalatın yaklaşık % 45'i altı ülkeden karşılanmakta, ancak bu ülkelere Avrupa dışından sadece Rusya ilave olmaktadır.

Bölge ülkelerine nazaran ekonomik gelişmişlik düzeyi, uzmanlaşma ve pazarlama gibi konularda çok daha gelişmiş olan Türkiye'nin, komşuları ile olan ticaretinin bu kadar düşük seviyede kalması son derece endişe vericidir. Bu durum, karşılıklı mukayeseli üstünlüklere göre bölgesel bir ticari entegrasyonun gelişmesini engellemekte ve toplumsal refah kayıplarına neden olmaktadır. Ayrıca ticaretin düşük düzeyde kalması, Türkiye'nin bölge üzerinde pek bir tesirinin ve yaptırım gücünün oluşmamasına sebep olmaktadır. Bir deneyim bize, iktisadî işbirliğinin sosyal ve siyasal dayanışma için olmazsa olmaz bir şart olduğunu göstermektedir. Türkiye bölge ülkeleri ile olan serbest ticaret anlaşması çabalarına hız vermemelidir.

Özellikle gelecek sene, Çin ve Kore gibi AB pazarına sattığımız mallara yakın mallar üreten ülkelere konulmuş olan ticaret kısıtlayıcı engellerin kaldırılacak olması, durumun ciddiyetini artırmaktadır. Bir yandan alternatif pazar arayışları sürerken, öte yandan da sanayinin üretim yapısını ele alan kalıcı reformların, maliyet düşürücü tedbirlerin alınması ve verimliliğin artırılması gerekmektedir.

Tablo-8 Ülke Gruplarına Göre İthalat (MİLYON DOLAR)

	YILLIK		OCAK - ŞUBAT				
				DAĞILIM		DAĞILIM	DEĞİŞİM
	2002	2003	2003	%	2004	%	%
A- OECD ÜLKELERİ	32.984	43.581	5.063	59,7	7.147	60,3	41,2
1- Avrupa Birliği Ülkeleri	23.321	31.525	3.632	42,8	5.190	43,8	42,9
2- EFTA Ülkeleri	2.512	3.358	450	5,3	580	4,9	28,9
3- Diğer OECD Ülkeleri	7.151	8.698	981	11,6	1.378	11,6	40,4
B- TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	575	588	66	0,8	109	0,9	65,5
C- OECD ÜYESİ OLMAYAN ÜLKELER	17.995	24.640	3.356	39,6	4.588	38,7	36,7
1- Avrupa Ülkeleri + BDT Ülkeleri	6.343	8.839	1.085	12,8	1.845	15,6	70,1
2- Afrika Ülkeleri	2.696	3.247	591	7,0	679	5,7	14,9
3- Diğer Amerika Ülkeleri	592	1.070	92	1,1	135	1,1	46,7
4- Orta Doğu Ülkeleri	3.682	4.337	736	8,7	646	5,5	-12,2
5- Diğer Ülkeler	4.682	7.147	852	10,0	1.283	10,8	50,6
GENEL TOPLAM	51.554	68.808	8.484	100,0	11.843	100,0	39,6
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI							
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	6.577	9.204	1.134	13,4	1.881	15,9	65,8
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.548	2.731	368	4,3	443	3,7	20,3
Bağımsız Devletler Topluluğu	5.555	7.727	970	11,4	1.654	14,0	70,6
Türk Cumhuriyetleri	468	622	90	1,1	107	0,9	17,9
İslam Konferansı Teşkilatı	6.770	8.384	1.431	16,9	1.458	12,3	1,9

Tablo-9 Türkiye'nin İhracatında Başlıca Ülkeler (MİLYON DOLAR)

ÜLKELER		YILLIK		2003	DAĞILIM	DEĞİŞİM
		2002	DAĞILIM			
			%		%	%
1-	Almanya	5.869	16,3	7.453	15,8	27,0
2-	İngiltere	3.025	8,4	3.659	7,8	20,9
3-	A.B.D.	3.356	9,3	3.736	7,9	11,3
4-	Fransa	2.135	5,9	2.818	6,0	32,0
5-	İtalya	2.376	6,6	3.167	6,7	33,3
6-	İspanya	1.125	3,1	1.781	3,8	58,3
7-	Hollanda	1.056	2,9	1.520	3,2	44,0
8-	Rusya	1.172	3,3	1.363	2,9	16,3
9-	İsrail	861	2,4	1.067	2,3	23,9
10-	Irak	0	0,0	779	1,7	+
	LİSTE TOPLAMI	30.035	83,3	39.979	84,9	33,1
	GENEL TOPLAM	36.059	100,0	47.068	100,0	30,5

Sıralama 2004 yılı Ocak ayı verileri esas alınarak yapılmıştır.

(2) Irak'a yapılan 2003 yılı ihracatı Haziran-Aralık dönemi bilgileridir.

Tablo-10 Türkiye'nin İthalatında Başlıca Ülkeler (MİLYON DOLAR)

ÜLKELER	YILLIK				
	2002	DAĞILIM	2003	DAĞILIM	DEĞİŞİM
		%		%	%
1- Almanya	7.042	13,7	9.400	13,7	33,5
2- Rusya	3.892	7,5	5.420	7,9	39,3
3- İtalya	4.097	7,9	5.446	7,9	32,9
4- Fransa	3.053	5,9	4.158	6,0	36,2
5- Çin	1.368	2,7	2.596	3,8	89,7
6- İngiltere	2.438	4,7	3.471	5,0	42,4
7- İsviçre	2.143	4,2	2.957	4,3	38,0
8- A.B.D.	3.099	6,0	3.420	5,0	10,4
9- İspanya	1.419	2,8	1.953	2,8	37,6
10- Güney Kore	900	1,7	1.308	1,9	45,3
LİSTE TOPLAMI	46.477	90,2	62.528	90,9	34,5
GENEL TOPLAM	51.554	100,0	68.808	100,0	33,5

(1) Sıralama 2004 yılı Ocak ayı verileri esas alınarak yapılmıştır.

4. 2004 Yılıının İlk Çeyreği ve Beklentiler

DİE'nin 19 Nisan tarihinde açıkladığı dış ticaret rakamları, 2004 yılındaki dış ticaret konusundaki iyimserlik havasının yavaşlayacağını göstermektedir. Gerçekten de 2004 Ocak-Şubat döneminde; 2003 yılının aynı dönemine göre ihracat % 23,6 artarken, ithalattaki artış oranını % 39,6 olmuştur. Bir başka deyişle ihracat ve ithalat arasındaki artış oranı ve ticaret dengesinde makas açılmaktadır. Nitekim 2003 Ocak-Şubat döneminde 2.037 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 2004 yılı Ocak-Şubat döneminde % 90,3 gibi rekor bir oranda artarak 3.877 milyon dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2003 yılının ilk iki aylık döneminde % 76 iken, 2004 yılının aynı döneminde % 67,3'e düşmüştür.

Şubat ayında tarım ve ormancılık ürünleri ile sanayi ürünleri ithalatı % 51,1 oranında artmıştır. Aynı dönemde; sermaye malları ithalatı % 72,1, ara malları ithalatı % 32,6, tüketim malları ithalatı ise % 106,3 oranında artış göstermiştir. Buna göre (i) tüketim malları ithalatındaki patlama derecesindeki artış, (ii) dış ticaret açığındaki artış, (iii) ihracatın ithalatı karşılama oranındaki gerileme, 2004 yılına dair bir takım endişelere sebep olmaktadır.

Buna rağmen bir yandan *Dahilde İşleme Rejimi*, öte yandan da *İthalatçı Birlikleri'nin* faaliyete geçmesi, dış ticaretin 2004 yılında da olumlu seyretmesi beklentilerini artırmaktadır. Gerçekten de ihracatçıların, dahilde işleme rejimi kapsamında, gelecek bir yıllık dönem için taahhüt ettikleri ihracat tutarları, ihracattaki artış trendinin gelecek dönemde de süreceği sinyali veriyor.

Yılın ilk iki ayına dair yukarıda sunulan verilerden de anlaşılacağı üzere, yapılacak ihracata göre alınan ithalat iz-

zinlerindeki büyüme, imalatçıların döviz kurlarındaki düşüş nedeniyle hammadde ve aramalı ihtiyacı giderek daha çok ithalatla karşılamaya yöneldiklerine işaret ediyor. Dahilde işleme rejimi kapsamında bu yılın ilk üç aylık döneminde toplam bin 173 belge düzenlendi. Söz konusu belgeler kapsamında 7 milyar 112 milyon dolarlık ihracat taahhüdü alınarak, 4 milyar 737 milyon dolarlık ithalata izin verildi. Geçen yılın aynı döneminde ise 6 milyar 387,6 milyon dolarlık ihracat karşılığında rejim kapsamında 4 milyar 134 milyon dolarlık ithalat yapılması öngörülmüştü.

İmalatçılar, dahilde işleme rejimi kapsamında yurt dışından vergi ve fonlardan muaf olarak ithal ettikleri hammadde ve ara mallarını Türkiye'de işleyerek bir yıl içerisinde ihraç etmek zorunda bulunuyorlar. Bu nedenle verilen ithalat taahhütlerinin gelişimi, gelecek bir yıllık dönemde ihracatın ve dolayısıyla ithalatın seyriyle ilgili öncü bir gösterge olarak değerlendiriliyor. Şubat'taki yavaşlamaya rağmen, rejim kapsamında alınan ihracat taahhütleri ve ithalat izinleri, ihracat ve ithalattaki yüksek artış ivmesinin önümüzdeki bir yıllık dönemde de devam edebileceğine işaret ediyor.

Öte yandan rejim kapsamında alınan ithalat izinlerinin ihracattan daha yüksek seyretmesi, bir yandan Türk ihraç ürünlerinin bünyesinde daha fazla ithal girdi kullanıldığına işaret ederken, bir yanda da Türkiye'nin bu yolla elde ettiği net döviz girişinin ihracat artışının gerisinde kalmasına yol açıyor. DİE'nin verilerine göre, bu dönemde rejim kapsamında alınan belgelerin ülkeye net 2 milyar 374 milyon dolarlık bir döviz girdisi sağlaması bekleniyor. Bu arada geçen yıl Ocak-Mart döneminde yüzde 64,7 olan yapılacak ithalatın, gerçekleştirilecek toplam ihracata oranı bu yıl yüzde 66,6 düzeyine kadar yükseldi. Bu gelişme Türkiye'nin 100 birimlik ihracat için yapması gereken *ithalat tutarının 66,6 birime çıktığına işaret ediyor.*

C- ÇİN'İN DTÖ ÜYELİĞİ VE 2005 SENDROMU

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) katılım anlaşmasında taahhüt ettiği maddelerle devlet merkezli, planlamacı ekonomiden uzaklaşan Çin, serbest piyasa ekonomisini belirli bir geçiş süreci sonunda benimseyeceğini ilan etti. Bu meyanda ticaret kotalarını ve tarife dışı engelleri kaldırarak veya vergi oranlarını düşürerek yerli selaşan Çin, serbest piyasa ekonomisini belirli bir geçiş süreci sonunda benimseyeceğini ilan etti. Bu meyanda ticaret kotalarını ve tarife dışı engelleri kaldırarak veya vergi oranlarını düşürerek yerli sektörlerini ve pazarını da yatırımcıya açmaya başladı. Böylece yerli sanayisinin yabancı pazarlara açılmasını da sağladı.

Dünya Ticaret Örgütü, tekstil ve konfeksiyon ticaretinde uygulanan kotaların on yıllık bir süreçte kademeli olarak kaldırılmasını öngörüyor. Kota uygulayan ülkeler bu sürecin ilk üç aşamasında 2002 yılı itibarıyla kotalı ürünlerin yüzde 51'ini serbestleştirmiş durumda. Ancak, Türkiye'nin rekabetçi olduğu mal gruplarında ticaretin serbestleştirilmesi 2005 yılına bırakıldı.

ABD, Çin'in DTÖ'ye Giriş Protokolü'nde yer alan hüküm uyarınca pazar bozucu bir ithalat artışı olması halinde, Çin'e 2008 yılına kadar kota uygulayabilme yetkisine sahip. Nitekim, ABD kendi tekstil üreticilerinin yoğun baskısı sonucunda bir yıl süreyle

üç kategoride Çin'e kota uygulama kararı aldı. İthalatta haksız rekabeti önlemek için tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde yürütülen anti-damping ve anti-sübvansiyon soruşturmaları 2005 sonrasında da devam edecek. İthalatta Gözetim ve Korunma Önlemleri Mevzuatı kapsamında, 2005 öncesinde entegre edilmiş tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde, 2005 sonrası ise tüm tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde genel korunma ve gözetim önlemlerinden yararlanılabilecek. Hatta Çin menşeli ürünlere karşı 2013 yılına kadar ürüne özgü özel önlem almak ve 2008'e kadar Çin menşeli tekstil ve hazır giyim ürünlerinin aşırı ithalatı nedeniyle "piyasa bozulması" söz konusu olması halinde bu ürünlerin ithalatında miktar kısıtlaması uygulanabilecek.

Dünya Ticaret Örgütü, tekstil ve konfeksiyon ticaretinde uygulanan kotaların on yıllık bir süreçte kademeli olarak kaldırılmasını öngörüyor. Kota uygulayan ülkeler bu sürecin ilk üç aşamasında 2002 yılı itibarıyla kotalı ürünlerin yüzde 51'ini serbestleştirmiş durumda. Ancak, Türkiye'nin rekabetçi olduğu mal gruplarında ticaretin serbestleştirilmesi 2005 yılına bırakıldı.

1. Üyeliğin Bölge Ülkelerine Etkileri

Bu üyelik uzun vadede ticarete, dolayısıyla millî gelirlerde önemli artışlar sağlayacak, Çin'in girdiği reform süreci sayesinde bölge ülkelerini de reform yapmaya ve yeniden yapılanmaya teşvik edecek nitelikte ise de, kısa vadede bölge ülkelerinin özellikle tarım, otomotiv, madencilik gibi emek yoğun sektörlerinde ve istihdam oranlarında negatif etkiler yaratacaktır. Uzun vadede ise komşu ülkelerin Çin'le yapacakları ticaret hem ekonomik, hem de siyasî ilişkilerin gelişimini hızlandıracaktır.

Çin daha şimdiden dünyanın en büyük dördüncü endüstri üreticisi konumunda ve bu sıralamada öndeki üç ekonomik güç olan Amerika, Japonya ve Almanya'ya karşı giderek daha ciddi bir rakip haline geliyor. Gelecekte Çin doğrudan yabancı yatırımları tıpkı bir vakum gibi çekebilir. 2003 yılında 53 milyar dolar olan yıllık yabancı yatırım miktarının 2005 yılında -telekomünikasyon ve finans sektörünü de açarsa- 100 milyar dolara çıkması bekleniyor.

Bu ülkeler benzer ihracat endüstrilerine ve aynı büyüme politikalarına sahip. Dahası yaptıkları ihracat diğer gelişmiş ülkeler gibi yüksek sermaye ve teknolojiye dayalı olarak da gelişmiyor. Dolayısıyla ucuz Çin mallarıyla bir yandan kendi piyasalarında, bir yandan ihracat yaptıkları pazarlarda da mücadele etmek zorunda kalacaklar. Doğrudan yabancı yatırımların ve imalat sektörünün Çin'e kayması da ayrı bir sorun.

2004 yılı sonu itibarıyla Çok Elyafıllar Anlaşması (MFA), yerini DTÖ Tekstil ve Hazır Antlaşması (ATC)'na bırakınca, Çin'in tekstil ve hazır giyim ihracatı ve üretimindeki payı dünya toplam üretiminin yüzde 47'sini yakalayacak. Bu durumun Bangladeş, Kamboçya gibi kota uygulaması kullanan ülkeleri zor durumda bırakacağı kesin. Hatta bu tür ülkelerdeki bazı tekstil üretim merkezleri Çin firmaları tarafından çoktan satın alınmış durumda. Öte yandan rekabet edilmesi güç Çin malları girdikleri pazarlardaki fiyat seviyelerini aşağılara çekerek deflasyona neden oluyor. Tekstil ve hazır giyim endüstrisinde 2005 yılından sonra global kaynak sağlamada yüzde 8 ile yüzde 15 oranında bir fiyat düşüşünün olması bekleniyor.

2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri

Çin'in DTÖ'ye girişinin en negatif etkilerini belki de gelişmekte olan ülkeler görecektir. Bu ülkeler ucuz iş gücü, kalifiye teknik gücü ve sürekli gelişmekte olan alt yapısının getirdiği avantajlar yüzünden pazarlarını rekabet gücü yüksek Çin mallarına açtıkları gibi, yaptıkları ihracatın en önemli alıcısı olan gelişmiş ülkelerin pazarlarındaki ihracat yapabilme yeteneklerini Çin'in bu pazarlara açılmasıyla kaybetme ya da en azından bir kısmını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya. Ayrıca Çin'deki bazı sektörlerin devlet destekli olması, sendikal hakların yokluğu, düşük ücretler ve Çin'de bir şirketin başka bir şirketin malını bedel ödemedi alabiliyor olması, haksız rekabet unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler için bir başka sorun ise, Çin'in DTÖ'ye girerken imzaladığı katılım anlaşması sayesinde elde ettiği bazı sektör koruyucu imtiyazlar. Örneğin Çin DTÖ ile imzaladığı Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşmasına göre, "Geçiş Güvenliği" önlemlerini uygulama hakkını saklı tutuyor. Bu durumda Çin belirli bir dönem için kendi yerli sanayisini koruyabilme şansına sahip ve bu da gelişmekte olan ülkelerin Çin pazarına girişlerini daha da zor hale getiriyor.

3. Türkiye'nin Çin Gerçeği Karşısındaki Konumu

Çin, 1,3 milyarlık nüfusu, hızla büyüyen ve dışa açılan ekonomisi ve artan alım gücü ile, aynı zamanda ülkemiz ihracatçıları açısından da çok önemli bir potansiyel pazar. 2003 yılı Ocak-Kasım döneminde Türkiye'nin Çin'e yönelik ihracatı yüzde 83 oranında artarak 446 milyon dolara yükseldi. Ancak, Çin'in toplam ihracat içindeki payı hâlâ yüzde 1. Otomotiv ve yan sanayi sektörünün Çin'e yönelik ihracat imkanlarının artırılması ve 2002 yılında Türkiye'ye tanınmış otomobil kotasının 2003 yılı için genişletilmesine yönelik girişimlerde bulunuldu ve yüzde 50 artış sağlandı. Ayrıca, Fındık Tanıtım Grubu çalışmalarında Çin öncelikli olarak ele alındı ve

çeşitli girişimlerde bulunuldu. Ancak, tüm bu çalışmalara rağmen, Çin'e yönelik ihracatımızda, hem genel rakamın artırılması, hem de ihracatımızın demir-çelik ağırlıklı olan sektörel yapısının çeşitlendirilmesi amacıyla atılması gereken birçok adım var. 2008 Olimpiyat Oyunları kapsamında yapılacak yatırımlar için ihtiyaç duyulacak inşaat malzemelerinin (demir, mermer vb.) yanı sıra, markalı deri, hazır giyim ve konfeksiyon ürünleri, zeytinyağı, unlu mamuller, süt, sütlu ürünler, şekerli ürünler, konserve, mermer ve çimento gibi sektörlerde önemli ihracat potansiyeli olduğu ifade edilmektedir.

Çin ile Türkiye arasındaki rekabet ilişkisinde nasıl bir gelecek görünmektedir? Önce "güzel haber." Çin'in ihracatının sektörel yapısına bakıldığında makine ve ulaşım

araçları, elektrik ve elektronik ürünleri, bilgisayar ve iletişim araçları, giyim eşyası ve aksesuarları, tekstil, ayakkabı, mobilya, oyuncak ve demir-çeliğin önemli yere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu sektörlerde özellikle ucuz ve düşük kaliteli ürün bölümünde, Türk firmaları Çin rekabeti ile karşı karşıya. Bununla birlikte, Türkiye'nin ihracatında katma değeri yüksek, ileri teknoloji ihtiva eden sektör ve ürünlerin payı giderek artıyor. Türkiye'nin ihracatı içinde en önemli yere sahip tekstil ve konfeksiyon sektöründeki Türk firmaları artık kendi markalarıyla ve katma değeri

daha yüksek, kaliteli ve modalı ürünlerle yurtdışı pazarlara açılıyor.

Yine aynı şekilde, dünya ticaretinde önemli yere sahip olan otomotiv ana ve yan sanayi, makine imalatı ve cihazları, elektrik ve elektronik sektörlerinin ihracatımız içindeki payları artıyor. Hatta beyaz eşya ve tüketim elektroniği başta olmak üzere 1990'lı yılların başından itibaren yöneldiğimiz sektörlerde bugün artık dünyada söz sahibi olan ve kendi teknolojisini üreten firmalarımız başta AB olmak üzere, birçok pazarda önemli pazar paylarına ulaştılar. Bu açıdan bakıldığında, şu anki üretim kalitesi ile Çin, özellikle kaliteli ve markalı ürünlerin tercih edildiği pazarlarda doğrudan ülkemiz mallarına rakip olmaktan uzak.

Ancak bu durumun kalıcı olması esastır. Gerçekten de Çin'e karşı kaybedilmemesi gereken en önemli pa-

zarlardan birisi de, AB pazarıdır. Avrupa pazarı için coğrafi yakınlık, hızlı üretim, kısa sürede teslimat, çevre ve insan sağlığına uygun üretim gibi konularda sektörün kendisini daha da geliştirmesi ve kaliteden ödün vermemesi rekabeti aşmanın en önemli unsurları. Ancak, kısa sürede teslimat avantajımızı koruyabilmek için, Çin'in 100'den fazla kargo uçağı siparişi verdiği de göz önüne alınarak; kara, hava ve demiryolu taşımacılık ağının, limanlardaki altyapı hizmetlerinin de sektöre rekabet gücü kazandıracak tarzda geliştirilmesi gerekiyor.

Ayrıca tüketici kitlesinde kaliteli ürün bilincinin henüz yerleşmediği, fakirliğin ve gelir dağılımının kötü boyutlara ulaştığı Türkiye gibi ülkelerde ve fiyatın rekabet edebilirlik açısından ilk sıralarda yer aldığı ülkelerde, Çin bir tehdittir. Nitekim, Çin'in Ortadoğu, Türk Cumhuriyetleri ve Afrika ülkeleriyle ikili teması son yıllarda hız kazandı.

Bu sorunların karşılığında gelişmekte olan ülkelerin ve elbette Türkiye'nin eline geçen en büyük koz ise, büyük Çin pazarına ihracatçı olarak girebilme şansıdır. Ama orada da aynı pazara girmeye çalışan gelişmiş ülkelerin rekabet gücü yüksek mal ve hizmetleri üreten ve profesyonel organizasyon kapasitesine sahip olan şirketleriyle mücadele etmek zorunda kalacaklardır. Genellikle yalnızca ucuz iş gücü avantajına sahip yüksek nüfuslu, sanayilerini daha çok tekstil sektörü üzerine kurmuş olan orta gelir düzeyindeki gelişmekte olan ülkeler, Çin'in kendilerine oranla daha gelişmiş teknolojisi karşısında rekabet etmekte çok zorlanacaklardır. Bu gündeme hazırlanmanın gereğini uzun zamandan beridir hisseden Türkiye ise bu konuda aslında hatırı sayılır adımlar da atmıştır. Aşağıda kısaca bunlar özetlenecektir.

4. Neler Yapıldı?

Bu arada, Çin tehdidine karşı kısa, orta ve uzun vadede yapılması gerekenler vardır. Türkiye kısa vadede yapılması mümkün olan bir çok tedbiri hayata geçirmiştir veya geçirmek üzeredir.

- (i) Avrupa Birliği pazarında Türkiye'nin Gümrük Birliği ile sağlanan kotasız ihracat avantajını, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmaları ile destekleyerek sektöre ucuz hammadde temin etme imkânı sağlandı.
- (ii) ABD pazarında ise, bir yandan sıkışıklık yaşanan kategorilerde kısa dönemli ilave kota imkânları sağlanırken, bir yandan da sektörün önündeki kota ve daha önemlisi yüksek gümrük vergisi engelini aşabilmek için, Nitelikli Sanayi Bölgeleri kurulması yönünde girişimlerde bulunuldu.
- (iii) İhracatçıları kendi markalarıyla üretim ve ihracata yönlendirmek üzere "Moda-Marka Teşviği" çıkarıldı ve ihracatçıların bu teşvikten daha verimli yararlanmaları için 2003 yılında revize edildi.

(iv) Yine katma değeri yüksek ürünlerin üretimi ve ihracatını artırmak için İTKİB bünyesinde bir Moda Enstitüsü'nün kurulmasını da içerecek şekilde hazırlanan "Moda ve Tekstil İşkümü Projesi"ne ilişkin teklif, Avrupa Birliği Komisyonu'na onaylandı ve projeye ilişkin çalışmalar başlatıldı.

(v) Enerji maliyetleri açısından geçen yıl üreticiye önemli destek sağlandı. 2003 yılında TEFE yüzde 13,9 oranında artarken elektrik, su ve gaz fiyatları sadece yüzde 3,2 oranında artış gösterdi. Ayrıca Hükümet 2004 yılında da enerji fiyatlarına zam yapmama yönünde bir karar aldı.

- (vi) İmalatçı-ihracatçıların, Dahilde İşleme Rejimi kapsamında ihracatını gerçekleştirdikleri mamullerin üretimi için sarf ettikleri elektriği, fatura bedeli üzerinden KDV ödemeksizin alabilmeleri için çalışmalar devam etmektedir.

Bütün bu gelişmelere ve hazırlıklara rağmen, gereken kamunun ve gerekse özel sektörün alması gereken bir çok tedbir vardır. Bu konudaki "öneriler" ise raporun sonunda öneriler başlığı altında sıralanmaktadır.

Bu sorunların karşılığında gelişmekte olan ülkelerin ve elbette Türkiye'nin eline geçen en büyük koz ise, büyük Çin pazarına ihracatçı olarak girebilme şansıdır. Ama orada da aynı pazara girmeye çalışan gelişmiş ülkelerin rekabet gücü yüksek mal ve hizmetleri üreten ve profesyonel organizasyon kapasitesine sahip olan şirketleriyle mücadele etmek zorunda kalacaklardır.

D- DÖVİZ KURUNDAKİ GELİŞMELER

Bilindiği üzere, 2001 yılında dış ticaret hadleri oldukça kötüleşmiş durumda idi. Kısmen toparlansa da, bu bozulma 2002 yılı boyunca da devam etmişti. Eldeki verilere göre, 2002 Ocak-Kasım dönemi ihracat fiyatları 2001 yılının aynı dönemine göre % 6,2 oranında, ithalat fiyatları da % 9,1 oranında artış göstermişti. Buna karşılık Euro'nun 2002 yılı boyunca dolar karşısında kaydettiği değer artışı nedeniyle (yaklaşık % 15 civarında) ihracat gelirlerinde dolar cinsinden bir artış söz konusu olmuştur.

2002 yılında dolar karşısında değer kazanmaya devam eden TL, yurt içi ve yurt dışı enflasyonu kullanılarak hesaplanan reel kur endeksine göre TEFE bazında % 10,3, TÜFE bazında ise % 8,3 oranında değer kazanmıştı. Aynı değer kazanma sürecinin 2003 yılının ilk çeyreğinde de artarak devam ettiği görülmüştür. 2003 yılının tamamında reel olarak TL dolar karşısında yüzde 10'dan fazla değer kazanmıştır. Döviz kurundaki gerileme ihracatçı kesimlerin girdi ve yurtdışı finansman maliyetlerini azaltırken, çapraz kurda dolar aleyhinde yaşanan hızlı değişim de, ihracatın yaklaşık % 57'sinin dolar dışı döviz cinsinden ve ithalatın da % 58'inin dolar cinsinden yapılması münasebetiyle bir arbitraj imkânı sağlamıştır. Dolayısı ile kurlardaki bu gelişmeler, her şeye rağmen Türkiye'nin dış ticaret hadleri üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır.

Döviz kurunda yaşana bu gelişmeler konusunda bir biriyle çelişen iki argüman ileri sürülmektedir. Bir de bunların arasında Türkiye'nin içinde bulunduğu gerçekleri kapsayan bir üçüncü yaklaşımdan söz etmek mümkündür.

Birinci yaklaşıma göre madem serbest kur rejimi uygulanmaktadır, bu durumda dövizin aşırı düşük olduğundan değil, denge değerinden bahsetmek gerekecektir. Hatta MB perspektifine göre, merkez bankası 2003 yılı içerisinde piyasadan 10 milyar doların üzerinde bir tutarı satın alarak, dövizdeki düşüşü dizginlemeye bile çalışmıştır. En azından MB'sının dövizin düşmesinde olumsuz rolünün olmadığı anlaşılmaktadır.

İkinci görüşe göre ise, diğer etmenler sabit olsaydı bu görüşe katılmak mümkün olacaktı. Ancak Türkiye'de hâlâ kamunun borçlanma reel faizleri oldukça yüksektir ve aslında faiz oranlarındaki bu beklenenden yavaş gerilemede MB'sının politikaları sorgulanmalıdır. Uluslararası ve yurt içi konjonktürde meydana gelen ani gelişmelerin yarattığı ortamdan istifade edilerek, faiz oranlarının daha hızlı düşürülebileceği, bu yaklaşımı savunanlarca dillendirilmektedir. Yüksek faizler nedeniyle hem borçlanma maliyetleri çok yüksek tutulmakta ve paranın reel ekonomiye kaymasının önü kapatılmakta, hem dolardan kaçış körüklenmekte, hem de sıcak para tehdidinin artarak devam etmesine sebep olunmaktadır. Dolayısı ile bu görüşü savunanlara göre bir yandan piyasadan dolar satın alıp öte yandan

faizlerdeki düşüş konusunda yeterince aktif davranılmaması bir biriyle çelişkili politikalarla.

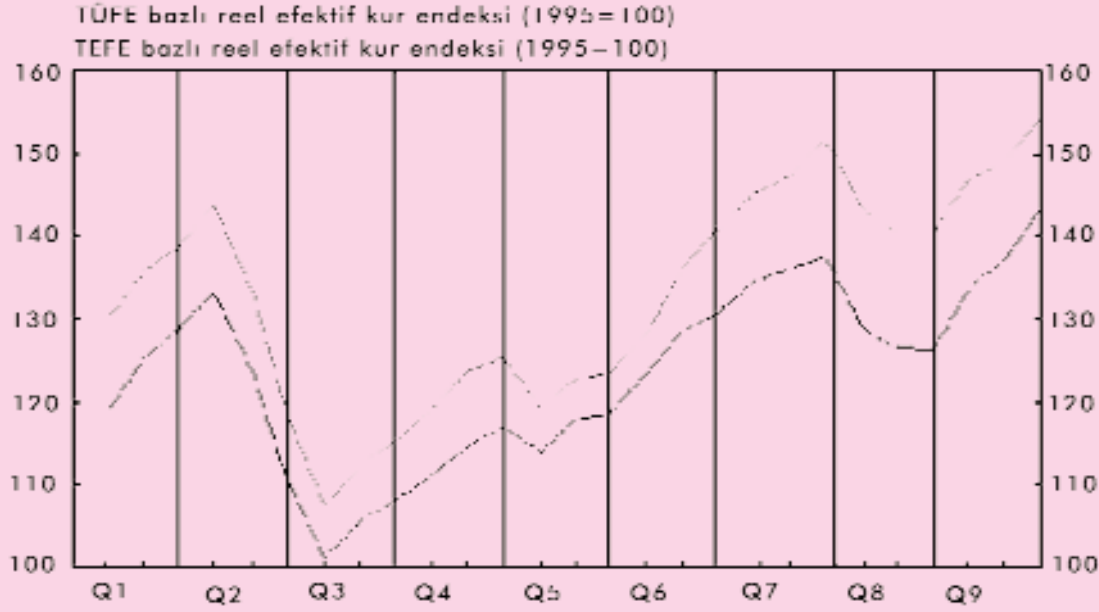
Bu iki görüşün dışında dikkate alınması gereken üçüncü açıklama daha çok birbiriyle çelişen ekonomi dengeleri arasındaki bir optimizasyon arayışına işaret etmektedir. Bir defa izlenen politikaların detayında gözlemlenen "çelişkiler" ekonominin içerisinde bulunduğu bıçak sırtı durumu yansıtmaktadır. Düşük kur politikası nedeniyle bir yandan

ihracat sektörünün zorlandığı, öte yandan da reel faizlerin düşmediği ve bütün hızıyla ters para ikamesinin devam ettiği, bunun sonucunda da sıcak para tehdidinin sürdüğü bir gerçektir. Bunlar daha yüksek bir kur gereğini ortaya koymaktadır.

Ancak bunlar kadar gerçekçi olan karşıt durum da şudur: Ekonominin karşı karşıya kaldığı öncelik verilmesi gereken hassas dengeler sadece bunlarla sınırlı değildir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, TL'nin yabancı paralar karşısında satın alma gücünün artması ABD doları cinsinden millî gelir, borç stoku, faiz yükü, enerji maliyetleri vb. göstergelerde olumlu gidişatı pekiştirmiş ve iyimserlik havasının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yaşanan ters para ikamesi süreci, TL cinsinden finansal varlıkların ağırlık kazanması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Buradan yola çıkara aşağıdaki hususlara işaret etmek mümkündür:

2002 yılında dolar karşısında değer kazanmaya devam eden TL, yurt içi ve yurt dışı enflasyonu kullanılarak hesaplanan reel kur endeksine göre TEFE bazında % 10,3, TÜFE bazında ise % 8,3 oranında değer kazanmıştı. Aynı değer kazanma sürecinin 2003 yılının ilk çeyreğinde de artarak devam ettiği görülmüştür. 2003 yılının tamamında reel olarak TL dolar karşısında yüzde 10'dan fazla değer kazanmıştır.

Grafik-2 TEFE ve TÜFE Bazında Reel Efektif Döviz Kuru

Açıklama: Q harfleri yılın hangi çeyreği olduğunu göstermektedir

- (i) Bilindiği üzere Türkiye’de piyasalar oldukça sığ ve 2001 yılındaki krizden sonra dolarizasyonun boyutu ekonomik dengeler üzerinde oldukça büyük tahribat yapar nitelikte idi. Türkiye’yi dolu dizgin krize götüren söz konusu süreçte içeriden ve dışarıdan kaynaklanan gerek psikolojik ve gerekse spekülasyon etkilerinin sürüklediği doların ulaştığı değerin de, “denge” kuru olarak kabul edilmesi gerçekçi değildi. Dolayısı ile ihracatçı kesim, yüksek kurdan kontrat yapan veya yatırım yapan başka bazı kesimler açısından belli bir maliyeti olmakla beraber, söz konusu dengesizliğin giderilmesi doğrultusunda hatırı sayılır bir “düzeltmenin” gelmesi beklenen bir olguydu.
- (ii) Türkiye’de toplum açısından maliyeti oldukça yüksek bir istikrar programı izlenmektedir ve bunun arkasındaki en büyük gerekçe de, Türkiye’nin 30 seneden fazla bir süredir boğuştuğu, ekonomik ve sosyal alanda bir çok kötülüğün anası konumundaki enflasyondan kurtulmaktır. Zaman içinde zayıflamakla beraber, dolar kuru ile enflasyon arasında anlamlı bir korelasyonun olduğu bilinmektedir. Doların değer kaybetmesi enflasyonun aşağı doğru baskı altına alınmasına sağladığı katkı nedeniyle son derece önemlidir. Bu nedenle enflasyonun düşüşü ve bunun oluşturduğu psikolojik ortamdaki olumlu beklentiler faizin düşüşünü desteklemektedir.
- (iii) Bunun bir parçası olarak üçüncü bir husus da şudur: düşük kur nedeniyle bilhassa ağırlıklı olarak dolar cinsinden yapılan ithal girdilerin ucuzlamış olması da Türk sanayinin etkinliğinin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi ve böylece rekabet gücü kazanması açısından son derece yararlı olmuştur. Özellikle derin krizlerden sonra bir çok sektörde kapasite kullanım oranlarının yüzde 50 ve altına düştüğü bir ekonomide, tüketim talebinin de konjunktürel olarak baskı altında olduğu bir zamanda, ithalat artışının büyük oranda ara mallarında yoğunlaşması, zayıf kur politikasını destekler mahiyette idi. İthalat çerçevesinde özellikle dövizde yaşanan gelişmelere bağlı olarak, önceki yıllarda aşırı yüksek artışların kaydedildiği enerji fiyatlarında, 2003 yılındaki artış tek haneli rakamlarda kalmış, bu da yine üretim maliyetlerine ve rekabet performansına yansımıştır.
- (iv) İthalatın ağırlıklı olarak dolar, ihracatın da ağırlıklı olarak değerli olan Euro cinsinden yapılması nedeniyle, parite farkından oluşan gelire de bu nedenle işaret etmek gerekmektedir. Ayrıca TL’nin reel olarak değerlendirilmesinin dış ticaret dengesindeki ve cari dengedeki olumsuz etkileri sınırlı kalmış, ihracat Türkiye Cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamına ulaşmıştır. 2002 yılına göre ortalama ABD Doları’nın yüzde 0,9 seviyesinde nomi-

nal, yüzde 16,3 seviyesinde reel azaldığı, Euro'da da yüzde 17,9 seviyesinde nominal artış ama yüzde 0,4 seviyesinde reel azalma kaydedilmiştir. Dış ticarette ihracat ve ithalat ödemelerini dikkate aldığımızda, TL'nin Euro ve Dolar karşısındaki bu asimetrik tepkisi önemli sonuçlar doğurmuştur. Türkiye ihracatının ağırlıklı kısmını Euro bölgesine yaptığından, genel olarak ihracat gelirleri Euro, ithalat giderleri ise daha çok dolar olarak ödenmekte olduğundan, bu durum dış ticaret kazancı ve açığı konusunda Türkiye'nin lehine olmuştur.

- (v) Düşük kur politikası, kur etkisi nedeniyle kamunun borç yönetimini kolaylaştırmış ve tasarruf yapmasına katkıda bulunmuştur. 2003 yılında 2003 yılına göre toplam dış borç stoğu 16,3 milyar dolar artmış olmasına rağmen "kur etkisi" nedeniyle bu 10,8 milyar dolar artış göstermiştir. Bu gelişmede en büyük etken, sözkonusu dönem içinde Euro'nun ABD doları karşısında değer kazanması olmuştur. Bilindiği gibi dış borç istatistiklerinde uluslararası standart, büyüklüklerin Amerikan doları cinsinden ifade edilmesidir. Bu durum, yayınlanan istatistiklerdeki dış borç büyüklüklerinin çapraz kurlarda gerçekleşen hareketlerden etkilenmesine yol açmaktadır.

- (vi) Olumlu olarak değerlendirilmesi gereken dolaylı bir sonuç da, kurun aşırı düşüşünü engellemek için Merkez Bankası'nın düzenli olarak piyasadan dolar satın alması nedeniyle, rezervlerin güven verici bir şekilde artmasıdır. Bu arada, MB'sı dolar a-

lırken piyasaya sürdüğü TL'nin büyük kısmını piyasada bırakarak ekonominin canlanma sürecinde olduğu bir dönemde piyasaları yeterince likit tutarken, bir kısmını da sterilize ederek, enflasyonist baskı oluşturmamasının da önüne geçmiştir.

- (vii) Aslında piyasaya sürülen ama tamamen sterilize edilmeyen bir durumda bu likidite, ekonominin büyüme sürecinde olduğu bir dönemde gereklidir, henüz kapasite sınırları zorlanmadığı için enflasyonist değildir ve ayrıca faizlerin artışını önleyici niteliktedir.

- (viii) Bütün bunların dışında belki de en önemli durum, dışa açık sanayilerin disiplinize edilmesi ile ilgilidir. Gerçekten de bu sürecin, dışa dönük sektörlerin disiplinize edilmelerine ve verimlilik ekseninde yeniden yapılanmalarına katkı sağladığı ölçüde ihracat sektörlerinin yapısal dönüşümüne de katkıda bulunacağı beklenebilir. Nitekim ihracat artışındaki performansa bakıldığında TL'nin aşırı değerli olmasının dış ticaret üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin başta verimlilik artışı olmak üzere, başka faktörler tarafında nötralize edildiği görülmektedir.

- (ix) Bütün bunlara bir de hem takip edilen program açısından, hem de serbest piyasa mantığı açısından ilave edilmesi gereken prensip şudur: Serbest kur rejiminin güvenilirliğini ve aktörlerin hesaplarını sarsacak bir devalüasyonun bundan sonra da kesinlikle kaçınılması gereğidir. Elbette kurun gerçek değerini bulabilmesi için yüksek reel TL getiri baskısından kurtarılması gerekmektedir.

Düşük kur politikası nedeniyle bir yandan ihracat sektörünün zorlandığı, öte yandan da reel faizlerin düşmediği ve bütün hızıyla ters para ikamesinin devam ettiği, bunun sonucunda da sıcak para tehdidinin sürdüğü bir gerçektir. Bunlar daha yüksek bir kur gereğini ortaya koymaktadır. Nitekim 2004 yılının ilk çeyreğinde olan da budur.

E- ÖDEMELER DENGESİNDEKİ GELİŞMELER

1. Cari İşlemler Dengesi

Bilindiği üzere, derin bir krizin yaşandığı 2001 yılındaki cari açıktaki kısmi iyileşmeden sonra, 2002 yılında ekonominin büyümesine paralel olarak mal dengesin-

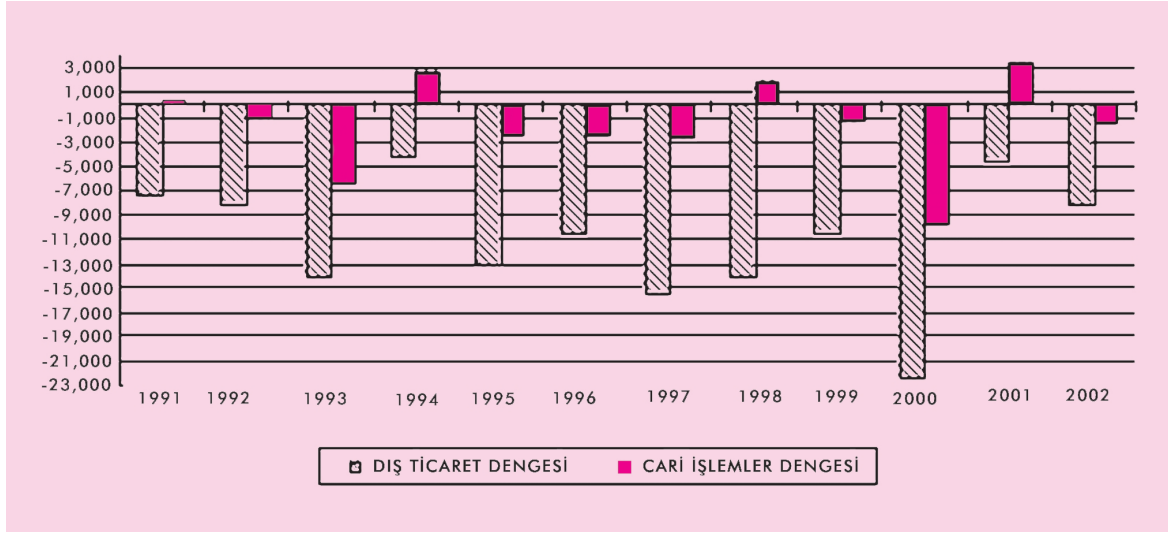
deki artış eğilimi hızlanmıştı. 2002 yılında da 2003 yılındaki olduğu gibi büyüme oranı beklenenin üzerinde gerçekleşmişti. Ancak genişleme sürecinde olan ekonomide ithalat artış oranı ihracatı aşarak dış ticaret açığında % 56,5 oranında bir artışın olmasına imkân sağlamıştır. Bavl ticaretindeki (% 32 oranında artış) ve görünmez kalemlerdeki artış sayesinde kısmen kapansa da, 2002 yılı cari denge açığı yaklaşık 1,8 milyar dolar olarak gerçekleşmişti.

2003 yılı toplam cari açığı ise bir önceki senenin toplam rakamının yaklaşık 3,5 katı artarak, 6,6 milyar do-

Tablo-11 Ödemeler Dengesi Analitik Sunum

(Milyon ABD Dolar)	2000	2001	2002	2003
A- CARİ İŞLEMLER HESABI	-9819	3390	-1522	-6609
1. İhracat f.o.b.	30721	34373	40124	51021
2. İthalat f.o.b.	-53131	-38916	-48461	-64742
Mal Dengesi	-22410	-4543	-8337	-13721
3. Hizmet Gelirleri	20364	16030	14783	19017
4. Hizmet Giderleri	-8996	-6900	-6904	-8501
Mal ve Hizmet Dengesi	-11042	4587	-458	-3205
5. Yatırım Gelirleri	2836	2753	2486	2246
6. Yatırım Giderleri	-6838	-7753	-7040	-7673
Mal, Hizmet ve Yatırım Geliri Dengesi	-15044	-413	-5012	-8632
7. Cari Transferler	5225	3803	3490	2023
B. SERMAYE HESABI				
C. FİNANS HESABI	9584	-14643	1161	5946
8. Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-870	-497	-175	-499
9. Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	982	3266	1038	575
10. Portföy Hesabı-Varlıklar	-593	-788	-2096	-1386
11. Portföy Hesabı-Yükümlülükler	1615	-3727	1503	3955
11.1. Hisse Senetleri	489	-79	-16	1009
11.2. Borç Senetleri	1126	-3648	1519	2946
12. Diğer Yatırımlar-Varlıklar	-1939	-601	-777	-928
12.1. Merkez Bankası	1	-39	-30	-28
12.2. Genel Hükümet	0	0		0
12.3. Bankalar	-1574	233	643	348
12.4. Diğer Sektörler	-366	-795	-1390	-1248
13. Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	10389	-12296	1668	4229
13.1. Merkez Bankası	619	735	1336	497
13.2. Genel Hükümet	117	-1977	-669	-2194
13.3. Bankalar	3736	-9644	-2016	2846
13.4. Diğer Sektörler	5917	-1410	3017	3080
Cari,Sermaye ve Finansal Hesaplar	-235	-11253	-361	-663
D. NET HATA VE NOKSAN	-2762	-1671	149	4760
GENEL DENGİ	-2997	-12924	-212	4097
E. REZERV VARLIKLAR (*)	2997	12924	212	-4097
14. Resmi Rezervler	-354	2694	-6153	-4047
15. Uluslararası Para Fonu Kredileri	3351	10230	6365	-50

Grafik-3 Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesindeki Gelişmeler (Milyon \$)

lar olmuştur. Önemli kısmı net turizm gelirlerindeki artıştan kaynaklanan hizmet gelirlerine rağmen, dış ticaret açığındaki yüksek artış, 2003 yılında cari açığın büyümesindeki en büyük etken gibi gözükmemektedir. Aşağıda ortaya çıkan bu durumun detayları incelenmektedir.

Merkez Bankası'nın en son değerlendirmelerine göre, 2002 yılı ile karşılaştırıldığında, 2003 yılının 12 aylık döneminde dış ticaret açığı % 67,1 oranında artarak, 13.934 milyon dolar olmuştur. Merkez Bankası verilerine göre, bu gelişme; ihracat (FOB) gelirlerinin % 30 artarak 46.878 milyon dolar olarak gerçekleşmesine rağmen, bavul ticaretinin % 2,8 azalarak, 3.953 milyon dolara düşmesi ve altın dahil, ithalat (CIF) harcamalarının % 33,3 oranında artarak 68.734 milyon dolara ulaşması nedeniyle gerçekleşmiştir. 2003 yılında yurtdışından yapılan altın ithalatı da 1.187 milyon dolarlık artışla 2.595 milyon dolara ulaşmıştır.

Hizmetler dengesi, içerisinde en önemli kalem olan turizm gelirlerindeki artışın etkisiyle, 2003 yılında bir önceki seneye göre % 13,4 artarak 8.936 milyon dolar tutarında fazla vermiştir. Özellikle görünmez kalemlerden turizm gelirleri Türkiye'nin cari işlemler dengesinin kontrol altında tutulabilmesi açısından büyük bir değer ifade etmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınladığı anket sonuçlarına göre, 2003 yılında toplam turizm gelirleri, bir önceki yıla kıyasla % 14,1 oranında artarak, 9.676 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Turizm gelir-

lerindeki artış, çıkış yapan kişi sayısındaki % 6'lık artış ile ortalama harcamadaki % 7,8'lik artıştan kaynaklanmıştır. Söz konusu dönemde net turizm gelirleri, bir önceki yıla göre % 14,6 oranında artarak 7.563 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'ye gelen yabancılar kişi başına ortalama 706 dolar harcarken, Türk vatandaşlarının harcaması 1356 dolara kadar yükseldi. Türkiye'ye gelen 13 milyon 701 bin yabancı ziyaretçi, toplam 9 milyar 676,6 milyon dolarlık harcamaya yaptı. Türkiye'yi ziyaret eden yurt dışındaki 3 milyon 526 bin Türk vatandaşının, Türkiye'de yaptıkları harcamaların toplam tutarı ise 2 milyar 600,6 milyon dolara kadar ulaştı.

2003 yılı içerisinde bir yandan Türkiye'nin özellikle deniz turizminin yapıldığı bölgeleri etkisi altına alması beklenen Orta Doğu'daki istikrarsızlıklar, öte yandan Türk Lirasında meydana gelen değer artışına rağmen, turist sayısında geçen sene-ye nazaran kaydedilen artış son derece önemli bir başarıdır. Buna rağmen, gelen turistlerin ortalama harcamaya eğiliminin hem düşük hem de hâlâ düşme trendinde olması dikkat çekicidir. Bir başka ifadeyle elde edilen gelirdeki artış oranı, ziyaretçi artış oranının altında kalmaktadır. Ayrıca sebep ne olursa olsun, mevcut rakamlar Türkiye'nin turizm potansiyelini yansıtmaktan uzaktır. Dolayısı ile bir yandan gelen turist sayısının artırılması gerekirken, öte yandan gelen turistin harcamasını teşvik edecek bir yapılanma ve alternatif ürünlerin sunulması gerekmektedir. Potansiyel itibarıyla sağlıklı

2003 yılı toplam cari açığı ise bir önceki senenin toplam rakamının yaklaşık 3,5 katı artarak, 6,6 milyar dolar olmuştur. Önemli kısmı net turizm gelirlerindeki artıştan kaynaklanan hizmet gelirlerine rağmen, dış ticaret açığındaki yüksek artış, 2003 yılında cari açığın büyümesindeki en büyük etken gibi gözükmemektedir.

Tablo-12 Turizm İstatistikleri

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Turizm Gelirleri (Milyon Dolar)	7.177	5.203	7.636	8.090	11.473	13.200
Ortalama Harcama (ABD Dolar)	808	736	764	718	697	706
Giden Turist Sayısı (Bin Kişi)	8.879	7.069	9.991	11.275	12.921	3.279
Gelen Turist Sayısı (Bin Kişi)	9.753	7.487	10.428	11.619	13.247	13.701

turizminden, inanç turizmine, oradan tabiat ve çeşitli kültür turizmine kadar zengin bir ürün çeşidi portföyüne sahip olmakla beraber, Türkiye'nin ağırlıklı turizm gelirlerinin genelde Akdeniz bölgesi, özelde de Antalya'dan elde ediliyor olması, çarpık turizm anlayışı ve politikalarına işaret etmektedir.

Hizmetler başlığının diğer önemli bir kalemi olan taşımacılık gelirleri incelendiğinde ise dış ticaret hacmindeki artışa paralel olarak gelirler 2002 yılına göre % 15,1 oranında artmıştır. Buna rağmen, giderlerin de % 25,7 oranında artması sonucu net taşımacılık gelirinin 2003 yılında % 8,9 oranında azalarak, toplam 784 milyon dolar olduğu görülmektedir.

2002 yılında 4.554 milyon dolar, 2003 yılında ise 5.428 milyon dolar çıkışla sonuçlanan yatırım geliri dengesinin altında yer alan doğrudan yatırım gelirleri, portföy yatırım gelirleri ve diğer yatırım gelirlerindeki net çıkışlar, 2003 yılı için sırasıyla 268, 1.207 ve 3.953 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında diğer yatırım gelirleri altında yer alan uzun vadeli kredilere ilişkin faiz giderleri, 2002 yılının aynı dönemine göre % 5,5 oranında artarak 4.276 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu artışta, Genel Hükümet'in uzun vadeli kredilerine ilişkin faiz ödemelerinin % 11,4 artmasının yanı sıra, Merkez Bankası'nın gerçekleştirdiği faiz ödemelerinin de % 9,8 oranında artmasının büyük payı bulunmaktadır.

Bir önceki yılın 12 aylık toplamıyla karşılaştırıldığında, 2003 yılında % 3,7 oranında artan cari transferler 3.618 milyon dolar olarak gerçekleşirken, bu kalemin içerisinde en büyük paya sahip işçi gelirleri, % 19,9'luk artışla 2.321 milyon dolar olmuştur. Burada işçi dövizinde yönün henüz Türkiye'ye dönmediği açıkça görülmektedir. Bedelsiz ithalattan kaynaklanan girişler de 996 milyon dolara düşmüştür.

Cari açığın 2003 yılında beklentilerden daha düşük çıkması nasıl yorumlanabilir ve mevcut verilere göre gelecek seneye yönelik beklentiler ne yönde oluşabilir? Bilinmektedir ki, bir ekonomide dış açık varsa iki politikadan birisi benimsenmelidir: Ya küçülerek yani fakirleşerek açık kapatılır, ya da borçlanılarak. 2003 yılında Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan cari açık millî gelirin henüz yüzde 3'üne yakın bir düzeyde seyretmekte ve bu haliyle bir sorun teşkil etmemektedir. Burada iki husus dikkatle takip edilmelidir: Fazla olmasa da, bu açığın nasıl finanse edildiği ve göstergelerin 2004 yılında nasıl bir açık vereceği. Türkiye'de cari açığın sürdürülebileceği marj için genel olarak cari açığın millî gelire oranının yüzde 2,5 ile 5 arasında olması gerektiği kabul

ediliyor. Bu yıl ortaya çıkan 6,6 milyar dolarlık bir açık var. Bu, ülkenin toplam döviz gelir ve gideri arasındaki farkı veriyor. Bu açığın yaklaşık 5,1 milyar dolarlık bir kısmının kaynağı belli olmayan ve ödemeler dengesinde "Net Hata ve Noksan Kalemi" içerisinde gösterilen bir "sıcak para" ile borçlanılarak, finanse edildiği anlaşılmaktadır. "Yastık altından sisteme geri" dönen bu kaynağın tam olarak nereden geldiği belli değil. Önceki hükümetler döneminde çıkartılan "nereden buldun" yasası nedeniyle

korkup ülkeyi terk eden sermaye olabileceği gibi, genel olarak veya özelde Irak ile yapılan ve kayıtlara girmeyen bir ticarî gelir de olabilir.

Ancak bu sıcak para, aşırı değerlenmiş kurun bu düzeyde devam edebileceğine dair algılamalara neden olmaktadır. Gerçekten de Şubat 2004'e bakıldığında bu ayın ortası ve sonu arasında bankaların açtığı döviz pozisyonlarının yüzde 100 den fazla arttığı görülmüştür. Bu da hâlâ başlıca aktörlerin döviz cinsinden borçlanıp, TL cinsinden fonladıklarını göstermektedir. Bu süreç TL'nin ve sıcak para girişinin devam edebileceğine dair "olumsuz" sinyaller vermektedir. Bu da cari açığın artarak devam etmesi anlamına gelebilir.

Türkiye'nin küçülmek suretiyle dış açıkları kapatmasının söz konusu olmadığı not edilmiş oldu. Ancak bunun kadar dikkate alınması gereken bir başka gerçek de, işsizliği azaltıp, gelir oluşturma gibi saiklerle bir ülkenin gerçeklerinin veya imkânlarının el vermediği ölçüde "apar-topar" büyüme şansının olmadığıdır.

Nitekim 2004 yılının ilk iki ayının rakamları, dış ticaretin yüzde 90'dan fazla arttığını, ihracat artış hızının gerilerken, ithalat artış hızının da arttığını göstermektedir. Öte yandan ithalat patlamasının içinde lüks tüketim mallarının yüzde 100'den fazla olduğu da anlaşılmaktadır. 2004 yılında toplam iç tüketimin artacağı ve bunun da ilave ithalat talebi yaratacağı tahmin edilebilir. Ancak 2004 yılında da büyüme performansının yüksek olması durumunda, bu sayede cari açığın millî gelire oranının yüzde 5'in altında kalabileceği daha şimdiden tahmin edilebilir. Bu bağlamda 2004 yılında da bir cari açık finansman sorunu veya sürdürme tehlikesi gündeme gelmeyebilir. Buna rağmen (i) ithalat artışının tüketim mallarına kayması, ithalatı sürükleyen unsurun artık 2003 yılında olduğu gibi ihracat artışı olmayabileceği mesajını verdiği için, cari açık konusunun 2005 yılına ciddi bir sorun olarak devredilebilir. (ii) Büyümenin kaynağının dış ticaret olduğu bir ortamda, diğer mal ve hizmet kalemlerinde meydana gelecek artış da dikkate alındığında, cari açığın kontrol altında tutulabilecek olması muhtemel olsa da, bunun ithalat değil de, ihracat üzerinden olması zorunluluk arz edecektir. Geçen sene ihracat atağının ardında sürükleyici faktörler reel ücretlerdeki gerileme, dolar-Euro arasındaki parite farkı ve verimlilik artışı idi. 2004 yılında dövizde makul bir artış, reel ücretlerde en azından geriye gidişte yavaşlama söz konusu olacağından, 2004 içinde ihracat atağı bir yandan dövizdeki artışa, büyük oranda da verimlilik artışına dayanmalıdır.

Verimlilik artışının da imalat sanayiinde yapılacak yeni yatırımlardan gelmesi gerektiği çok açıktır. Bu durumun veri alınması ve 2004 yılındaki kısmi rahatlık bir rehavete sürüklemekten, kaynakların yatırıma kaydırılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, cari denge'nin kontrol altına alınması için yatırım harcamalarının kısılması doğru bir tercih olmaz. Dış açığı kapatmak için, Türkiye'nin küçülme şansının olmadığı söylenmelidir. Türkiye ağır bir borç yükünün altındadır ve bu borç son tahlilde Türkiye ekonomisinin büyümesiyle ödenecektir. Gerçekten de şaşırtıcı değildir ki, Türkiye ekonomisi 2001 yılında küçülürken, içinde bulunduğu borç sarmalı derinleşmiştir. Türkiye'nin geçmiş dönemden kalma borç stoku çok yüksek olup, küçülen bir ekonominin borç ödemelerini üretim yoluyla sağlaması mümkün olmadığından, küçülürken dahi, borçlanılarak borçlar ödenmiştir. Bunda şaşırtıcı bir durum yoktur. Oysa 2003 yılında mutlak olarak borç miktarı artmaya devam etmiş olsa da, millî gelir içindeki payında gerileme kaydedilmiştir.

Türkiye'nin küçülmek suretiyle dış açıkları kapatmasının söz konusu olmadığı not edilmiş oldu. Ancak bunun kadar dikkate alınması gereken bir başka gerçek de, işsizliği azaltıp, gelir oluşturma gibi saiklerle bir ülkenin gerçeklerinin veya imkânlarının el vermediği ölçüde "apar-topar" büyüme şansının olmadığıdır. Türkiye'de kamu maliyesinin iflas etmesinin arkasında, ulusal tasarruf gücüyle örtüşmeyen bu türden bir geleneğin etkisinin olduğu not edilmelidir. Türkiye gerek nüfus artış hızı, gerekse işsizlik vesaire nedeniyle hızla kalkınmak ve hatta önde giden uluslarla aradaki farkı kapatmak zorundadır. Ancak finansmanı olmadan bunun gerçekleştirilmesi imkânsızdır ve büyüyen ekonominin geriye dönerek her zaman borçlarını kapatma ihtimali yoktur. Özellikle Türkiye gibi bilinçsizce borçlanan ve verimsizce harcayan bir ülkede bunun özellikle dikkate alınması gerekmektedir.

2004 yılında, cari açıktaki ortaya çıkacak 9 milyar dolar civarındaki bir açığın finansmanı konusu da önemli olacaktır. 2004 yılında kamu kesimi finansman gereği, cari açık ve toplam borç servisiyle beraber aşağı yukarı 20 milyar dolar civarında olacaktır. Bunun bir kısmı mevcut anlaşmalar gereği IMF ve Dünya Bankasından gelmeye devam edecektir. 2004 yılında bir özelleştirme atağı ve buna bağlı veya bundan bağımsız yabancı sermaye yatırımlarında artış olacağı beklentisi oldukça gerçekçi ve yüksektir. Dolayısı ile 2004 yılında geçen sene göremediğimiz gerçek ve sağlam finansman kaynaklarının devreye girmesi beklenmektedir.

Ancak bu beklentiler her sene kurulmakta, fakat gerçekleşmemektedir. Türkiye'de iktisadi dengeler kadar, yabancı sermayenin takip ettiği bir başka fazla kırılma denge de siyasal alandadır. Bu iki dengenin direnç kazandığına dair yeterince ikna edici delil oluşmadan, ürkek sermayenin bir süre daha beklemede kalması ihtimal dahilindedir. Dolayısı ile beklentiler gerçekleşmezse, Türkiye uluslararası piyasadan ve muhtemelen daha yüksek orandan borç bulmak durumundadır. Ancak borçlanma maliyetlerinin fazla olumsuz olması durumunda da, elbette 35 milyar doların üzerinde olan tarihi derecede yüksek Merkez Bankası rezervleri büyük bir güvence oluşturmaktadır.

Netice itibarıyla, 2003 yılındaki cari açık pek de zararlı olmayacak bir şekilde finanse edilmiş ve beklentilerin altında kalmıştır. 2004 yılındaki açığın da alarm zilleri çalmayı gerektirmeyecek bir düzeyde kalması söz

Türkiye'de iktisadi dengeler kadar, yabancı sermayenin takip ettiği bir başka kırılma denge de siyasal alandadır. Bu iki dengenin direnç kazandığına dair yeterince ikna edici delil oluşmadan, ürkek sermayenin bir süre daha beklemede kalması ihtimal dahilindedir.

Tablo-13 Türkiye'deki Yabancı Sermaye

Yurtdışı Yerleşiklerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımları					Yurtiçi Yerleşiklerin Yurt Dışındaki Yatırımları			Doğrudan Yatırımlar (Net)
GERÇEKLEŞEN					GERÇEKLEŞEN			
YILLAR	NET	GİRİŞ	ÇIKIŞ	İZİN	NET	GİRİŞ	ÇIKIŞ	
1992	844	622	67	1820	65	66	1	779
1993	636	559	110	2063	14	65	51	622
1994	608	772	28	1477	49	50	1	559
1995	885	612	49	2938	113	114	1	772
1996	722	554	192	3835	110	133	23	612
1997	805	573	47	1678	251	272	21	554
1998	940	138	13	1647	367	396	29	573
1999	783	112	30	1700	645	655	10	138
2000	982	2769	725	3060	870	1029	159	112
2001	3266	863	22	2739	497	604	107	2769
2002	1038	79	5	2243	175	283	108	863
2003(*)	578	8432	8	(**)	499	506	7	79
TOPLAM	12087	13383	1296	25200	3655	4173	518	8432

Kaynak: T.C Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı (*) Geçici (**) 17.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı

konusu olabilir. Ancak 2004 yılında nelerin yapılacağı, uzun vadede Türk ekonomisinin gireceği büyüme platonunun mahiyeti hakkında ilk ciddi doneleri verecektir. 2004 yılı nasıl bir gelecek inşa etmekte olduğumuzun göstergesi olacaktır.

2. Yabancı Sermaye Ve Finans Hesapları

Tablo-13'den de takip edileceği üzere, doğrudan yatırım kalemi altında, Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin yurtdışındaki ortaklarından kullandıkları kredileri de içeren yurtdışında yerleşik kişilerin yurtiçinde yaptıkları net yatırımlar yer almaktadır.

Tablo-14 Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003(2)
Tarım	12.2	5.8	16.2	59.7	134.4	32.8	7.7
Madencilik	26.7	13.7	6.8	5.0	29.1	17.3	124.2
İmalat Sanayi	871.9	1.018.3	1.123.2	1.105.5	1.244.6	892.0	710.7
Hizmetler	767.5	609.7	553.4	2.307.2	1.317.2	1.300.8	365.4
Genel Toplam	1.678.3	1.645.8	1.699.6	3.059.9	2.725.3	2.242.9	1.208.0
Fiili Giriş	852.0	953.0	813.0	1.707.0	3.288.0	549.0	
Fiili Giriş / İzinler (%)	50,8	57,9	47,8	55,8	120,6	24,5	

(2) Haziran 2003 itibarıyla.

2003 yılı toplam sermaye girişi rakamına bakıldığında, bir önceki yıla göre % 44,3 oranında azalışla 578 milyon dolar net sermaye girişi gerçekleştiği görülmektedir. Bu tutarın 169 milyon dolarlık kısmı, Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin yurtdışındaki ortaklarından kullandıkları net kredilerden oluşmaktadır. Söz konusu krediler, 2002 yılında net 453 milyon dolar olarak gerçekleşmişti. Öte yandan, yurtdışında yerleşik kişilerin yurtdışında yaptıkları net yatırımlar 2002 yılında net 175 milyon dolar, 2003 yılında da net 499 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Sonuç itibarıyla, 2003 yılında doğrudan yatırımlar net 79 milyon ABD doları giriş göstermiştir ki bu, 2002 yılı toplam rakamına göre % 90,8'lik azalmayı ifade etmektedir.

Son yıllarda Türkiye'ye giren yabancı sermayenin sektörel dağılımı ise Tablo-18'de sunulmuştur. Türkiye'nin ilk 500 şirketi içinde 142 adet yabancı sermayeli şirket bulunurken, bu sayı listenin yüzde 28,4'ünü buluyor. Hazine Müsteşarlığı verilerine göre, söz konusu listede yer alan yabancı sermayeli şirketler 20 farklı sektörde faaliyet gösteriyor. Yabancı sermayeli şirketlerin yoğunlaştıkları ilk 5 sektör, (firma sayılarına göre) otomotiv, gıda ürünleri ve içecek, kimyasal madde ve ürünler, metalik olmayan diğer ürünler (cam, çimento, yapı malzemeleri vb.) ve ana metal sanayi olarak sıralanmaktadır. İlk 500 şirket içinde yer alan 142 şirketin, yüzde 15,5'i otomotiv, yüzde 12,6'sı gıda, yüzde 10,5'i kimyasal maddeler, yüzde 7,7'si metalik olmayan ürünler, yüzde 6,3 ise ana metal sanayinde faaliyet gösteriyor. Bir başka özellik de, satış ve ihracat performansı konu-

Tablo-15 Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Kuruluşların Ülkelere Dağılımı

	Firma Adedi	Mevcut Yabancı Sermaye	Toplam Yabancı Sermaye İçindeki Payı (%)	Şirketlerin Toplam Sermayesi	Toplam Sermaye İçindeki Yabancı Sermaye Payı (%)
OECD ÜLKELERİ					
AVRUPA BİRLİĞİ					
Almanya	1.084	1.115.561.380	% 13,69	1.333.657.525	% 83,65
Fransa	277	535.165.617	% 6,57	864.352.069	% 61,92
Hollanda	449	2.243.598.180	% 27,53	5.467.373.329	% 41,04
İngiltere	413	712.994.541	% 8,75	1.225.590.725	% 58,18
İtalya	249	440.079.434	% 5,40	875.316.173	% 50,28
AVRUPA BİRLİĞİ - TOPLAM	2.999	5.621.657.158	68,97	10.509.181.838	53,49
DİĞER OECD ÜLKELERİ					
A.B.D.	393	631.250.249	% 7,74	1.184.226.650	% 53,30
İsviçre	234	580.653.133	% 7,12	1.170.725.445	% 49,60
Japonya	62	337.283.056	% 4,14	392.517.958	%85,93
DİĞER OECD ÜLKELERİ - TOPLAM	689	1.549.186.438	19,82	2.747.470.053	56,39
OECD ÜLKELERİ - TOPLAM	3.688	7.170.843.596	88,79	13.256.651.891	54,09
ORTADOĞU ÜLKELERİ - TOPLAM	0	197.718.440	2,43	495.008.573	39,94
KUZEY AFRİKA ÜLKELERİ - TOPLAM	6	463.445	0,01	539.905	85,84
DİĞER İSLAM ÜLKELERİ - TOPLAM	11	156.432	0,00	159.182	98,27
İSLAM ÜLKELERİ - TOPLAM	17	198.338.317	2,73	495.707.660	40,01
DİĞER D. AVRUPA ÜLKELERİ - TOPLAM	22	438.234	0,01	518.593	84,50
BAĞIMSIZ DEV. TOP. - TOPLAM	31	3.836.504	0,05	8.358.862	45,90
DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ - TOPLAM	53	4.274.738	0,05	8.877.455	48,15
GÜNEYDOĞU ASYA ÜLKELERİ - TOPLAM	4	497.280	0,01	586.618	84,77

sunda gözlemlenmektedir. Yabancı sermayeli 142 şirket, ilk 500 şirketin 2002 yılındaki üretimden satışlar toplamının yüzde 29'unu, toplam satış hasılatının ise yüzde 31,7'sini gerçekleştirdi.

Genel olarak bakıldığında, verilen izinlerin ağırlıklı olarak hizmetler ve imalat sanayinde yoğunlaştığı görülmektedir. 2003 yılında ise madencilik sektöründe verilen izinlerde büyük bir hareketlilik olduğu gözlemlenmektedir. Hizmet sektöründe ise izinler daha çok bankacılık sektöründe ve ticaret alanında yoğunlaşmaktadır. Bankacılık sektörünün içinde bulunduğu kırılganlığın global sermaye tarafından "değerlendirildiği" anlaşılmakta olup, 2004 ve sonrasında bu sürecin artarak devam etmesi bekleniyor. Öte yandan ticarî sektördeki yoğunlaşmalar, genç, dinamik ve harcama eğilimi yüksek bir ülkenin iç ticari potansiyelinin öncelikle değerlendirilmek istendiğini göstermektedir.

Yabancı sermayeli şirketlerin ilk 500 şirketin ihracatı içindeki payı da yüzde 44 olarak hesaplandı. Listedeki yabancı sermayeli şirket sayısının ilk 500 şirketin yüzde 28,4'ünü oluşturduğu hatırlandığında, büyük ölçekli yabancı sermaye şirketlerinin Türkiye'deki yatırımlarının iç pazarın yanı sıra ihracata yönelik yatırım özelliği taşıdığı görülmüyor. İlk 500 içinde yer alan kamu şirketleri hariç tutulduğunda listedeki yabancı sermayeli şirketlerin sayısı özel şirketlerin yüzde 31'ini buluyor. Özel sermayeli şirketlerin üretimden satışlar toplamının yüzde 40,2'si, toplam satış hasılatının yüzde 41,6'sı, toplam ihracatın ise yüzde 49'u yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştiriliyor.

Tablo-15, Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin kaynağını göstermektedir. Buradan Türkiye'nin yabancı sermaye kaynağının büyük oranda AB ülkeleri olduğu görülmektedir. AB ülkeleri içerisinde de İtalya, Almanya, Hollanda ve İngiltere ilk sırada yer almaktadır. AB dışındaki OECD ülkelerinden Japonya ve ABD, Türkiye'deki mevcut sermayeden en büyük paya sahip ülkelerdir.

Yabancı sermaye çerçevesinde ifade edilmesi gereken bir husus da, gidecek yer arayan bu imkânın, "arz ettiği bütün potansiyele" rağmen, hâlâ Türkiye'de "olmayan bir şey" olduğudur. Tabiatı ile bir ülke "sahip olduğu potansiyel" ile değil de, çekebildiği fiili sermaye ve bunun niteliği ile övünebilir. Geçen yılın ortalarında çıkartılan yabancı sermayeyi teşvik yasasına kadar, Türkiye satın alma gücü olmayan genç bir demografik yapıyı, henüz istikrarını sağlayamadığı büyük iç pazarını ve en

yakınındakilerle "komşuluk" ilişkisinde bulunmadığı bir coğrafyayı, yabancılara pazarlamaktan öte bir şey yapamamıştır.

Buna mukabil, üretken dengeler üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı gibi daha çok spekülâtif kazanç amacıyla ve oldukça kısa vade için ülkeye giren ve bu nedenle de adına "sıcak para" dediğimiz portföy yatırımlarına gelince, 2002 yılında 593 milyon dolar net çıkış gösteren portföy yatırımları, 2003 yılında 2.287 milyon dolar net girişle sonuçlanmıştır. Alt kalemler itibarıyla incelendiğinde, varlıklar başlığı altında, bir önceki yıl 2.096 milyon dolar olan yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında menkul değer alımlarının, 2003 yılında % 20,3'lük azalmayla, 1.670 milyon dolara gerilediği gözlenmiştir.

Portföy yatırımları altında yükümlülükler bölümünün Genel Hükümet kalemi incelendiğinde, Aralık ayında yurtdışına yeni tahvil ihracı veya geri ödemesi yapılmadığı, ancak 2003 yılının genelinde toplam 1.509 milyon dolar tutarında net borçlanmaya gidildiği anlaşılmaktadır. Bu rakam, 2002 yılında 1.029 milyon dolar olarak gerçekleşmişti. Yurtdışı yerleşik kişilerin hisse senedi piyasasındaki alımları Aralık 2003 ayında da devam etmiş ve

bu aydaki 57 milyon dolar net alımla, 2003 yılında 1.011 milyon dolar alım gerçekleştirilmiştir. Devlet İç Borçlanma Senetleri piyasasında ise, Aralık ayındaki 534 milyon dolar net alımla 2003 yılında toplam 1.614 milyon dolar net alım işlemi yapılmıştır. Ticarî ve diğer krediler ile mevduatlardan oluşan diğer varlıklar kalemi, 2002 yılında 7.256 milyon dolar, 2003 yılında ise 3.268 milyon dolar giriş görülmektedir.

Varlıklar bölümünde yer alan ihracat işlemleri karşılığı açılan ticarî krediler 2002 ve 2003 yıllarında sırasıyla net 921 milyon dolar ve 769 milyon dolar tutarında gerçekleşmiştir. Verilen nakit kredilerde bir önceki yıl 19 milyon dolar kredi geri ödemesi gerçekleşirken, 2003 yılında 404 milyon dolar tutarında yurtdışına kredi açılmıştır. Bankaların yurtdışı muhabirleri nezdindeki döviz mevcutları kaleminde ise 2002 yılında 594 milyon dolar, 2003 yılında da 719 milyon dolar azalma gözlenmiştir.

Yükümlülükler başlığı altında ise ithalat işlemleri karşılığı sağlanan ticarî krediler kaleminde, 2002 yılı süresince toplam 2.483 milyon dolar, 2003 yılında ise 966 milyon dolar uzun ve 1.132 milyon dolar da kısa vadeli olmak üzere, toplam 2.098 milyon dolar net kullanım gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Yabancı sermaye çerçevesinde ifade edilmesi gereken bir husus da, gidecek yer arayan bu imkânın, "arz ettiği bütün potansiyele" rağmen, hâlâ Türkiye'de "olmayan bir şey" olduğudur. Tabiatı ile bir ülke "sahip olduğu potansiyel" ile değil de, çekebildiği fiili sermaye ve bunun niteliği ile övünebilir.

Krediler kalemi incelendiğinde, Merkez Bankası'nın Uluslararası Para Fonu'na 2002 yılında 6.138 milyon dolar, 2003 yılında da 1.479 milyon dolar kredi geri ödemesi gerçekleştirdiği görülmektedir; Genel Hükümet'in 2003 yılı Aralık ayında, Uluslararası Para Fonu'ndan sağlanan kredilerle ilgili 503 milyon dolar tutarında kullanım yaparak, 2003 yılında toplam 1.681 milyon dolar kullanım, 252 milyon dolar geri ödeme yaptığı ve aynı dönemde yurtdışı piyasalar ile diğer uluslararası kuruluşlara 2.194 milyon dolar tutarında net kredi geri ödemesi gerçekleştirdiği görülmektedir. 2002 ve 2003 yıllarında bankacılık sektöründe sırasıyla 1.028 milyon dolar net geri ödeme ve 1.975 milyon dolar net kullanım, diğer sektörlerde ise 437 milyon dolar ve 876 milyon dolar net kullanım gerçekleşmiştir.

Mevduat hesapları, bir önceki yıl 348 milyon dolar artış gösterirken, 2003 yılında bankalardaki mevduatın 871 milyon dolar ve Merkez Bankası nezdindeki kredi mektuplu döviz tevdiat ve süper döviz hesaplarının ise 497 milyon dolar artması nedeniyle, 1.368 milyon dolar artış göstermiştir.

Finans hesaplarının son kalemi olan ve resmî rezervlerin içinde bulunduğu rezerv varlıklarda 2002 yılında 6.153 milyon dolar olan rezerv artışı, 2003 yılında 4.047 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

BÖLÜM 6

GENEL DEĞERLENDİRME

2 003 yılında gerçekleşen beklentilerin üzerindeki büyümeye, kamu finansmanındaki olumluya dönen sürece ve kısaca makro ekonomik dengelerdeki düzelmeye rağmen, bundan sonra daha fazla dikkat etmemizi gerektiren bir dizi tartışma gündemi, 2004 yılına devredilmiş durumdadır. Bunlar kısaca aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Bu doğrultuda tespit etmek gerekir ki, yatırım harcamaları son yıllarda olduğu gibi düşmeye devam ederek, GSYİH'nın yüzde 15'ine kadar gerilemiştir. Bu oran Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yüzde 25'lerden daha aşağı olmamalıdır.

1- Reel Ekonomi, Büyümenin Kaynakları ve Ortaya Çıkan Eşitsizlikler

- Büyüme oranı müspet olmakla birlikte, bütün sektörler arasında dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Ekonomik büyüme, son yıllarda iyice fakirleşen toplumsal kesimlerin sırtındaki yükü hafifletmemiş, istihdam kayıpları ve işsizlik artmaya devam etmiş ve gelir dağılımı daha da kötüleşmiştir.

- Büyümenin kaynaklarına bakınca, bu açıkça anlaşılmaktadır. Geçen seneki ekonomik performansın ortaya çıkmasında sanayinin rolü büyük olsa da, bu sektörün istihdam ve gelir yaratmak konusundaki katkısının çok sınırlı kaldığı görülmektedir. Burada dikkate alınması gereken husus, bütün dünyada imalat sanayinin istihdama desteği tedricen ve sürekli düşmekte olduğu gerçeğidir. Nüfusu genç bir ülke olarak Türkiye'nin bir yandan yüksek katma değeri, diğer yandan da istihdamı önceleyen yeni bir yapılanmaya gitmek zorunda olduğu anlaşılmaktadır.

Büyüme oranı müspet olmakla birlikte, bütün sektörler arasında dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Ekonomik büyüme, son yıllarda iyice fakirleşen toplumsal kesimlerin sırtındaki yükü hafifletmemiş, istihdam kayıpları ve işsizlik artmaya devam etmiş ve gelir dağılımı daha da kötüleşmiştir.

2- İstihdam ve İşsizlik

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 2003 yılının son çeyreğini de kapsayan hane halkı işgücü anketine göre, 2003 yılında toplam istihdam Türkiye genelinde % 44,4'ten % 43,2'ye gerilemiş, toplam istihdam içinde tarımın payı %33,9, sanayi sektörünün payı % 18,2, inşaat sektörünün payı % 4,6 ve hizmet sektörünün payı da % 43,4 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre 2003 yılında istihdam tarım sektöründe % 3,9, sanayi sektöründe % 2,7, inşaat sektöründe % 0,7 oranında düşerken, sadece hizmet sektöründe % 2,1 oranında kısmî bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de büyük bir gizli işsizlik olduğu yine aynı istatistiklerden anlaşılmaktadır. Gerçekten de, Türkiye genelinde tarım sektöründe istihdam edilmekte olan işçilerin, % 50,9'unu ücretsiz aile işçileri, bunun % 75'ini de kadınlar oluşturmaktadır. 2003 yılındaki işsizlik oranı Türkiye genelinde % 10,3'ten % 10,5'e yükselirken, "açık işsizle-

re", aslında işsiz kalmayı göze alamayarak, bir işte çalışan, ancak sürekli daha uygun bir iş arayışında olanları da (eksik istihdam) eklersek, bu oran % 15,3'e ulaşmaktadır. İşsiz sayısı 2003 yılında kentlerde % 2,2 oranında azalırken, kırsal alanda % 11,1 oranında artmıştır. Anlaşılan odur ki, gelir ve iş kayıpları, göç oranlarının artmasına neden olmaya devam ediyor.

Daha dramatik olanı ise, 2002 yılında % 29,1 olan eğitimli genç nüfusun işsizlik oranı, 2003 yılında % 27,8'e gerilemiş olmasına rağmen, inanılmaz derecede yüksek olmaya devam etmesidir. Çalışabilecek durumdaki herkese iş imkânı sağlanması temel bir toplumsal değer olarak telâkkî edilmeli ve işsizlik gibi bir soruna öncelik verilmesi gerekmektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, hükümetin mevcut gelir dağılımının bozukluğu, iş ve gelir kayıplarını dikkate alarak, çeşitli dolaylı dağıtım mekanizmaları yoluyla, uygulanmakta olan istikrar programının el verdiği ölçüde, mağdur olan kesimlerin durumunu iyileştirmeye çalıştığı da vurgulanmalıdır.

Buna rağmen, piyasa ekonomilerinde devletin “son iş bulma mercii” olmadığı, ancak istihdamın iyileştirilmesi için gerekli politikaları hayata geçirmesi gereği de not edilmelidir. Bu bağlamda, meslekî ve teknik eğitim etkinliğinin ve yaygınlığının daha ileri bir düzeye taşınması gerekmektedir. Eğitime artık ideolojik bir takım kalıplardan kurtularak bakmak gerekir. Demokratik bir toplumda, eğitimde “fırsat eşitliğinin” ve “çoğulculuğun” önemi kavranmalıdır.

3- Büyüme'nin Sektörel Analizi

- Düşük döviz kuruna rağmen, ihracat artışı devam etmiş ancak, bunun finansmanı belli ölçülerde gerilemeye devam eden reel ücretler aracılığı ile dar gelirli kesimlere yüklenmiştir. 2003 yılında reel ücretler yüzde 3,5 civarında azalarak, reel ücretlerin millî gelirden aldığı pay yüzde 25'lere kadar gerilemiştir. Oysa kâr ve faiz-rant toplamının millî gelir içindeki payı 2003 de sırasıyla yaklaşık yüzde 50 ve 51 düzeyinde gerçekleşmiştir.
- Tarım geçen seneki yüzde 7'lik büyüme ve kısmi toparlanmadan sonra, 2003'te yüzde 2,5 oranında küçülmüştür. Tarımsal ürünlerde Türkiye 2003 yılında net ithalatçı durumuna gelmiştir. Oysa bu sektör halen Türkiye'de istihdamın yüzde 35 civarında bir kısmını oluşturmaktadır.

Ekonominin genelinde uzun süre bastırılan tüketim talebinin 2004 yılında aşırı hareketlenebileceği, bu çerçevede tüketimin patlaması ve tüketim patlamasına eşlik eden kredi artışı, ciddi bir risk barındırmaktadır. Nitekim Mayıs 2004 itibariyle takibe alınan kredi kartı ve çek protestolarında beklenenden yüksek bir artış kaydedilmiştir.

- Yüzde 9'luk bir küçülme de, ekonominin ve istihdamın lokomotif sektörlerinin başında gelen inşaat sektöründe yaşanmıştır.
- Sanayi üretimi ve kapasite kullanım oranları yüksek görünmekle birlikte, reel ekonominin en dinamik unsurları ve KOBİ'ler açısından aynı değerlendirmeleri yapmak ne yazık ki mümkün değildir. KOBİ'lerin ekonomideki genel büyümenin bedelini ödediği anlaşılmaktadır. Ekonomideki toparlanmanın nimeti dar bir kesime giderken, istihdamın ana omurgasını oluşturan KOBİ'ler zorunlu bir “esneklik” içinde sıkıntılar çekmektedir. KOBİ'ler mevcut kredi imkânlarından sadece yüzde 4 oranında istifade edebilmekte, belli ki bu az miktardaki kredi de büyük sanayi ile doğrudan veya dolaylı ilişki içerisinde olan bir takım dar çevrelere akmağa devam etmektedir.
- Özellikle son çeyrekte belirginleşmeye devam eden süreçte, ithalat artışı içinde tüketim mallarının artan oranı ve bunun beraberinde getireceği cari açık riski, daha 2004 yılının ilk çeyreğinde piyasaları tedirgin etmeye başlamıştır.
- Ekonominin genelinde uzun süre bastırılan tüketim talebinin 2004 yılında aşırı hareketlenebileceği, bu çerçevede tüketimin patlaması ve tüketim patlamasına eşlik eden kredi artışı, ciddi bir risk barındırmaktadır. Nitekim Mayıs 2004 itibariyle takibe alınan kredi kartı ve çek protestolarında beklenenden yüksek bir artış kaydedilmiştir.
- Tüketim artarken bir yandan kapasite kullanım oranlarının sınırlarına gelinmiş olması, öte yandan da aşırı düşen döviz kuru yüzünden, ihracat artışının yavaşlaması nedeniyle ihracatçının iç piyasaya yönelme ihtimali yüksektir. Bu, cari açığın üzerinde baskı oluşturan başka bir faktör olabilir.
- Öte yandan dövizde meydana gelecek yukarı doğru bir hareket ile dış piyasalarda artan faizler nedeniyle 2004 yılında daha yüksek maliyetli borçlanma gereği enflasyonist baskıları artırabilir, reel faizler üzerinde yukarı doğru baskı yapabilir.
- Artan işsizlik ve “üretimsiz ihracat” atağının kalıcı ve etkili olamayacağı gerçeği de, göz önüne alındığında, Türkiye'de yatırımların yetersizliği ve gerek-

li yatırımların nasıl finanse edileceği büyük bir sorun oluşturmaya devam edecek.

- Kullanılan, **kapasite kullanım oranları** genelde yüzde 80'lere varmış, otomotiv gibi bazı sektörlerde ise bunu da aşarak rekor seviyelere ulaşmıştır. Bu doğrultuda gerek ihracattaki ve gerekse ekonomideki büyümenin mevcut şartlarda sonuna doğru yaklaşıldığı imajı oluşmaktadır. Bu durumda, 2004 yılında iç talepte yaşanması beklenen canlanma, enflasyon süreci üzerinde olumsuz etkide bulunabilir. Buna göre ekonominin kısa vade talep yönlü olarak büyüme potansiyelinin sınırlarına doğru yaklaşıldığına göre, büyümenin uzun vadede sürdürülebilir olması için, bundan sonra hızla arz yönlü politikalara ağırlık verilmesi gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

4- “Sürdürülemez Borçlanmanın” Kısılcındaki Kamu Finansmanı

- Kamu finansmanında devam eden çarpıklıklar ve hâlâ çok yüksek derecede devam eden reel faizler, bütçe ödemeleri üzerine getirdiği ağır yük münasebetiyle, bütçenin sosyal fonksiyonlarını büyük oranda kaybetmesine neden olmuştur. Genel olarak değerlendirmek gerekirse, bütçeler, ekonomiye yön vermek açısından kamu maliyesinin önemli araçlarından biridir. Son rakamlardan da anlaşılacağı üzere, son on yılda hem konsolide bütçe, hem de konsolide kamu kesimi dengelerinde yaşanan ciddi bozulmalar nedeniyle bütçe hazırlayıcıları bütçe üzerindeki etki ve kontrollerini kaybetmişlerdir. Diğer yandan, bütçe dışı fonlar, kamu bankaları, KİT'ler ve sosyal güvelik kuruluşları aracılığıyla oluşturulan ilave harcama kaynakları toplam kamu kesimi harcamalarının takibini imkânsız hale getirmiştir. Son on yılın biriktirdiği zararların realize olduğu 2001 krizinin ertesinde ise, GSMH'nin yaklaşık %40'ı oranında ek bir borç yükü oluşmuş; vergi gelirlerini aşan faiz harcamaları, kamunun tekrar dağıtım mekanizmalarını etkin olarak kullanmasına mani olmuştur. Bu nedenle de, yatırımlar, faiz dışı transfer harcamaları ve vergi düzenlemeleri gibi araçlarla, maliye politikasının orta-uzun döneme yönelik taşıması gereken perspektifi kaybolmaktadır.

Bu bağlamda;

- 2004 yılı bütçesindeki ödenekler incelendiğinde, faiz harcamalarının 2003 yılı gerçekleşmelerine göre yüzde 12 oranında artırıldığı görülüyor. Harcamaların (yüzde 40'ı faiz olmak üzere) yüzde 80'inin faiz, personel ve sosyal güvenlik harcamalarından oluştuğu görülmektedir. 2003 yılında yüzde 4'ün altında kalan yatırım harcamaları için yüzde 4,7'lik bir ödenek ayrılmıştır.
- 2004 yılı için enflasyon hedefinin de yüzde 12 olduğu dikkate alınırsa, kaba bir değerlendirmeyle, 2004 yılındaki faiz harcamalarının 2003'e göre reel olarak değişmeyeceği ifade edilebilir. Halbuki 2003 yılı başında yaşanan konjonktürel gelişmelerin yılın ilk yarısında 25-30 puan aralığında çok yüksek reel faizlerle borçlanılması sonucunu doğurmuştur.
- Katlanılan bütün fedakârlıklara ve maliyetlere rağmen, kamu borcu sorunu nedeniyle ekonomide kırılmalık sürmekte, sürekli kriz ihtimali, siyasilerin seçenек kümesini daraltmaktadır. Sonuçta ekonomi politikalarına olan güven ve istikrarın sürdürülebilirliği, çok az sayıdaki piyasa aktörüne endekslenmiş hale gelmektedir. Nispi olarak iyileşmekle birlikte, borç stokunun kırılmalık yapısı sürmektedir. Söz konusu yapı, ekonomide istikrarsızlıkların uzun süreli olması durumunda, enflasyon beklentilerini olumsuz yönde etkileyebilecektir.

5- Cari Açık: Türkiye Ekonomisinde Bir Risk Olgusu

- 2003 yılında yüksek reel faizler aşırı bir sıcak para girişine sebep olmuş ve bunun doğuracağı muhtemel sakıncalar konuşulmaya başlanmıştır. Tersine durum da bir risk halini almıştır. Aşırı bir sıcak para çıkışı ihtimali, büyük bir cari açığın finansman sorununu gündeme getirecektir. Nitekim 2003 yılında cari açığın finansmanını sağlayan “Net Hata ve Noksan Kalemi” 2004 yılının ilk aylarında ciddi oranlarda açık vermeye başlamış ve bu, geçen seneki “olumlu” bulunan sürecin tersine dönmeye başlayabileceği endişesine yol açmıştır.

➤ 2003 yılında cari açık sorunsuz geçilmiş olsa da, 2004 yılına “potansiyel” sorunlarla girilmiştir. Bu konuda aşağıdaki inceleme önem arz etmektedir.

(i) Geçen sene ortaya çıkan 6,6 milyar dolarlık açık, daha çok Net hata ve noksan Kalemlerinde ortaya çıkan fazla ile finanse edilmiştir. Bunun 2004 yılında da devam etmesi halinde, aslında yine bir sorun çıkmayabilir. Ancak, hem bunun miktarını kimse garanti edemez, hem de “sürpriz” gelişmeler nedeniyle sürecin tersine dönmeyeceğini, yani bu sefer Türkiye’den kaynağın kaçıp kaçmayacağını şimdiden kimse bilemez. Dolayısı ile kontrol dışı kalemlerden medet umarak, büyük açık vermek akılcı bir politika olmayacaktır. Nitekim 2004 yılının Ocak ayında Net Hata ve noksan Kalemi ilk kez 1.2 milyar dolarlık bir açık vermiştir.

Bu bir aylık süreç bağlayıcı olmasa da, sürecin belirsizliği ve güvenilir olmaya-
cağını göstermesi açısından dikkate şayandır.

(ii) Ayrıca net hata ve noksan kaleminde görülen bu sı-
cak para girişi (eğer devam
ederse), aşırı değerlendirilmiş
kurun bu düzeyde devam
edebileceğine dair algıla-
malara neden olacaktır.
Bu da, cari açığın artarak
devam etmesi anlamına

gelebilir. Nitekim 2004 yılının ilk iki ayının ra-
kamları, dış ticaretin yüzde 90’dan fazla arttığını,
ihracat artış hızının gerilerken, ithalat artış hızı-
nın da arttığını göstermektedir. Öte yandan ithalat
patlamasının içinde lüks tüketim malının %
100’den fazla bir artışla yer aldığı da anlaşılmakta-
dır. 2004 yılında toplam iç tüketimin artacağı ve
bunun da ilave ithalat talebi meydana getireceği
tahmin edilebilir. Hatta uzmanlara göre, dövizin
artış sürecine girmesi de ithalat patlamasını tek
başına durduramayabilir.

(iii) Bütün bunlara rağmen, 2004 yılındaki büyüme
performansının yüksek olması durumunda, bu
sayede cari açığın millî gelire oranının yüzde 5’in
altında kalması sağlanabilir. Bu bağlamda, 2004
yılında da bir cari açık finansman sorunu veya
sürdürme tehlikesi gündeme gelmeyebilir. Buna
rağmen (a) ithalat artışının tüketim mallarına
kayması, ithalatı sürükleyen unsurun artık 2003
yılında olduğu gibi ihracat artışı olmayabileceği
mesajını verdiği için, cari açık konusu 2005 yılına

ciddi bir sorun olarak devredilebilir. (b) Büyüme-
nin kaynağının dış ticaret olduğu bir ortamda, di-
ğer mal ve hizmet kalemlerinde meydana gelecek
artış da dikkate alındığında, cari açığın kontrol al-
tında tutulabileceği muhtemel olsa da, bunun it-
halatın bastırılmasından ziyade, ihracat artışı ü-
zerinden olması zorunluluk arz edecektir.

(iv) 2004 yılında, cari açıktaki ortaya çıkacak 9-10 mil-
yar dolar civarındaki bir açığın finansmanı konu-
su da önemli olacaktır. 2004 yılında kamu kesimi
finansman gereği, cari açık ve toplam borç servi-
siyle beraber, aşağı yukarı 20 milyar dolar civarın-
da olacaktır. Bunun bir kısmı mevcut anlaşmalar
gereği IMF ve Dünya Bankası’ndan gelmeye de-
vam edecektir. 2004 yılında bir özelleştirme atağı
ve buna bağlı veya bundan bağımsız yabancı ser-

maye yatırımlarında artış olacağı
beklentisi yüksektir. Dolayısı ile
2004 yılında geçen sene göreme-
diğimiz gerçek ve sağlam finans-
man kaynaklarının devreye gir-
mesi beklenmektedir. Buna rağ-
men beklentiler gerçekleşmezse,
Türkiye uluslararası piyasadan ve
muhtemelen daha yüksek oran-
dan borç bulmak durumundadır.
Ancak borçlanma maliyetlerinin
fazla olumsuz olması durumun-
da da, elbette 33 milyar doların
üzerinde olan tarihi derecede
yüksek Merkez Bankası rezervle-
ri büyük bir güvence oluşturmaktadır.

(v) Netice itibarıyla, 2003 yılındaki cari açık pek de za-
rarlı olmayacak bir şekilde finanse edilmiş ve
beklentilerin altında kalmıştır. 2004 yılındaki a-
çığın da alarm zilleri çalmayı gerektirmeyecek bir
düzeyde kalması söz konusu olabilir. Ne var ki,
cari açık konusu yıllardan beridir Türkiye ekono-
misinin “yumuşak karnını” teşkil etmektedir. Bu
konudaki olumsuz haberler bir anda iç ve dış ak-
törlerin beklentilerini olumsuzla döndürmeye kâ-
fi gelmektedir. Yani bu konunun “şuyu-u vuku-
undan beterdir.” Bir anda kurlarda hızlı bir çıkış
başlayabilir, sermaye girişleri hızla çıkışa yöne-
bilir, Türk bonolarından hızlı bir çıkış yaşanabilir
ve faiz artışı sürecinin başlamasıyla beraber en-
flasyonist beklentiler kötüleşebilir. Bilindiği üzere
uygulanmakta olan istikrar paketi gereği, MB’sı
artık “beklenen enflasyona” yönelerek “geçmiş
enflasyon beklentisi” kısır döngüsünden çıkmaya

**Katlanılan bütün fedakârlıklara ve
maliyetlere rağmen, kamu borcu
sorunu nedeniyle ekonomide
kırılganlık sürmekte, sürekli kriz
ihtimali, siyasîlerin seçenек
kümesini daraltmaktadır. Sonuçta
ekonomi politikalarına olan güven ve
istikrarın sürdürülebilirliği, çok az
sayıdaki piyasa aktörüne
endekslenmiş hale gelmektedir.**

çalışmaktadır. Ekonomide neticeler, aktörlerin geleceği nasıl görüp pozisyon aldıklarına göre şekillenmektedir. Uluslararası derecelendirme veya IMF - Dünya Bankası gibi kuruluşların olumsuz yargıları bir defa duyulmağa başlandığında, sonuçların da bu yönde gerçekleşeceğini geçmişten iyi biliyor olmamız gerekmektedir.

(vi) Gerçekten de, 2004 yılında nelerin yapılacağı, uzun vadede Türk ekonomisinin gireceği büyüme platosunun mahiyeti hakkında ilk ciddi verileri verecektir. 2004 yılı nasıl bir gelecek inşa etmekte olduğumuzun göstergesi olacaktır.

(vii) Cari açığın kontrol altına alınması için neler yapılmalıdır? Bilinmektedir ki, bir ekonomide dış açık varsa, iki politikadan birisi benimsenmelidir: Ya küçülerek yani fakirleşerek açık kapatılır ya da borçlanılarak. Türkiye'nin küçülme suretiyle dış açıkları kapatmasının söz konusu olmadığı hemen ifade edilmelidir. Türkiye ağır bir borç yükünün altındadır ve bu son tahlilde Türkiye ekonomisinin büyümesiyle ödenecektir. Gerçekten de şaşırtıcı değildir ki, Türkiye ekonomisi 2001 yılında küçülürken içinde bulunduğu borç sarmalı derinleşmiştir. Türkiye'nin geçmiş dönemden kalma borç stoku çok yüksek olup, küçülen bir ekonominin borç ödemelerini üretim yoluyla sağlaması mümkün olmadığından, küçülürken dahi borçlanılarak borçlar ödenmiştir. Oysa 2003 yılında mutlak olarak borç miktarı artmaya devam etmiş olsa da, millî gelirdeki payında gerileme kaydedilmiştir.

İkinci seçenek ise "borçlanma" dır. Ancak burada kritik bir konuya temas etmek gerekecektir. İşsizliği azaltıp, gelir oluşturma gibi saiklerle bir ülkenin gerçeklerinin veya imkanlarının el vermediği ölçüde "apar-topar" büyüme şansının olmadığını en iyi Türkiye deneyimi göstermektedir. Türkiye'de kamu maliyesinin iflas etmesinin arkasında ulusal tasarruf gücüyle örtüşmeyen bu türden bir geleneğin etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye gerek nüfus artış hızı, gerekse işsizlik

vesaire nedeniyle hızla kalkınmak ve hatta önde giden uluslarla aradaki farkı kapatmak zorundadır. Ancak finansmanı olmadan bunun gerçekleştirilmesi imkansızdır ve büyüyen ekonominin geriye dönerek her zaman borçlarını kapatması ihtimal dairesinde değildir. Özellikle Türkiye gibi bilinçsizce borçlanan ve verimsizce harcayan bir ülkede, bunun özellikle dikkate alınması gerekmektedir. Borcu borçla ödeme yolu, Türkiye için çoktan kapanmıştır.

O halde 2004'te bir cari açık bunalımı yaşamamak için;

- Döviz kurunun makul bir düzeye yükselmesi,
- Toplam talebi oluşturan unsurlardan bazılarının bir süre daha bastırılması çok gerekmektedir. Bu sektörlerin hangileri olacağı gelir, istihdam, üretim, ihracat atağı gibi bir çok değişken dikkate alınarak, fazla ısınmış sektörlerin dizginlenmesi şeklinde tespit edilebilir.
- Esas çözüm ise üretime dayalı bir ihracat atağının sürdürülmesidir. Geçen sene ihracat atağının ardında sürükleyici faktörler reel ücretlerdeki gerileme, dolar-Euro arasındaki parite farkı ve verimlilik artışı idi. 2004 yılında dövizde makul bir artış, reel ücretlerde en azından geriye gidişte yavaşlama söz konusu olacağından, 2004 içinde ihracat atağı bir yandan dövizdeki artışa, büyük oranda da verimlilik artışına dayanmalıdır.
- Verimlilik artışının da, imalat sanayiinde yapılacak yeni yatırımlardan gelmesi gerektiği çok açıktır. Bu durumun veri alınması ve 2004 yılındaki kısmi rahatlık bir rehavete sürüklemekten, kaynakların yatırıma kaydırılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifade ile, cari dengenin kontrol altına alınması için yatırım harcamalarının kısılması doğru bir tercih olmaz.

Aynı şekilde, TL'nin aşırı reel faiz getirisi nedeniyle döviz baskı altına alınarak, gerçek mânâda bir esnek kur politikasının hayata geçmesine izin vermemiştir. 2003 yılı boyunca MB'nın piyasadan 11 milyar dolar civarında bir meblağ satın alması da durumu değiştirmemiştir.

2004 yılında nelerin yapılacağı, uzun vadede Türk ekonomisinin gireceği büyüme platosunun mahiyeti hakkında ilk ciddi verileri verecektir. 2004 yılı nasıl bir gelecek inşa etmekte olduğumuzun göstergesi olacaktır.

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASINDA VİZYON ARAYIŞLARI

Ekonomik istikrarın sağlanması ve dengelerin yerli yerine oturtulması, ekonomik performans açısından büyük önem taşımaktadır. İstikrar olmaksızın diğer ekonomi politikası hedeflerinden söz edilemez. Bununla birlikte, sağlanacak istikrarın, enflasyon, faiz, kur, büyüme ve işsizlik parametrelerinin tümü için sürdürülebilir ve kararlı bir makroekonomik denge düzeyinde gerçekleşmesi de şarttır. Aksi takdirde, sağlanan başarıların kalıcılığı tehlikeye girebilecektir.

Esasen başlangıç noktası olarak nelerin yapılacağını konvansiyonel yaklaşımlardan bile öğrenmek mümkündür. Bir ülkede uygulanan ekonomi politikalarının ne ölçüde başarılı olduğu, genellikle beş kritere göre değerlendirilmektedir: İstikrarlı büyüme, düşük enflasyon, dış ekonomik denge, adaletli gelir dağılımı ve düşük işsizlik oranı. Bunların olmadığı bir ekonomik yapı ise sürdürülebilir bir yapı değildir. Türkiye’de bunların hiç birinde tatmin edici bir seviye olmadığı gibi, tersine bu kriterlerin her birinde, Türkiye açısından artık deniz bitmiştir.

Türkiye’nin bu aşamadan sonra artık **sürdürülemez borçlanmadan, sürdürülebilir büyüme sürecine** girebilmesi için, öncelikli olarak yapısal dönüşüm konusunda geriye dönüşler yapmaması gerekmektedir. Türkiye bu güne kadar izlediği istikrar programlarının neticelerini almadan, çeşitli popülist yaklaşımlara saplanarak geriye dönmüş, çekilen bunca sıkıntılar da neticesiz kalmış, krizler de birkaç sene sonra hayatımızın tekrar gerçeği haline gelmiştir. Bu çerçevede not edilmesi gerekir ki, programlardan sapılmasının önemli ve belki de tek haklı nedeni, IMF tarafından dayatılan ve ülkenin sosyo-ekonomik gerçekleriyle uyuşmayan acımasız politikalarıdır. Ancak herşeye rağmen, “dere geçerken at değiştirilmez” düsturu burada da geçerlidir ve başlanan işler içerdiği “acı reçeteye” rağmen yarım kalmamalıdır. Hükümetin, istikrar politikalarını tamamen rafa kaldırmadan, kalkınma sürecini bir borçlanma ve geri ödeme kısır döngüsünden kurtarması gerekmektedir. Bu doğrultuda bir **“Yönlendirilen Dengeli Kalkınma” yaklaşımı** üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir.

Herşeyden önce, Türkiye’de bir “yatırım ortamının” oluşması şarttır. Bunun için mevcut istikrarlı sürecin

artarak belli bir süre daha devam etmesi, ekonominin kolay kırılanlıklardan uzaklaştırılmasının ve direncinin arttırılmasının görülmesi gerekmektedir. Elverişli bir yatırım ortamı, istikrarlı bir mali yapı, yeterince düşük düzeylere inmiş enflasyon ve reel faiz ile gerçekçi rekabetçi bir döviz kuru, büyümede ve istihdam artışında istikrar, teşvik edici bir dış ticaret rejimini gerektirmektedir. Bunun yanı sıra siyasî istikrarın da ikame edilmiş olması şarttır. Orta ve uzun dönemde yatırım-üretim bağıntısı göz önüne alındığında, yaşanan krizin etkilerinin kısa vadenin ötesinde olduğu açıktır. Türkiye’nin ekonomik gücünün artırılması için, büyümenin kaynaklarına inen ve **sektörel kalkınma önceliklerini** dikkate alan, böylece hızlı bir **verimlilik** ve **katma değer artışı** sağlayan orta vadedeli bir büyüme politikasına ihtiyacı vardır.

Sözü edilen bu kalkınma sürecinin önündeki en büyük engel, yetersiz tasarruflar ile çarpık kamu maliyesi nedeniyle mevcut kaynakların da ekonominin hizmetinden çekilip alınmış olmasıdır. Açıktır ki, bu çağda, yetersiz iç tasarrufları ikame edecek unsur uluslararası sermayedir.

Oysa Türkiye her zaman yabancı yatırımcı için sadece “cazip” ve “potansiyel” arz eden bir piyasa olarak kalmakta, bir kısım sıcak paranın dışında uzun dönemli iktisadi atılımın motor gücü olacak bir yabancı sermaye girdisi gerçekleşmemektedir. Bu nedenle, uygulamada olan ekonomik programda, kapsamlı bir **kamu reformu ve bütçe disiplini**

ile enflasyonun kalıcı olarak düşürülmesi hedefi acil öncelikler arasındadır.

Türkiye bundan sonra mümkün mertebe, hızla istikrar programının cenderesinden çıkışın yollarını aramalıdır. Zira Türkiye yoluna sadece fiyat istikrarına kilitlenen bir para ve harcama politikası ile devam edemez. Bütçe önceliklerinin bu şekilde tek değişkenli bir yaklaşıma tahsis edildiği süreçten çıkabilmek için, artık yeni bir kalkınma vizyonuna ihtiyaç vardır. Gerçekten de ekonomi politikalarında sadece enflasyon, faizler ve bütçe açığını önemseyen dar açılı bir perspektif yerine, bir ekonominin temel unsuru sayılabilecek değişen şartlar karşısında esnek, büyüme ivmesini kendi iç dinamiklerinde yaşatabilen, katma değer üretebilen, sağlıklı bir bölüşüm modeli içeren, şok durumlara karşı dirençli ve istikrara yönelebilen reel sektöre önem veren yeni bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir. **Enflasyon bir hastalık emaresidir. Savaşılması gerekir, ancak hastalığı üreten temel yapıların hedef alınmalıdır. Faizler, kurlar ve parasal büyüklükler ise amaç değil, araçtır.**

Yapısal dönüşüm konusunda anlaşılması gereken, Türkiye'deki sorunların temelinde konjonktürel etkilerden ziyade yapısal çarpıklıkların olduğudur. Türkiye düşük enflasyonla yaşamaya alışmak durumundadır. Yüksek enflasyon ve yüksek kamu borçları, ülkede başta kamu ve mali sektörler olmak üzere, birçok kesimi yanlış yapılandırmıştır. Popüler tabir ile "ranta" almış bu kesimleri bu yola iten nedenler önemlidir. Şimdi ise bu kesimler batmasına göz yumulamayacak kadar büyüktür. Ekonomi onlarla var olacaktır. Bu çerçevede örneğin finans kesimi gerçek faaliyet alanına döndürülecek bir reforma tabi tutulmalıdır. Bu da mali sektörün piyasaya yönelmesi ile sağlanır. Bu doğrultuda mali sektörün aktif yönetimi kaliteli olmalı, aracılık maliyetleri düşürülmeli, plasman ve yatırım araçları çeşitlendirilmeli, sermaye piyasaları derinleştirilmeli ve güven tesis edilmelidir ki, yatırımlar ve tasarruflar finansal siteme yönelsin.

Bu arada, kamuda da vergi reformu ile birlikte, kamu borçlarında bir ara formül geliştirilmelidir. 2004 yılında hükümetin adımlarını atarken dikkat etmesi gereken bir husus, mali reformlar ile bankacılık kesimi reformunun bir arada ele alınması gereğidir. Bankacılık sektörü son on beş yılda iç borçlar sayesinde elde ettiği sübvansiyon veya yüksek kâr oranlarına alışmıştı. Şimdi iç borç reformu yapılırken bu süreçte çok zor anlar yaşayacak bankacılık kesimi ve kamu bankaları reform tedbirlerinin bir parçası olarak ele alınmalı, yeni sürece sağlıklı bir şekilde geçişlerinin gereklerine dikkat edilmelidir.

Hiç şüphe yok ki, piyasalar kaynak dağılımının ve bölüşümün öncelikli yeridir. Buna rağmen Türkiye yönlendirici bir yaklaşımı toptan reddedemez. Kamunun teoride üretime girmemesi gerektiği bilinmektedir. Ancak piyasaların düzgün işleyebilmesinin kamunun etkin ve iyi niyetli denetimi ile olabileceği yeterince çalışılan bir olgudur. Bugün işsizlik ve ihracatın uzun süreli büyüme potansiyeli gibi hususların konjonktürel politikalarla çözülmeyeceği açıktır. Piyasalardaki etkinsizliklerin yok edilmesi, rekabetin ve pozitif dış faktörlerin artırılabilmesi ancak tutarlı hükümet politikaları eşliğinde sürdürülen uzun soluklu bir yapısal dönüşüm ile mümkündür. Artık yeterince bilinmektedir ki, piyasalar, uzun vadeli dönüşümleri düzgün yakalayamaz. Bu sebeple devletin uzun vadeli bir projeksiyon ve kalkınma stratejisi çizmesi ve piyasalara bu yönde sürükleyici motivasyon vermesi gerekir.

Harvard İşletmecilik Okulu, Strateji ve Rekabet Enstitüsü Direktörü Michael Porter'in, "**Ulusal refah miras alınmaz, yaratılır**" sözünü literatüre kazandırmasının üzerinden oldukça uzun bir zaman geçti. Porter'a göre ülkelerin rekabetçi üstünlükleri ve zayıflıkları, dört yüzeyle "ulusal rekabetçilik elmasına" göre belirlenir. Elmanın dört yüzünde sırasıyla: Kaynaklar (insan kaynağı ile araştırma ve enformasyon altyapısı), buluşlara yatı-

rım yapan iş ortamı, talepkâr bir yerel pazar ve destek sanayilerinin varlığı yer almaktadır.

Halbuki birçok gelişmekte olan ülkede strateji belirleyenler rekabet artışında elmanın kaynak yazan tek bir yüzüne bakmaktadırlar. Bu modele göre ekonomik kalkınmanın üç genel aşaması vardır. Her bir aşamada ulusal rekabet stratejisinin öncelikleri farklıdır.

(i) Kaynak güdümlü aşama: Ekonomik kalkınmanın başlangıç aşamasında rekabetçi avantaj düşük maliyetli emek ve doğal kaynaklara erişim gibi kaynak donanımı tarafından belirlenir. Birçok gelişmekte olan ülke bu aşamanın ötesine geçememiştir. İhracat az sayıda ve düşük katma değerli ürünlerle sınırlı kalmıştır. Uluslararası piyasada araçlara bağımlılık yüksek, kâr marjları düşük ve rekabet gücü fiyatlar ile ticaret hadlerindeki dalgalanmalara açıktır. Teknolojiye erişim, ithalat, taklit ve doğrudan yabancı yatırımlara bağlıdır. Bu aşamada belirlenen stratejiler ülkede "yatırım ortamının" iyileştirilmesini hedeflemeli, bu çerçevede ekonominin kaynakları ulusal rekabeti artıracak alanlara kaydırılmalı, bilhassa sağlık ve eğitim olmak üzere, alt yapı yatırımları ihmal edilmeyecek şekilde formüle edilmelidir. Büyük bölgesel farklılıklara, sektörel dengesizliklere ve sürecin içerdiği yaşamakta olan bir çok çarpıklıklara rağmen, Türkiye bu aşamayı büyük oranda geride bırakmıştır.

(ii) Yatırım-Güdümlü Aşama: Bir basamak sonra yatırım güdümlü aşama gelir. Artık ülke rekabetçi avantajı üretkenliği artırmada ve gittikçe daha karmaşık ürünlerde aramaktadır. İthal teknolojilerde iyileştirmelere gidilmekte, yaygın ortak yatırımlar gerçekleştirilmekte, ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmeler bilhassa ticareti canlandırmaya odaklanmakta, büyük projelere girilmektedir. Bu ikinci aşamada ulusal ihracat stratejisi, iş ortamındaki düzenleyici çabaları (gümrükler, vergi mevzuatı ve şirketler hukuku) hızlandırmalıdır. Strateji, umut vaat eden şirketlerin uluslararası değer zincirindeki kapasitesini artırmaya yardımcı olmalıdır. Üretim temel mallardan imalat sanayiine kayınca, sektör düzeyinde strateji değer zincirinde ulusal payı yükseltmeye yönelmelidir. Türkiye'nin geleceği büyük oranda bu aşamayı başarıyla geride bırakıp bırakamayacağına bağlıdır. Geliştirilecek kalkınma yaklaşımları, "imalat sanayinin çeşitli rekabetçi sektörlerinde, strateji değer zincirinde ulusal payı yükseltme" çabaları ile buradan üçüncü aşamaya geçişi temin etmeye yönelik atılım politikaları üzerinde yoğunlaşmalıdır. Esasen Türkiye bu aşamada da oldukça mesafe kat etmiş olmasına rağmen, bir yandan birinci aşamanın içerdiği çarpıklıklar, öte yandan da ikinci aşamanın büyük oranda tamamlanmamış, içselleştirilmemiş olması nedeniyle, ikinci aşamayı bitirememekte ve üçüncü aşamaya da sıçrayamamaktadır.

(iii) **Buluş-Güdümlü Aşama:** Rekabetçilik sürecinin son aşamasında, ülkenin rekabetçi avantajı buluşlar yapabilmesinde ve küresel teknolojinin sınırlarını zorlayan mal ve hizmetler üretebilmesinde yatar. Strateji, teknolojinin yayılmasına ve buluş için etkinliği artan ulusal ortam oluşturulması üzerine kurulmalıdır. Ağırlık, destek kurumlarına ve özel sektörde yaratıcılığı özendirilen teşviklere verilmelidir. Şirketlerin kendilerine özgü stratejiler geliştirmesi özendirilmelidir. Hizmet ihracatı kapasitesinin geliştirilmesi öncelikli amaç olmalıdır. Strateji belirleyicileri, geçiş aşamalarının muhakkak doğrusal, kademeli olması gerekmediğini de, kendiliğinden gerçekleşmeyeceğini de akıldan çıkarmamalıdır. Bazı sektörlerde Türkiye'nin kısmen bu aşamayı da test etme sürecinde olduğu gerçeğine rağmen, bu aşamayı Türkiye'nin kendi iç dinamikleriyle aşmasının oldukça zor olduğu söylenebilir. Bunun için, Türkiye'nin mevcut global sermayeyi ve bununla birlikte global teknoloji ve bilgi havuzunu ülkeye taşıması gerekmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarının ülkeyi üs edinmesi için bu konuda atılan adımlara yenilerinin eklenmesi, istikrarın uzun zamana yayılması ve sürdürülmesi gerekmektedir.

**Bütün bu süreçler bir "stratejiye" istinat etmek durumunda-
dır ve belirlenen öncelikli sektör-
ler büyük oranda izlenecek stratejiyi de şekillendirecektir.** Uzmanlaşmanın öneminden hareketle, ülkeler yüksek katma değer üretme potansiyeli bulunan sektörlerde yoğunlaşmalıdır. Bu sektörlerde rekabetçi avantaj sadece şirketlerin değil hükümetlerin de sorunu olmalıdır. Bu da güçlü bir kamu sektörü-özel sektör sinerjisi gerektirir. Ancak kamu ve özel sektör arasında geçmişte kurulan "ahbap-çavuş" ilişkisine dayalı şeffaf olmayan vahşi kapitalizm halen ülkenin sırtındaki en büyük kambur durumundadır. Ancak bu nedenle söz konusu iş birliğinden vazgeçmek değil, çağdaş ve başarılı örneklerde olan tarzda ele almak gerekmektedir. Stratejiler ticaretin finansmanı, gümrükler, lojistik ve enformasyon teknolojisi altyapısı gibi "yatay" inisiyatiflere odaklanmalıdır. Bu inisiyatiflerin önceliklerini şirketlerin bireysel öncelikleri (özellikle küçük ve orta işletmeler ile doğrudan yabancı sermaye yatırımcılarının) ve hedef pazarların yapısı belirlemelidir.

Gelecek rekabetin şekillenmesinde sabit sermaye yatırımları, beşerî sermaye endeksinin artırılması ve toplam faktör üretkenliğinin iyileştirilmesi yine konuşmaya devam edilecektir. Ayrıca sabit sermaye yatırımları ekonomideki dengesizliklerin düzeltilmesi açısından da başlangıç noktası olmalıdır. Aksi takdirde, üretim ve verimlilik sorununun çözülmemesi durumunda, çekilen bunca sıkıntıya rağmen hızla aynı darboğazlara geri dönülmesi kaçınılmaz olacaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere, Türkiye'de artan işsizliğin, verimsizliğin ve üretim kaybının sorumlusu mevcut siyasi iktidar değildir. Bu iktidar erozyona uğramış devlet güvenirliliğini, kaybolmuş istikrarı ve temel istikameti belirlemek üzere hareket etmiş, bunda da başarılı bir sürece geride bırakmış gözükmektedir. Ancak sosyal hadiseler ve toplumsal psikoloji çok süratli bir şekilde tersine de dönebilecek niteliktedir. Bu doğrultuda beklemeye tahammülü kalmayan bir ülkede, istihdam, üretim, gelir dağılımı, kamu maliyesinin sağlığı ve sürdürülebilir büyüme açısından gerekli olan sabit sermaye yatırımının millî gelirden alması gereken pay, bir an önce belli bir plan ve program dahilinde yüzde 25 ve üzerine taşınmak durumundadır. Halen yüzde 15 düzeyinde olan bu oran Türkiye için tehlike sinyallerinin çaldığını açıkça göstermektedir.

Bu gündemin ayrılmaz bir parçası olarak lise düzeyinde bilhassa teknik eğitim yaygınlaşması ve etkinliğinin artırılması, beşeri sermaye stokunun kalitesi ve diğer alt yapı yatırımları kaçınılmaz bir aciliyet arz etmektedir. Bu çerçevede ekonomideki istikrarın sağlanmasıyla birlikte, Türkiye, demografik yapısını da dikkate alarak, uzun vadeli bir büyüme stratejisi benimsemelidir.

Bu gündemin ayrılmaz bir parçası olarak lise düzeyinde bilhassa teknik eğitim yaygınlaşması ve etkinliğinin artırılması, beşeri sermaye stokunun kalitesi ve diğer alt yapı yatırımları kaçınılmaz bir aciliyet arz etmektedir. Bu çerçevede ekonomideki istikrarın sağlanmasıyla birlikte, Türkiye, demografik yapısını da dikkate alarak, uzun vadeli bir büyüme stratejisi benimsemelidir. 2003 yılında da belirlenmeye devam ettiği gibi, ekonomideki daralmaların etkisiyle ortaya çıkan konjonktürel etkilerin yanı sıra, tarımdan boşalacak işgücü ve taşranın "kaynaklı" insan seli için yeni istihdam alanlarının yaratılması gelecek on yılların en acil gündemi olacaktır. Yapılan projeksiyonlara göre, önümüzdeki 2010 yılına kadar olan dönemde işgücüne yaklaşık 6 milyon kişinin ekleneceğini öngördüğümüzde, bu ek işgücünün istihdam edilebilmesi için, her yıl 750.000 net istihdamın gerçekleştirilmesi zorunluluğu vardır. Öte yandan istihdam artışı, sürdürülebilir ve yüksek ekonomik büyüme ile mümkün olacaktır. Ancak salt iktisadi büyümenin kendi kendine istihdam artışı oluşturamayacağı dikkate alınarak, bu tür temel sorunların çözümünü salt piyasa dinamiklerine terk etmenin sakıncaları görülmelidir. Nitekim geçtiğimiz sene gerçekleşen yüksek büyüme ve içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla devam eden büyüme, henüz ciddi bir istihdam yaratıcı etki sergileyememiştir.

BÖLÜM 7

MÜSİAD'IN ÖNERİLERİ

A- EKONOMİK PROGRAMIN TEMEL YAPISI VE ÖNCELİKLERİ

- Türkiye'nin 5 yıldır IMF ile sürdürdüğü "Stand-by" program anlaşması, ülkemizin malî bir krizden kurtarılacak borç geri ödeme yeteneğini sürdürmesini sağlayan bir istikrar programıdır. Bu programın temel ayakları olan yüksek reel TL faizi ve değeri bastırılmış döviz kurunun teşvik ettiği sıcak para girişleri, döviz kuru ve ödemeler dengesi alanında suni ama hassas bir denge sağlamaktadır. Buna rağmen iç borç stoku nispi oranda azalsa da, mutlak değerde artmaya devam etmektedir. Dolayısıyla borçlanma düzeyi ve döviz kuru, ekonominin yumuşak karnını oluşturmaktadır.

Borçları çevirebilmek için, kamu bütçesinde vergi artışları ve daha çok faiz-dışı fazla ayırma yoluna gidilmekte, bunun sonucu olarak da yatırım, eğitim, sağlık, adalet ve memur- emekli- işçi maaşları gibi harcamalardan daha fazla kesintiye gidilmektedir. Toplumsal barış, sürdürülebilir büyüme ve uzun dönemli kalkınma dinamiğinin yakalanması açısından ülke ekonomisinin bu daha fazla tahammülü kalmamıştır.

- Türkiye'nin ekonomi politikası hedefi, 1985 – 1994 arasındaki dönemde olduğu gibi, stand-by anlaşması yapmayı gerektirmeyen bir anlayışla belirlenmelidir. Zira Türkiye yoğun bakım odasından çıkmayı hak eden ekonomik şartlara haizdir. Bu tercih, IMF ile istişarelerin kesilmesi anlamına gelmeyip, daha sağlıklı bir platformda sürdürülmesini mümkün kılacak, "yumuşak bir denetimi" ön gören bir "Program Sonrası İzleme (Post - Monitoring Program) Anlaşması" çerçevesinde planlanabilir. IMF ile ilişkilerde asıl önem taşıyan husus, Hazine'nin uluslararası piyasalarda ve herhangi bir resmi kuruluşun o-

nayına ihtiyaç duymayacak şekilde kaynak temin etmede göstereceği gelişmeye paralel olarak 2005 ve 2006 yıllarında IMF'ye olan borç geri ödemelerinin daha uzun bir takvime bağlanmasıdır.

- Ekonomi yönetiminde bir **üst istişare kurulu** olarak koordinasyonu sağlamak amacıyla **Yüksek Planlama Kurulu etkin bir şekilde işletilmelidir**. Böylece ekonominin temel aktörleri olan Merkez Bankası, TMSF, BDDK, DPT, Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, SPK ve İMKB yönetimlerinin, uygulamada hükümetin ekonomi programı ile daha koordineli bir şekilde çalışmaları sağlanacaktır.
- Yeni dönemde borçlanmayı çevirmek için daha fazla gelir elde etmek, kronik ve yapısal bir sorun haline gelen işsizliği azaltmak için ekonomide yatırım ve üretim ikliminin elverişli hale getirilmesi ve teşvik edilmesi gerekir.

Yeni dönem ekonomi programında temel öncelikler şunlar olmalıdır:

- Türkiye, bundan sonraki hedeflerini "sürdürülemez borçlanmadan" "sürdürülebilir büyüme" önceliğine göre belirlemelidir.
- Yüksek reel TL faiz baskısından kurtulmuş gerçek bir serbest kur rejimi uygulanmalıdır.
- Özel sektör ve kamu açısından düşük enflasyonlu ekonomiye uyum sağlama çabaları sürdürülmelidir.
- Ekonomi politikaları, tek boyutlu olmaktan çıkartılmalıdır.
- Bu bağlamda ülkemizdeki "istikrar yönetimi" ve "makro dengeler" anlayışı değişmelidir.
- Bütçenin üç ana harcama kaleminden görüldüğü gibi, iç borçlanma- faiz yükü, sosyal güvenlik açıkları ve kamu personel alanlarında yapısal dönüşüm sağlayacak reform tedbirleri alınmalıdır.

- Ekonominin bilhassa “IMF sonrası model arayışları çerçevesinde” “Hak- Özgürlük- Kalite” (HÖK) çekirdek yapısı üzerinde inşa edilmesi gerekmektedir.
- Bankacılık sektöründe, iç borçlanmaya dayalı hazine kağıdı ticaretinden, üretim ve hizmet sektörlerine finansman temini sistemine geçiş için reform süreci başlatılıp hızla tamamlanmalıdır.
- ❑ Türkiye’de “Hedef - 2023” adıyla bir “Toplumsal Kalkınma Seferberliği” programı başlatılmalıdır. Bu programın temel kurgusu; yatırım, üretim ve istihdamın artırılmasına, ihracatta 2002’de başlayan ikinci atılım döneminin devam ettirilerek büyümeye katkıda bulunmasına ve vatandaşların harcanabilir gelir seviyesi ile yaşam standartlarının yükseltilmesine odaklanmalıdır. Programın nihai hedefi “2023’de Cumhuriyetimizin 100. yılında Türkiye’nin dünyanın ilk 10 gelişmiş ülkesi arasına girmesi” olmalıdır.

Ekonomide acilen neşter vurulması gereken diğer hususlar şunlardır:

- **Rekabetçi bir ekonomik yapının** sağlanması için yatırım, üretim ve ihracatı teşvik edecek istikrar ve karlılık ikliminin sağlanması, hammadde – enerji, SSK – vergi yükleri gibi **girdi maliyetlerinin acilen düşürülmesi, bürokratik engellerin ortadan kaldırılması** gerekmektedir. Böylece işsizlik had safhada iken, yerli yatırımcıların yurtdışına göçünün de engellenmesi sağlanabilecektir.
- Reel sektörde büyük ölçekli firmaların KOBİ’leri yutarak **tröstleşme sürecine** girmesi karşısında rekabet mevzuatı etkin bir şekilde uygulanmalıdır.
- Ekonominin temel dinamosu olan **KOBİ’lere yönelik kolaylaştırıcı destekler** arttırılmalıdır.
- İlk-Orta Öğretim ve Yüksek Öğretim sistemimiz, 2023 Vizyonunu gerçekleştirmeye yönelik olarak çağdaş bir yapıya kavuşturulmalıdır.
- Sanayi ve hizmetler sektöründe son yıllarda hızla artan **vasıflı eleman ihtiyacı** karşısında, meslek eğitim sisteminin kalitesi yükseltilmelidir. Tüm Meslek Liseleri mezunlarına üniversiteye girişte 1998 yılından bu yana uygulanan katsayı eşitsizliği ve adaletsizliği sona erdirilmesi ve meslek liseleri özendirilmelidir.
- **Tarımda** dünyanın kendi kendine yetebilen 7 ülkesinden biri iken, bugün **net ithalatçı** konu-

muna düşülmüş ve sadece yağlı tohumlarda ithalat 1 milyar doları aşmıştır. Arz açığı olan pamuk, ayçiçeği, mısır, soya ve kaliteli buğday üretimine destek primi verilerek üretim artışı teşvik edilmelidir.

- 30 yılda ancak yarısı tamamlanabilen **GAP Projesinin tamamlanma süreci hızlandırılmalıdır.**
- Gelişmiş ülkelerdeki tüketim trendlerine uygun olarak **organik tarım ürünlerinin üretim ve ihracatı teşvik edilmelidir.**
- 36 il için getirilen **yeni yatırım teşvik kanununun** revize edilerek, ilçe – bölge ve sektör bazında yeniden düzenlenmelidir. Bu bağlamda iller bazında kademeli bir teşvik sistemi geliştirilmelidir.
- **Kamu reform** çalışmalarının hızla yasalastırılıp uygulamaya konulmalı, bu çerçevede kamu personel reformu ve mahalli idareler reformu gerçekleştirilmeli, merkezi bürokraside hantallığa yol açan aşırı yetkiler bölgelere kaydırılmalıdır. AB başta olmak üzere, gelişmiş ülke pazarlarına yönelik ihracat amacıyla kurutulmuş sebze ve meyve ürünleri üretiminin teşvik edilmelidir.
- **Bilgi toplumu dönüşümünü** gerçekleştirmek için eğitimde ve sanayide bilgi teknolojisi ve **AR+GE yatırımları teşvik edilmelidir.**
- **Stratejik bir sektör olarak, yazılım teknolojisi ve bilişim sektörü** ihracata yönelik şekilde desteklenmelidir.
- **İç piyasada canlanmanın** tam olarak sağlanabilmesi için özellikle inşaat ve tekstil sektörlerinde yeni tedbirlere ihtiyaç vardır. Tekstilde KDV’nin pamukta olduğu gibi % 8’e düşürülmesi, iç piyasa satışlarını arttıracaktır. İnşaat sektöründe canlanmayı sağlamak için ise düşük maliyetli finansman temini, Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) sistemi ve ipotek bankacılığı geliştirilmelidir.
- Bürokratik işlemlerin hızlandırılarak verimliliğin artırılması ve kamu – vatandaş iletişiminin kolaylaştırılması için bilgi teknolojisinin yoğun şekilde kullanıldığı “**e- devlet projesi**” hızla **tamamlanmalıdır.**
- **Vergi reformu** yapılarak, vergi oranlarının düşürülmesi ve yeniden değerlemenin gerçekleştirilmesi suretiyle kayıt dışı ekonominin küçültülmesi, vergi yükünün geniş kesimlere daha dengeli bir şekilde dağıtılması, genel KDV oranı-

nın % 18'den en az % 15'e indirilerek AB ülkeleri ortalaması düzeyine getirilmesi gerekmektedir. Vergi reformu kapsamında her türlü giderin gider ve her türlü gelirin gelir yazılabileceği bir sistem getirilmelidir.

- **İthalattaki** aşırı yükselme ve cari denge açığı riski karşısında, **döviz kuru dengelemesi**, tarife-dışı engeller ve mevzuat hükümleri daha etkin bir şekilde kullanılmalıdır. İnsanımıza **"üretimde ve tüketimde millî hassasiyet bilinci"** teşvik edilmeye yönelik çalışmalar yapılmalıdır.
- Dahilde işleme rejimi, ithalatı kamçılacak şekilde yurtiçinde istismar edilmeye başlanmış olup, mutlaka revize edilmelidir.
- Mevcut Çin malları ithalatı ve 2005 sendromu ile ilgili olarak, bir master programı dahilinde, iş dünyası kuruluşları ile istişare edilerek önleyici tedbirler alınmalıdır. Burada kaliteli ve düşük maliyetli hammadde ve ara maddelerden ziyade, kalitesiz ve tüketime yönelik ürünlerde DTÖ'nün yetkileri çerçevesinde Çin'den ithalat zorlaştırılmalıdır. **Türkiye'nin Çin ve Uzakdoğu ülkeleri karşısında mukayeseli üstünlükleri yeniden belirlenmelidir.**
- **Enerji sektöründe dağıtım tesislerinin serbestleştirilmesi**, 2004 – 2005 yılları içinde tamamlanmalı, enerji maliyetlerinin düşürülmesi konusunda mutlaka çözüm getirilmelidir.
- Türkiye Kopenhag Kriterlerini yerine getirmede ve uygulamada büyük bir ilerleme kaydederek, Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerine başlanması hususunda AB'nin Aralık 2004'de yapılacak zirve toplantısında olumlu bir karar alma beklentisi içindedir. Bununla beraber, AB'nin yeni bir oyalama taktiği geliştirmesi ihtimaline karşı, B planı hükümetçe hazırlanmalı ve STK'larla koordine edilerek kamuoyunun aşırı duygusal tepkileri frenlenmelidir.
- Annan Planı ile ilgili olarak 24 Nisan'daki referandumdan çıkan diplomatik kazanımın, KKTC'nin ekonomik gelişmesine ve siyasi tanınmasına dönüştürülmesi çabaları hızlandırılmalıdır. ABD, AB ve İslam dünyası nezdinde siyasi, ticari, sportif ve ulaştırma ambargolarının kaldırılmasına çalışılmalı, **KKTC'nin tamamı Serbest Ticaret Bölgesi** ilan edilerek, eğitim – sağlık ve turizmde bir cazibe merkezi haline gelmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca Kuzey Kıbrıs'ta bir millî – manevi şuurlanma çalışması başlatılmalıdır.

B- KAMU FİNANSMANI VE MALİYE POLİTİKASI TEDBİRLERİ

- Mevcut kamu maliyesi finansmanı **"teknik"** olarak şu aşamada **"sürdürülebilir"** nitelikte olsa da, bunun sosyal ve iktisadi sonuçları katlanılamaz boyutlara varmıştır. Her ne kadar 2003 yılındaki gelişmeler sonucunda kamunun borç ödeme kabiliyeti iyileşmiş ve nispi olarak borç stoku azalmış ise de, hala nominal olarak kamu kesimi borç biriktirmeye devam etmektedir. Bu bağlamda (geçmişte örnekleri görüldüğü gibi) iç borç stokunun **swap operasyonları** ile azaltılması ve **vade yapısının daha uygun hale getirilmesi** gerekmektedir. Buradan hareketle, öncelikle **vadesi iki yıla kadar olan iç borç stoku yeniden yapılandırılmalıdır**. Bunun için çıkartılacak yeni enstrümanların vadeleri, mevcut DİBS'lerin ihale tarihlerinden başlamak üzere uygun vade ilavesiyle ve getirileri de TEFE artış oranına Türkiye'nin uluslararası finansal piyasalarda fon temin ederken muhatap olduğu risk primini geçmeyecek bir nemanın reel olarak ilave edilmesiyle şekillendirilmelidir. Enstrümanlara esas teşkil edecek meblağ, ihalelerdeki nominal satış tutarları olmalıdır.
- Kamu finansmanını rahatlatmak, yüksek reel faiz baskısını azaltmak ve finansal piyasalara derinlik kazandırmak amacıyla **finansal ürün çeşitliliği sağlanmalıdır**. Bu amaçla kamu varlıklarını veya gelirlerini temsil edecek sabit ve değişken getirili borçlanma ve özkaynak temelli **yeni menkul kıymetler (kira sertifikası, kar ortaklığı yatırım belgesi, gelir ortaklığı senedi, gayrimenkule dayalı menkul kıymetler)** çıkarılmalıdır.
- Türkiye'nin bir yandan borç sarmalından kurtulması, bir yandan da sürdürülebilir büyüme trendini yakalaması açısından artık anahtar konumuna gelmiş bulunan **Faiz Dışı Fazla (FDF)** konusu yeniden değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Gerçekten de yüzde 6,5 faiz dışı fazla hedefi, 2002 yılı verileri esas alınarak belirlenmiştir. Oluşturulan ve hazırlanan projeksiyon, 2007 yılında net kamu borç stokunun millî gelire oranını Maastricht Kriterlerinde öngörülen seviyeye getirmeye yönelik idi. Sorunun temelinde, sürdürülebilir borçlanma stratejisi çerçevesinde, 2003 yılı için % 75 civarında gerçekleşeceği beklenen kamu borcunun millî gelire oranının, önümüzdeki 5 yıllık süreçte % 60'lı seviyelere çekilmesi hedefi yatmaktadır. Bu-

nun için 2002 yılından beri “millî gelirin % 6,5’i kadar kamu kesimi faiz dışı fazla” politikası izlenmektedir. 2002 yılında bu oranın altında kalınmış, 2003’de ise büyük fedakarlıklarla bu hedef gerçekleştirilmiş, verilere göre sağlanan performans projeksiyonda öngörülene kıyasla 4,5 puan (% 70,5) daha düşmüştür.

- Bu noktada dinamik planlama ve yönetim anlayışına uygun bir şekilde ve ekonominin gereklilikleri göz önünde bulundurularak **faiz-dışı fazla hedefi % 5’e düşürülmelidir. Aşağıda bunun gerekçelerini irdeleyen MÜSİAD’ın yaklaşımı üzerine bir analiz sunulmaktadır.** Faiz dışı fazlanın borç yükünü azaltıcı etkisi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$r =$ reel faiz oranı

$z =$ Millî gelirin oranı olarak ölçülen faiz dışı fazla

$y =$ reel GSYİH büyüme oranı

$b =$ borç stoku / millî gelir oranı

$\Delta b = b(r-y) - z < 0$ borç yükünde azalma

Buna göre; önümüzdeki dönem için % 12’lik reel faiz ve % 5’lik büyüme projeksiyonları baz senaryo olarak kabul edildiğinde, borç yükünün her yıl azaltılarak 2008’de % 61,5’a indirilmesi mümkün olacaktır. Halbuki, aynı metodolojiyi kullanarak, kamu yatırımlarını arttırmaya, dolayısıyla ekonomik büyümeyi hızlandırmaya dayanan ve borçlanma politikasını revize edip reel faizleri de aşağı çekecek alternatifler izlendiğinde, yine aynı dönemde daha yüksek bir performans yakalanabileceği görülmektedir.

Gerçekten de hazinenin bu gerekli olan faiz dışı fazla konusunda yapmış olduğu projeksiyonu, 2003 yılı verileri kesinleşmeden hazırlandığından, borç/millî gelir oranı % 75 olarak alınmıştır. Halbuki bu oran yıl sonu itibarıyla % 70,5 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 2004 yılı büyüme tahmini de oldukça “kötümser” bir yaklaşımla % 5 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca reel faiz oranları da % 12 gibi oldukça yüksek düzeyde projeksiyona dahil edil-

miştir. Bu projeksiyona göre aşağıda önce Hazine’nin “faiz dışı fazla” yaklaşımı, ardından da “muhtemel alternatif senaryolar” üzerine iki ayrı projeksiyon önerilmektedir:

Aşağıda Grafik-1’de Hazine’nin daha önce yapmış olduğu projeksiyonun yer aldığı **“Borç Stokunun Duyarlılık Analizi”** yer almaktadır. Bu grafikten de açıkça görüleceği üzere, 2003 yılı için Kamu Net Borç Stok’unun millî gelire oranının 2003 yılında % 75 olması öngörülmüştü. Oysa gerçekleşen oran % 70,5 olmuştur. Hatta İmar Bankası olayının olmaması durumunda bu oran, yaklaşık % 68 düzeyine kadar gerileyebilecekti. Demek oluyor ki, olumsuz konjonktürün etkisinde kötümser beklentilere bağlı olarak büyüme eksik tahmin edilmiş, faiz dışı fazla da bu nedenle millî gelirin yüzde 6,5’i kadar tespit edilmiştir.

2003 yılında ekonominin performansı dikkate alındığında, gerek büyüme oranlarında, gerekse reel faiz oranlarında daha iyimser bir senaryonun “satın alınması” için gerekli ve yeterli şartlar mevcuttur. Bu bağlamda aşağıda Tablo-2’deki ikinci senaryoyu “gerçekçi”, Tablo-3’teki üçüncü senaryoyu da **“sürdürülemez borçlanmadan kurtularak sürdürülebilir büyümenin kapısını aralamak için gerçekçi nedenlere dayalı”** yaklaşım olarak tanımlarsak sonuçlar aşağıdaki gibi gerçekleşmektedir.

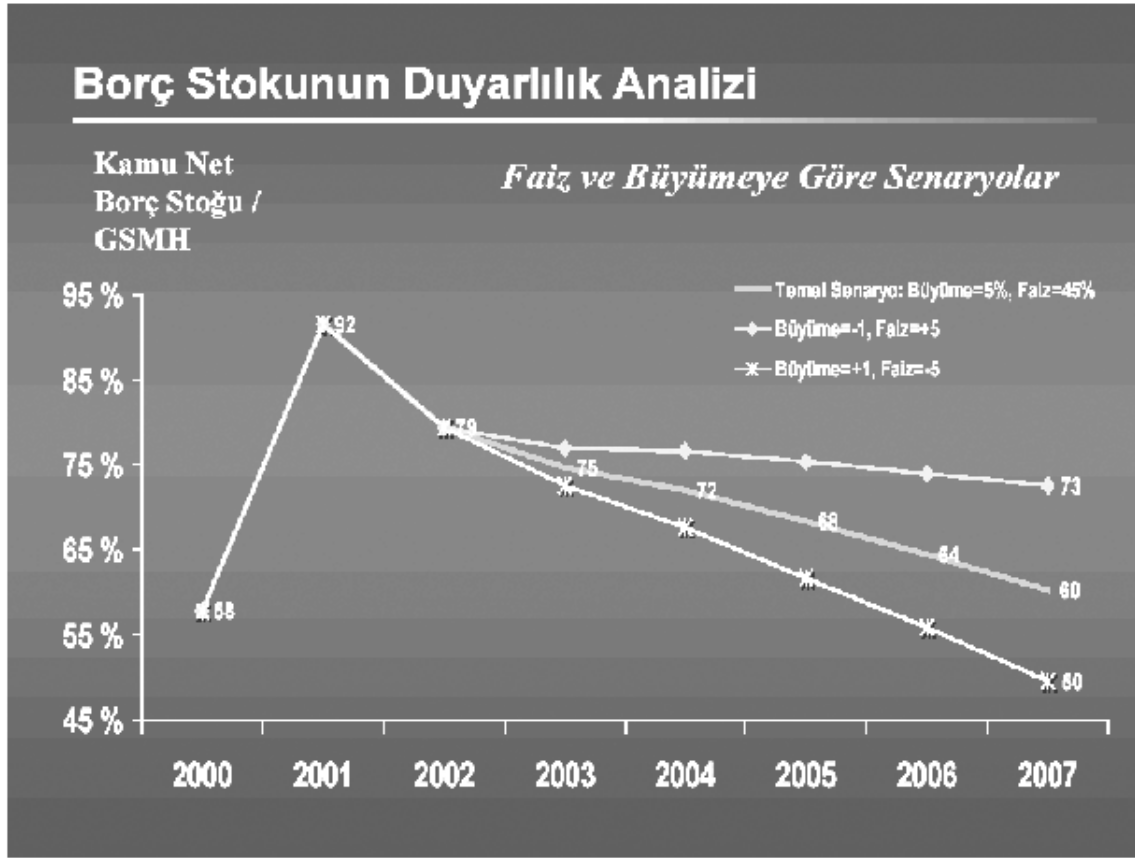
Grafik-2’de, yukarıdaki üç senaryoya göre millî gelir içinde borç yükünün azalış süreci gösterilmektedir.

Buna göre mevcut projeksiyonda faiz-dışı fazla hedefinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan modelde, büyüme hızı % 5 ve reel faiz oranı yıllık ortalama % 12 olarak varsayılmıştı. Halbuki Türkiye’nin % 6 yıllık büyüme hızını rahatlıkla yakalayabileceği ve bir kısım çevrelerin tahrik ve manipülasyonları engellenebildiği durumda reel faiz oranlarının % 8’e düşürülmesi hayalci bir senaryo değildir. Dolayısıyla faiz-dışı fazla hedefi % 5’e düşürülebilirse, % 60’lık kamu borç stoku hedefi 2006 yılında sağlanabilir ve 2004’den itibaren her yıl GSMH’nin % 1,5’u kadar (2003’te 3,5 milyar dolar) ilave kaynak bütçe için faiz-dışı harcamalara aktarılabilir.

Tablo-1 Temel Senaryo (Hazine-IMF yaklaşımı)

YILLAR	KAMU NET İÇ BORÇ STOKU	REEL FAİZ ORANI	REEL BÜYÜME HIZI	FAİZ DIŞI FAZLA
	GSMH’nin % si			GSMH’nin % si
2003	% 70,5	% 12,0	% 5,0	% 6,5
2004	% 68,9	% 12,0	% 5,0	% 6,5
2005	% 67,3	% 12,0	% 5,0	% 6,5
2006	% 65,5	% 12,0	% 5,0	% 6,5
2007	% 63,6	% 12,0	% 5,0	% 6,5
2008	% 61,5	% 12,0	% 5,0	% 6,5

Grafik-1

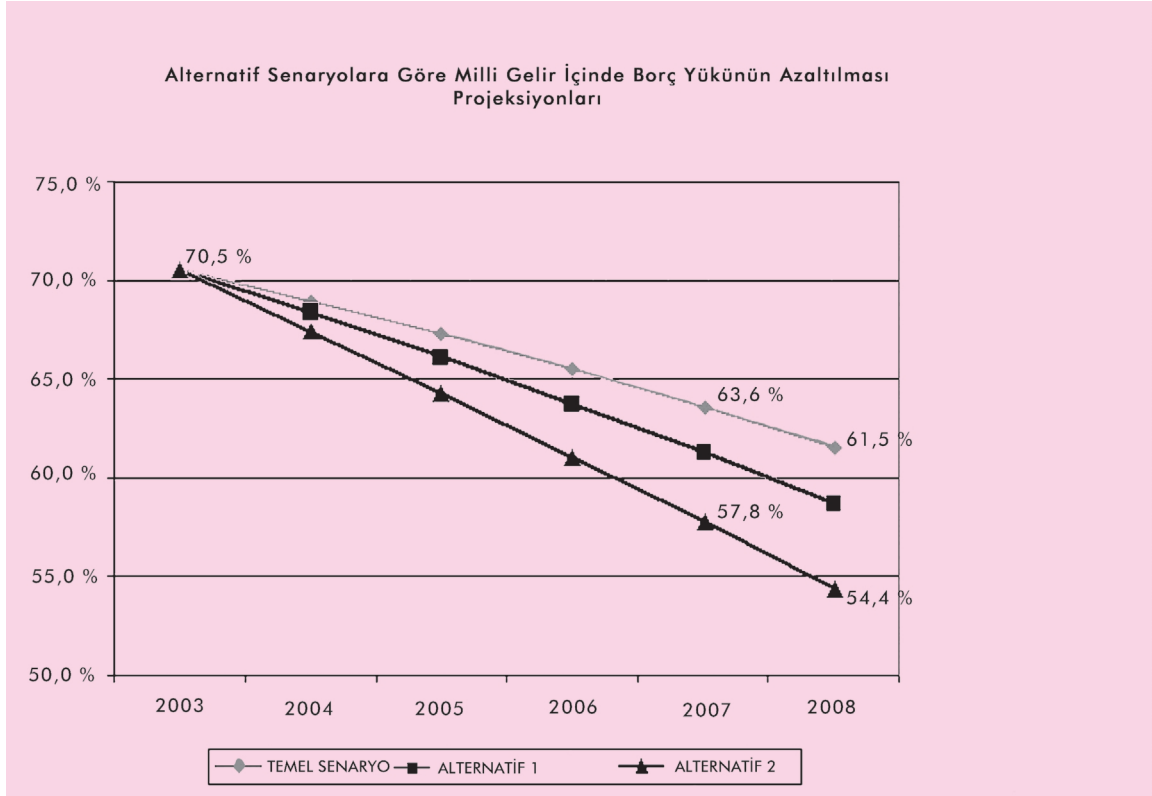
Tablo-2 Senaryo-II

YILLAR	KAMU NET İÇ BORÇ STOKU GSMH'nın % si	REEL FAİZ ORANI	REEL BÜYÜME HIZI	FAİZ DIŞI FAZLA GSMH'nın % si
2003	% 70,5	% 10,0	% 6,0	% 5,0
2004	% 68,3	% 10,0	% 6,0	% 5,0
2005	% 66,1	% 10,0	% 6,0	% 5,0
2006	% 63,7	% 10,0	% 6,0	% 5,0
2007	% 61,2	% 10,0	% 6,0	% 5,0
2008	% 58,7	% 10,0	% 6,0	% 5,0

Tablo-3 Senaryo-III (MÜSİAD'ın Projeksiyonlarına göre)

YILLAR	KAMU NET İÇ BORÇ STOKU GSMH'nın % si	REEL FAİZ ORANI	REEL BÜYÜME HIZI	FAİZ DIŞI FAZLA GSMH'nın % si
2003	% 70,5	% 8,0	% 6,0	% 4,5
2004	% 67,4	% 8,0	% 6,0	% 4,5
2005	% 64,3	% 8,0	% 6,0	% 4,5
2006	% 61,0	% 8,0	% 6,0	% 4,5
2007	% 57,8	% 8,0	% 6,0	% 4,5
2008	% 54,4	% 8,0	% 6,0	% 4,5

Grafik-2

- ❑ **Kamuda optimum nakit yönetimi** için kaynakların tek bir **havuzda** toplanarak yönetilmesi uygulaması (**havuz sistemi**) yeniden başlatılmalıdır.
- ❑ Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın tasarrufları ile Ortadoğu- Körfez ve Uzakdoğu sermayesinin ülkemizdeki özelleştirme ve dolaysız yatırımlara cezbedilmesi için uygun yatırım iklimi oluşturulmalı, roadshow'lar artırılmalı, ekonomik istikrar ve karlılık faktörleri öne çıkarılmalıdır.
- ❑ Yeni borçlanmalarda uygulanmak üzere, dövize ve üç aylık hazine bonosu gösterge faizlerine endeksli borçlanma yöntemleri yerine:
 - Nominal büyüme hızı + X (ihale ile belirlenecek)
 - TRLIBOR + X (ihale ile belirlenecek)
 - TÜFE + Türkiye'nin dış piyasalarda borçlanma spread'i, gibi finans teorisine uygun gerçekçi ve daha istikrarlı enstrümanlar ikame edilmelidir

Temelde bütün bu çalışmalar, asgari olarak bütçe dengesini sağlayacak bir mali yapıyı hedeflemelidir. Sürekli açık veren bir bütçeyle sağlıklı bir ekonomik yapı sağlanamaz. Kamu kesiminin mali dengesinin tesis edilmesiyle iç borç politikası sadece, bankacılık sektörünün mevcut olduğu bir ekonomik ortamda piyasa istikrarını sağlamak amacıyla kullanılmalıdır.

C- PARA POLİTİKASI TEDBİRLERİ

- ❑ **Döviz kurunun, yüksek reel TL getirisi baskısından kurtarılarak gerçek anlamda dalgalı kur politikası hayata geçirilmelidir.**
- ❑ Merkez Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılarak, **Merkez Bankası'nın fiyat istikrarı ile birlikte ekonomik büyümenin sağlanmasını da uyumlu bir şekilde hedeflemesi** mümkün kılınmalıdır.
- ❑ Merkez Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılarak, **Hazine'nin Merkez Bankasından kısa vadeli avans kredi kullanımı, üçer aylık dönemler içerisinde kapatılmak şartıyla bütçe gelirlerinin % 5'ine kadar mümkün kılınmalıdır.**
- ❑ **Kısa vadeli spekülasyon sermaye giriş ve çıkışlarını caydırmak** ve yabancı portföy yatırımlarını güven ve istikrara kavuşturmak amacıyla **her sermaye çıkış hareketine cüzi oranda da olsa (örneğin binde 2.5) "Tobin Vergisi"** konulmalıdır.
- ❑ **Son bir yıllık uygulamada örnekleri görüldüğü gibi, Merkez Bankası imkanlarının, yüksek reel faiz dalgalanmaları veya spekülasyon kur saldırısı gibi istisnai ve ekonominin genel dengelerini tehdit edecek, ekonomi rasyonelitesi dışındaki hareketlerin zararlarını önlemede etkin bir şekilde kullanılmasına devam edilmelidir.**

- Repo sözleşmeleri ayrı bir para tanımı (M2YR) olarak değil, M2 tanımlı (emisyon + vadesiz mevduat + vadeli mevduat) para arzına dahil edilerek, **parasal büyüklüklerin etkin ve gerçekçi bir şekilde izlenmesi sağlanmalıdır.**

D- FİNANS SİSTEMİ TEDBİRLERİ

- Bankaların, halktan topladıkları mevduatları devlete satan kuruluşlar olmaktan çıkarılarak, sını- i ve ticari faaliyetlere kaynak aktaran kuruluşlar olmasının sağlanması yönündeki çabalar acilen sonuçlandırılmalıdır.
- Bankacılık sektöründeki suistimallerin Türk ekonomisine vermiş olduğu zarar göz önüne alınarak, Bankalardaki mevduata devlet garantisi uygulamasının 5 Temmuz 2004 tarihinden itibaren kaldırılıp 50 milyar TL ile sınırlandırılmasını yeterli görmemekle beraber, doğru yönde bir karar olarak destekliyoruz. 50 milyar TL tutarındaki sınır, ekonomideki iyileşme ve güven ortamına paralel olarak tedricen düşürülmelidir.
- **Tasarruf mevduatı sigorta sistemi, bankaların kendi aralarında oluşturacakları mevduat sigortası güven- cesiyle ikame edilerek Türkiye Bankalar Birliği'ne devredilmelidir.** Böylece bankaların kamu ve vergi ödeyenler üzerinde doğurduğu haksız yük kaldırılmış olacak, bankacılık sisteminin serbest rekabet sistemi içerisinde daha etkin, verimli ve oto-kontrol mekanizması içerisinde çalışması sağlanacaktır.
- Gerek özel ve gerekse kamu bankalarının, çeşitli gerekçeler ve "görev zararları" gibi çeşitli mazeretler altında içinin boşaltılması, mali yapılarının bozulması ve neticede halka yük olacak şekilde zara- ra uğratılmasına neden olan sahip, yönetici, bü- rokrat ve siyasetçiler bir arada ele alınarak sorum- lu tutulmalı ve ayrımcılık yapılmadan hepsi bir- den adaletin önüne çıkartılmalıdır.
- Bankaların sermaye yapıları taze kaynak girişleriyle güçlendirilmelidir. Bu amaçla **tahsili gecikmiş alacaklar başta olmak üzere donuk aktiflerin ka- mu sermayeli aktif yönetim şirketi tarafından sa- tın alınması ve bankalara hisse senedine dönüştü- rülebilir tahviller aracılığıyla –bir defaya mahsus- taze kaynak aktarması** sağlanmalıdır. Yine bu çer- çevede banka birleşmeleri teşvik edilmelidir.

- Bankalar için uygulanan Sermaye Yeterlilik Rasyo- su, Özel Finans Kurumları için farklı bir formülle uygulanmalıdır. Örneğin; risk ağırlıklı aktiflerin hesaplanmasında, kâr ve zarara katılma hesapl- rıyla toplanan fonlar ile finanse edilen işlemlerde risk ağırlığı bankalardaki hesaplamadan daha farklı biçimde uygulanmalıdır.

- Resmi kurumların ve KİT'lerin, mevduatlarını ka- mu ve özel bankalar yanında, ÖFK'lerde de tutabil- melerine imkan tanıyan düzenlemeler yapılmalıdır.

E- VERGİ REFORMU TEDBİRLERİ

Bilindiği üzere Türkiye'de dolaysız vergilerin top- lam vergi gelirleri içindeki oranı yaklaşık % 30, dolaylı vergilerin oranı ise % 70 civarındadır. Gelişmiş ülkeler- de bu oranlar tam tersinedir. Bu durum, Maliye'nin bu kadar geniş kadrosuna ve imkanlarına rağmen dolaysız vergileri toplayamadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Dolaylı vergilerin bu kadar yüksek olması Türkiye'de vergi adaletinin olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, Maliye'nin teşkilat yapısı başta olmak üzere vergi mev- zuatında bazı düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu konudaki önerilerimiz aşağıdaki gibidir:

- **Gelir Elde Eden Herkes, Vergi Mükellefi Olmalıdır: Türkiye'de verginin tabana yayılması, dolaysız ver- gilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının artı- rılması ve herkesin gelirine göre vergi ödemesi sağlanmalıdır.** Bu çerçevede uzun vadede (en geç 10 yıl içinde) Türkiye'de yaşayan **herkesin** (ver- giye tabi geliri olmayan çiftçiler, işçiler, memurlar öğrenciler, ev hanımları gibi olanlar hariç) **vergi mükellefi olması sağlanmalıdır.** Bu çalışmalar ya- pılırken alınacak verginin mükellefin vicdanında yerini bulmasına dikkat edilmeli, vergi tutarı öde- nebilir ve kabul edilebilir olmalı, uygulama, mü- kellefi tuzağa düşürüp daha fazla vergi almaya yö- nelik kurnazlıklar içermemeli ve basit olmalıdır.
- Her türlü gelirin gelir, her türlü giderin gider yazıl- dığı bir vergi reformu yapılarak, kayıt-dışılığın önü kesilmelidir.
- Türkiye'deki **şirketlerin bilançolarının** gerçeğin % 10'unu bile yansıtmadığı varsayımıyla; işletmele- rin aktiflerinde bulunan, ancak muhasebe değer- leri gerçeği yansıtmayan iktisadi kıymetlerin (de- mirbaş, araç, gereç, gayri menkul, menkul, arsa, bina gibi) piyasa şartlarına göre oluşan fiyatları ü- zerinden **yeniden değerlemeye** tabi tutulması ve

değerleme farkının vergi konusu yapılmadan sermayeye ilave edilerek bilançoların daha gerçekçi hale getirilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

- ❑ **Özkaynak** kullanarak gerçekleştirilen yeni yatırımlarda, özkaynağın fırsat maliyetinin göz ardı edilmesine bağlı olarak, kredi kullanımı ile karşılaştırıldığında (faiz giderlerinin matrahtan düşürülmesiyle) söz konusu olan vergilendirme dezavantajının ortadan kaldırılmasını temin edecek düzenlemeler yapılmalıdır.
- ❑ Geçici vergi uygulaması, 3 aylık periyot yerine, 6 aylık periyotlarda, % 10-15 düzeyine indirilmiş oranlarda ve eskisi gibi ayın 15'inde (ayın 10'unda değil) alınmalıdır.
- ❑ Kamu kağıtlarına ödenen faizler için **stopaj uygulaması** tekrar başlatılmalı ve gelir vergisi seviyesinden uygulanmalıdır.
- ❑ **Ücret Üzerindeki Yüksek Vergi ve SSK Primi Kayıt Dışı İstihdamı Artırmaktadır:** SSK primine esas tavan ücret ve SSK prim oranı çok yüksektir. Uygulama, mükellefleri kanun dışılığı itmekte ve kayıt dışı ekonominin oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, asgari ücret vergi dışı bırakılmalı, hem SSK prim oranları, hem de sigorta tavan ücretleri makul seviyeye indirilmelidir.
- ❑ **Genel KDV Oranı % 18'den en az % 15'e düşürülerek AB ülkeleri ortalaması düzeyine getirilmelidir:** KDV oranının yüksek olması, faturasız işlemleri ve sahte fatura kullanımını artırmaktadır. Oluşan bu haksız rekabetin cazibesi ile kayıt dışı ekonomi çığ gibi büyümekte ve devletin vergileri haksız bir şekilde başkalarının cebine gitmektedir. Kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması için yapılması gereken en önemli değişikliklerden biri, KDV oranının düşürülmesidir. KDV oranı düşmedikçe yapılacak denetimlerin, artırılacak cezaların ve zorlayıcı tedbirlerin önemli bir etkisi olmayacaktır.
- ❑ **İşletme Hesabı Esasına Göre Defter Tutan Mükellefler ile Küçük Esnaf KDV Mükellefiyeti Dışına Çıkarılmalıdır:** İşletme hesabı esasına göre defter tutan mükellefler tahsil ettikleri KDV'yi genellikle devlete ödememektedirler. Bunlardan tahsilat ve KDV beyanı kaldırılmalı, mal ve hizmet alımı sırasında ödeyecekleri KDV'nin ise gider yazılması sağlanmalıdır.
- ❑ **KDV Kanunundaki Sorumluluk Maddesi Yeniden Yorumlanmalıdır:** Vergi Usul Kanunu (VUK)'nun 11 inci maddesinde; yaptıkları veya yapacakları ö-

demelerden vergi kesmeye mecbur olanların, verginin tam olarak kesilip ödenmesinden sorumlu oldukları hükme bağlanmıştır. Maliye Bakanlığı, KDV Kanununun yürürlüğe girmesinden önce var olan ve stopaj vergileri için getirilmiş olan bu maddeyi çok geniş ve muğlak alarak KDV'yi de vergi kesintisi gibi yorumlamıştır. Dolayısıyla, mal alımında birbirini hiç tanımayan mükellefleri dahi birbirine karşı sorumlu hale getirmiştir. Konu içinden çıkılmaz hale gelince onlarca genel tebliğ, iç genelge, yüzlerce mukteza vermiş ve yine de konu çözümlenmemiştir. Bu anlayış, ihracatçıyı ve sanayiciyi adeta canından bezdirmiştir. Naylon fatura kullananları takip etmek ve ortaya çıkarmak mükellefin değil Maliye Bakanlığının görevidir. Bu kadar ağır uygulamaya rağmen KDV kaçağı çözülememiş ve tam tersine artmıştır. Bu nedenle, sorumluluk uygulaması akılcı ve uygulanabilir bir şekilde yeniden düzenlenmelidir.

- ❑ **Vadeli ithalatta alınan % 3 KKDF, % 1,5 a indirilerek, tüm İthalata uygulanmalı ve ihracatın teşvik edilebilmesi için doğrudan Eximbank'a kaynak olarak aktarılmalıdır.** İthalatta dolaylı vergi oranı, vadeli ithalatta %3 olarak alınan, bundan kurtulmak için Şirketleri serbest bölgelerde şube açma veya şirket kurma gibi dolambaçlı yollara sevkeden KKDF, % 1,5 a düşürülerek tüm ithalatta uygulanmalıdır. Ancak, toplanacak KKDF, bütçeye gelir olarak aktarılmamalı, Eximbank'ın sermayesine ilave edilmeli ve ihracatın desteklenmesinde kullanılmalıdır. Bu sayede,
 - Her yıl Eximbank'a 200 – 300 milyon USD ek kaynak sağlanabilecektir,
 - Eximbank'ın kaynaklarının düzenli olarak artması ile Türk ihracatçısının sadece kısa vadeli krediler ile değil, orta vadeli krediler ile de desteklenmesi sağlanarak, ihracatımızın pahalı finansman ve yurtdışı rekabet sorunları önemli ölçüde giderilecektir.
- ❑ **Vatandaşların Kayıt Dışı Yurt İçi ve Yurt Dışı Kaynakları İçin Af Getirilmeli ve Kayıtlarına Alınması Sağlanmalıdır:** Türk vatandaşlarının gerek yurt içinde yastık altında, gerekse yurt dışında büyük miktarlarda birikimlerinin olduğu bilinmektedir. Bunların ekonomiye kazandırılması için gerekli yasal değişiklikler yapılmalı ve vatandaşlara bu imkan verilmelidir. Yapılacak düzenlemede,
 - Şirketlerin yurt içi ve yurt dışındaki kayıt dışı paralarını yurda getirerek sermayelerine ilave ettikleri takdirde,

- Gerçek kişilerin yurt içi ve yurt dışındaki paralarını kendi adlarına banka hesaplarına yatırarak belirlenmiş bir süre (mesela 1 ay) boyunca tuttukları taktirde,

Haklarında gerek Vergi Kanunları, gerekse Kara Paranın Aklanması, TCK, Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun, Gümrük Kanunu, TPKK vs yönünden herhangi bir inceleme yapılmayacağı, paranın kaynağının sorgulanmayacağı ve üzerinden vergi alınmayacağı belirtilmelidir. Buradaki en önemlisi unsur vatandaşın devlete güvenmesidir. Mükellefin güvenini zedeleyecek içinde müphem noktalar bulunan kanun çıkarılmamalı ve uygulama samimi olmalıdır.

- ❑ **Her Ay Verilen KDV, Stopaj ve Damga Vergisi Beyannameleri Tek Bir Beynamede Toplanmalıdır:** Mükellefler her ay Muhtasar; Damga Vergisi ve KDV Beynamesi vermektedir. Bu uygulama hem mükellef, hem de idare nezdinde gereksiz kırtasiye ve zaman kaybına neden olmaktadır. Bu 3 beynamedeki bilgiler tek bir beynamede toplanmalı ve ayda bir kez verilmelidir. Tahakkukların vergi türleri itibariyle yapılacağı tabiidir.
- ❑ **Damga Vergisi ve BSMV Kaldırılmalıdır:** Damga Vergisinin bütçe gelirleri içindeki payı oldukça düşük ancak uygulamada yarattığı sıkıntılar son derece büyüktür. Sağlanan fayda ile katlanılan maliyet arasında bir paralellik yoktur. Öte yandan, BSMV (Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi) kredi maliyetlerini artırmakta ve rekabet eşitsizliği yaratmaktadır. Bu nedenle, damga vergisi ve BSMV kaldırılmalıdır.
- ❑ İMKB’ de yapılan işlemler üzerinden işlem vergisi alınmalı, geliri beyan dışı tutulmalıdır.
- ❑ Menkul Kıymetler borsamızın gelişmesi için hisse senedi alım satımlarından elde edilen kazançlar vergiden istisna olmalı ve beyana tabi olmamalıdır. Bunun yerine alım ve satımlardan ayrı ayrı binde 5 oranında işlem vergisi alınmalıdır.
- ❑ **Maliye Bakanlığı Teşkilatı Yeni Baştan Yapılandırılmalıdır:** Türkiye’de vergi gelirlerinin toplanmasından sorumlu olan Maliye Bakanlığı yeni baştan yapılandırılmalıdır. Maliye Bakanlığı merkez teşkilatı yetkilerini mahalli teşkilata devretmeli, kendisi sadece koordinasyon ve yönlendirme görevi üstlenmelidir. Vergi daireleri yeniden yapılandırılması, mükelleflerin vergi dairesine gitmeden vergisini ödeyeceği bir sistem geliştirilmeli, memurlar mü-

kelleflere karşı daha anlayışlı olmalı, işlerini yokuşa süren bir anlayıştan çözüm üreten kişi konumuna getirilmeli, mükellef vergi dairesine korkarak gitmemelidir.

- Maliyede çalışanlar, iyi eğitilmiş kişiler arasından seçilmeli ve sosyal hakları iyileştirilmelidir.
- Maliye bürokrasisi, mükellefin potansiyel vergi kaçakçısı olduğu düşüncesinden vazgeçmeli ama, kontrolü de elden bırakmamalıdır.
- ❑ Vergi mevzuatı herkes tarafından anlaşılabilir olmalı, sık sık değişikliğe uğramamalıdır. Kanunlar, vatandaşın anlayacağı tarzda kaleme alınmalı, tuzaklar içermemeli, kanunu açıklamak için sayfalarca Genel Tebliğler, genel tebliği açıklamak için Sirkülerler çıkarmak zorunda kalınmamalıdır.
- ❑ **Vergi Denetim Elemanlarına ve Uygulayıcılara Sorumluluk Getirilmelidir:** Mevcut uygulamada, vergi denetim elemanları hiçbir sorumlulukları olmadığı için diledikleri şekilde raporlar yazabilmekte ve yaratılan ihtilafların yaklaşık % 90’ı mükellef lehine sonuçlanmaktadır. Bu oran, yazılan raporların ve tahrifatların ne denli keyfi ve kanunlardan uzak olduğunun en önemli göstergesidir. Vergi denetim elemanları ve yöneticileri, genellikle “ben yazayım da sen derdini mahkemede anlat” yaklaşımı içinde hareket etmektedirler. Mevcut uygulama, hem mükellef, hem idare ve hem de vergi mahkemeleri ve Danıştay nezdinde gereksiz para ve zaman kaybına neden olmaktadır. Yapılan uygulamanın keyfiyetten uzak ve kanunlar çerçevesinde olması zorunludur.
- ❑ **Mükellefler Hakkında Kesinleşmiş Yargı Kararı Olmadıkça Yurt Dışı Çıkış Yasağı Konmamalıdır:** Mevcut uygulamaya göre, belirli bir tutarın üzerinde borcu olan mükellefler için Maliye, mükellefe dahi haber vermeden, yurt dışı çıkış yasağı koyabilmektedir. İhracatını artıracam diye çabalayan, dünyaya açılmış, AB’ye girmeye çalışan bir Türkiye için anayasal ve demokratik olmayan bu uygulamayı kabullenmek mümkün değildir. Bu uygulamanın mükelleflere eziyet etmenin ötesinde faydasının olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, ceza mahkemeleri tarafından verilmiş ve kesinleşmiş mahkumiyet cezası olmadığı sürece mükellefler hakkında yurt dışı çıkış yasağı konmamalıdır. Bu güne kadar verilmiş olanlar kaldırılmalıdır.

- ❑ **Sahte Belge Kullanımını Düzenleyen Vergi Usul Kanunu (VUK)’ nun 359. Maddesi Değiştirilerek “bilerek Kelimesi İlave Edilmelidir:** VUK’ nun 359. maddesi vergilendirmede kaçakçılık suçları ve cezaları düzenleyen maddedir. 4369 sayılı kanunla değiştirilen ve 01.01.1999 tarihinden itibaren yürürlüğe giren maddenin yeni şekline göre; muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyenler veya bu belgeleri kullananlar hakkında altı aydan üç yıla kadar hapis cezası verilmesi gerekmektedir. Örneğin, şirkette çalışan bir personelin aldığı 100 Milyon TL’ lik bir tamir faturası, lokantadan alınan küçük tutarlı bir yemek faturası dahi aynı cezayı gerektirmektedir. Kanunun değişmeden önceki şeklinde bu tür faturaların “bilerek kullanılması halinde” hapis cezası gerekiyordu. 4369 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle “bilerek” kelimesi metinden çıkarılmış ve hiçbir suçu ve kastı olmayan binlerce şirket sahibi, yönetim kurulu üyesi ceza mahkemelerinde yargılanmaktadır. Bu nedenle, VUK’ nun 359/a-2 ve 359/b-1 ve 2. maddesine “bilerek” kelimesi ilave edilmeli ve suçsuz insanların mahkeme kapılarında sürünmesine engel olunmalıdır.

F- ÖZELLEŞTİRMEYE YÖNELİK ÖNERİLER

- ❑ Özelleştirmenin felsefesi olmadan, özelleştirme ekonomide uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesine hizmet etmeyecektir. Özelleştirme, her ne pahasına olursa olsun kamunun elindeki varlıkların tasfiyesi anlamına gelmemelidir. Özelleştirme, öte yandan bir borç ödeme yöntemi olarak görülmemelidir. Özelleştirmenin esası, uzun dönemde ekonominin uzun vadeli rekabete dayalı verimliliği esas alan şekilde yapılandırılmasının bir parçası olarak görmeyi gerektirmektedir. Dolayısı ile rekabet ve verimlilik öncülleri vazgeçilmezdir. Kamu sektörü tekeli kadar özel sektör tekelleri de halkın refahı ve ekonominin verimliliği açısından zararlıdır.
- ❑ Başta Türk Telekom olmak üzere, THY, PETKİM, ERDEMİR ve bunun **gibi stratejik KİTlerin özelleştirilmesinde hassas davranılarak**, değerinin altında bir fiyata satılmasına izin verilmemelidir. Halka arz veya yurtdışındaki vatandaşlarımıza satış yolu denenmelidir. Bu tür kuruluşlar, yurt dışından te-

min edilmeye çalışılan bazı kredilerin pazarlık konusu hiçbir şekilde yapılmamalıdır.

- ❑ Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Vakıfbank’ın özelleştirilmeyip, özerkleştirilmesi sağlanmalıdır. Bu bankaları satınalabilecek millî sermaye yok gibidir. Bu durumda kolayca ve rekabetsiz ortamda değerinden düşük olarak yabancılara satılması yerine, bu 3 bankanın yönetim yapısı özerkleştirilebilir ve performans ile denetim kriterlerine uyma zorunluluğu getirilebilir.
- ❑ Enerji dağıtım tesislerinin özelleştirilmesinde bir firmaya birden fazla tesis devredilmemelidir.
- ❑ Çeşitli illerde ve yörelerde var olan hazine arsalarının ve kamu kuruluşlarının bir envanterinin çıkartılması ve bu bilgilerin kolayca ulaşılabilir hale getirilmesi sağlanmalıdır. Böylece Anadolu’daki ticaret, sanayi ve esnaf odaları ile sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek kendi şehirlerindeki bu varlıklara gereğinde sembolik ücret ödeyerek ulaşmalarının yolu açılmış olacaktır. Bunun için de sözü edilen kuruluşların sınırlandırılmış sermayeli ve tabana yayılmış çok ortaklı şirketler kurmaları teşvik edilmelidir.
- ❑ **Özelleştirilemeyen kuruluşlar için özel bir iyileştirme planlaması yapılmalı**, önce özerkleştirmeleri sağlanmalı ve yönetim kademelerine sivil toplum kuruluşu temsilcileri de alınmalıdır. Bu konuda özellikle stratejik önemi haiz bazı yer altı kaynakları (bor madeni gibi) bu şekilde değerlendirilmelidir.
- ❑ Tekel konumundaki kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ile ilgili sektörlerde tekeli yapının devam etmemesi sağlanmalıdır. Özellikle yabancı sermayenin de özelleştirme ihalelerine katılmak istediği göz önünde tutulursa, yerli sermayenin aleyhine oluşabilecek özelleştirme uygulamalarından kaçınmak gerekmektedir.
- ❑ Başta Rekabet Kanunu ve RTÜK Kanunu gibi mevzuat hükümleri mutlaka ve ayırım yapmadan uygulanmalı, kartelleşme ve tröstleşmenin önüne geçilmelidir.
- ❑ Özelleştirme yaparken teklif veren firmaların ortaklık yapısına dikkat edilmeli, istismarı önlemek için, özellikle kamu bankalarının ortak olduğu konsorsiyumlara müsaade edilmemelidir.

G- SOSYAL GÜVENLİK ALANINDA YENİDEN YAPILANMA İÇİN GEREKLİ POLİTİKA VE TEDBİRLER

□ Tutarlı bir devlet politikası şarttır.

Sosyal güvenlik sistemi, yüksek prim, işleyiş ve yönetim maliyetleriyle çalışan üç farklı yasayla düzenlenen emeklilik yapısı değiştirilerek tek bir Temel Sosyal Güvenlik Yasası'yla yeniden yapılandırılırken, her türlü popülist müdahaleden kurtarılacak bir devlet politikasına dönüştürülmeli; güçlü aktüeryal gerekçeler dışında, kolayca değiştirilemeyecek bir yapıya da kavuşturulmalıdır. Sosyal güvenliğin temel bir insan hakkı olarak vazgeçilmezliği, devletin temel felsefesi olarak kabul edilmeli ve bu doğrultuda hareket etmesi sağlanmalıdır. Sosyal güvenlik sisteminde sorunlar, devlet, işçi, işveren ve sivil toplum örgütlerinin ortak görüşleriyle çözümlenmeli; çünkü toplumun tüm kesimlerinin üzerinde anlaşacağı sosyal güvenlik politikalarının hayata geçirilmesi daha kolay olacaktır.

□ Sigortalı sayısını artırmak hedeflenmeli, sigorta prim oranları kademeli olarak düşürülmeli; Sosyal Güvenlik Sistemine devlet katkısı sağlanmalıdır. Ülkemizde sosyal güvenlik kurumlarına kesilen prim oranları dünya ortalamasının oldukça üzerindedir. Bunun da, işverenler üzerinde bazı olumsuz etkileri olmaktadır. Prim oranlarının yüksekliliği, işçi çalıştırmayı caydırmakta veya kayıtdışı istihdamın oluşumuna neden olmaktadır. Bir sosyal güvenlik sisteminin öncelikli hedeflerinden birisi sigortalı sayısını artırmaktır. Bu hedefe ulaşabilmek için prim oranlarını, kademeli olarak aşağıya çekmek gerekmektedir. Bunun için gerekiyor- sa devlet katılımı sağlanmalıdır.

Ülkemizde sosyal güvenlik sistemi içinde bulunan primli rejime tabi kurumlara (SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı), 2004 yılına kadar, devletin yasal bir katkısı yoktu. Kurumlar açık vermeye başladıktan sonra, devlet katkısı devreye girmiştir. Devlet katkısından 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işverenler yararlandırılmalıdır. Bu tür bir uygulama, işverenlerin 10'dan fazla işçi çalıştırmaya yönelmelerini sağlayacak ve istihdamı arttıracaktır. Buna gö-

re, devletin prim katkısı müterakki oranlı olmalı, az işçi çalıştıranlara az, çok işçi çalıştıranlara çok katılım içermeli; gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, ülkenin şartlarına göre belirli bir oranda devlet katkısı, zorunlu hale getirilmelidir. Devletin, sistemin finansmanına sağlayacağı düzenli katkı, ilgili kurum bütçesinin oluşturulmasında denge, teşvik ve disiplin temin edecektir. Devlet katkısından yararlanma, hem kayıtdışılığı azaltıcı, hem de prim tahsilatını arttırıcıdır. Kayıtdışı istihdamı azaltmak için, 5073, 5084 sayılı Yasalarla sağlanan imkanlar, yeniden gözden geçirilerek, primlerini düzenli ödeyen ve fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerine ek kolaylıklar sağlanmalı ve primlerin bir kısmı devlet tarafından karşılanmalıdır.

□ Sigorta primine esas kazanç taban matrahı, asgari ücreti aşmamalıdır. Reel sektör üzerinde giderek çok ağır bir yük oluşturan yüksek sigorta primleri sorununa yeni bir hukuki düzenleme getirilmeli ve sigorta primine esas kazanç, alt sınırının yürürlükteki asgari ücreti aşmaması sağlanmalıdır. Asgari ücret ile sigorta primine esas kazanç taban matrahı arasındaki fark ortadan kaldırılmalıdır. Sigorta primine esas kazancın alt sınırı, son yıllarda sürekli asgari ücretin üzerinde olmuştur. Asgari ücret dışında iş sözleşmesiyle bağıntısız olarak oluşturulan bu sanal matrahın işçi ve işverenler üzerinde olumsuz etkileri vardır. Aradaki fark primler, 2004 yılına kadar, işveren tarafından ödendiği için, işverene ayrı bir işçilik maliyeti getirmiş ve kayıtdışı işçi çalıştırmayı teşvik etmiştir. SSK mevzuatında prime esas kazancın alt sınırı, asgari ücret olarak tespit edilmeli, asgari ücretten farklı olarak prime esas kazancın alt sınırının tespiti uygulamasından vazgeçilmelidir.

□ Kayıtdışı istihdam, kayda alınabilmeli, kaçak işçilik önlenmelidir. Bugün nüfusumuzun yüzde 87,7'si sosyal güvenlik kapsamındadır. Geri kalan nüfusumuz ise hiçbir sosyal güvenlik şemsiyesi altında değildir. Ülkemizde sosyal güvenlik hizmetlerini Bağ-Kur, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Emekli Sandığı olmak üzere üç sosyal güvenlik kuruluşu yerine getirmekte, Bağ-Kur ve SSK açısından baktığımızda, her yıl, emeklilik sistemimize yaklaşık 250.000 civarında vatandaşımız, yeni sigortalı olarak girmektedir. Şu anda Bağ-Kur ve SSK'nın toplam emekli sayısı 5.340.000 civarındadır. Sosyal güvenlik yahut sosyal sigortacılık sisteminin en önemli derdi, aktüeryal dengelerinin bozulması nedeniyle malî yapılarının sürdürülebilirliği konusunda ciddi sıkıntıların oluşmasıdır. Dünya stan-

dartlarında, 1 çalışanın (1 aktif sigortalının) karşılığında en azından 4 emekli (4 pasif sigortalının) olması gerekirken, bizde çok düşmüş, 2'nin altına inmiş; yani 1 çalışanın karşılığında 1,86 (2'den küçük) bir emekli oranı gerçeğiyle yüzyüze gelmiştir. Bu düşük oranlarla, sosyal (emeklilik ve sağlık) sigortacılık sistemini sürdürmek mümkün değildir.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre, istihdam edilen 22 milyon 411 kişiden, ücretsiz aile işçileri, kendi hesabına çalışanlar ve işverenler hariç, 1 milyon 648 bini aylık ücretli ve 1 milyon 752 bini de yevmiyeli – günlük ücretli – olmak üzere, toplam 3 milyon 400 bin kişi ve ayrıca 1 milyon civarında da kaçak yabancı uyruklu, herhangi bir sosyal güvenliği olmaksızın kayıtdışı çalışmaktadır. Kayıtdışı çalışanların, en azından, asgari ücret üzerinden çalışmaları gerektiği varsayıldığında, SSK, kayıtdışı işçi başına 184 milyon 126 bin lira sigorta primi kaybına uğramaktadır. Bu esas üzerinden yapılan hesaplamada, **2004 yılı rakamları itibariyle, tahminen 4,5 milyon kaçak işçinin kamu kurumlarına bildirilmemesinden kaynaklanan sigorta primi kaybı tutarı, aylık 828,5 trilyon, yıllık 9.9 katrilyon lira olarak tahmin edilmektedir.** Bu basit hesaplama da göstermektedir ki, ekonomimizdeki kayıtdışılık oranı, kalkınmamızı engellemektedir. Kayıtdışı ekonomi ile mücadele edilmesi ve kayıt dışı faaliyetlerin kayıt altına alınması, ülkemizin en temel meselelerinden ve önceliklerinden birisidir. Kayıtdışı ekonomiyi yenmek, Türkiye'nin en önemli siyasal ve ekonomik programıdır. Kayıtdışı faaliyetler, uygun ekonomik ve hukuki düzenlemelerle rasyonel bir sistem oluşturularak, kayıt altına alınamadığı sürece, kamu açıkları ve kamu kesimi borçlanma gereği artmaya devam edecektir.

Kayıtdışı istihdamı önlemek için denetim mekanizmalarının rasyonel bir etkinliğe kavuşturulması da gerekmektedir.

- ❑ **Prim tahsilatı başarılımalıdır.** Sosyal güvenlik sisteminin bilhassa SSK ve Bağ-Kur açısından bakıldığında, temel sorunlarından birisi de prim tahsilatında etkinliğin sağlanamamasıdır. Bugüne kadar alınan tedbirlere ve uygulanan yöntemlere rağmen prim tahsilatında karşılaşılan sorunlar aşılanamamış; sosyal güvenlik sistemindeki prim oranlarının yüksekliği de prim tahsilatını olumsuz etkilediğinden, hakedilen prim alacakları, yüksek oranlarda tahsil edilememiş ve bu yüzden de aktüeryal yapıları bozulmuş ve yasal görevler bihakkın yapı-

lamamıştır. Halbuki her Kurumun kaliteli ve etkin bir hizmet verebilmesi için öncelikle primlerin eksiksiz toplanmasının başarılması gerekmektedir. Bağ-Kur sigortalısı esnaf ve bağımsız çalışanların prim borçlarını ödememeyi ucuz kredi olarak görme alışkanlığından uzaklaştırılmaları gerekmektedir.

Sosyal güvenlik kurumları, il düzeyinde örgütlenmişler, fakat bütün ilçelerde örgütlenememişlerdir. Sosyal güvenlik kurumlarının prim toplamasında etkin hale gelebilmesi için, bu anlamda tüm il ve ilçelerde örgütlenmiş olan Maliye Bakanlığı'nın birimlerinden yararlanılması gerekmektedir. Gerek sigorta primleri ve gerekse vergiler birer kamu alacağı olduğu için, takibinin tek elden yürütülmesi maliyeti azaltacağı gibi iki ayrı devlet kurumunun aynı işveren üzerinde iki kere işlem yapma külfetini de ortadan kaldıracaktır.

- ❑ **Sosyal güvenlik sistemi, finansman açığı vermemelidir.** Genel bütçeden ayrılan pay miktarının artması ölçüt alındığında, ekonominin yaşadığı finansman krizi niteliğindeki 5 karadeliden birisi olan sosyal güvenlik kurumlarının finansal açıkları, 1990'lı yıllardan itibaren ülkemizin ön sırada çözüm bulunması gereken sorunları arasına girmiştir. Buna çözüm bulunabilmesi için, TBMM, emeklilik yaşını, prim ödeme gün sayısını, sigortalılık süresini yükselten ve 8.9.1999 tarihinde büyük ölçüde yürürlüğe giren 4447 sayılı Yasa'yı, ülkemiz tarihinin en büyük doğal afetlerinden birisi olan 17 Ağustos 1999 Depreminin zorluklarını yaşadığı süreçte, Ağustos 1999 ayının sonlarında kabul etmiştir. Buna rağmen 2002 yılında bile devletin sosyal güvenliğe yaptığı hazine yardımları toplamı 12 katrilyon liradan fazladır. Bu katkının da sürekli yükseldiği görülmektedir. 2003 yılında, Hazineden, Sosyal Sigortalar Kurumu'na 4.9 katrilyon, Bağ-Kur'a 5 katrilyon, Emekli Sandığı'na da 6.1 katrilyon, toplam 16 katrilyon lira tutarında bütçe transferi gerçekleşmiştir. 2004 yılında ise Bütçe'den 21.1 katrilyon liralık kaynağın aktarılması öngörülmüştür. Bunun 7 katrilyon 250 trilyon lirası, SSK'na; 5 katrilyon 677 trilyon lirası Bağ-Kur'a; 8 katrilyon 183 trilyon lirası Emekli Sandığı'na aktarılacaktır. Belirtilen sosyal güvenlik açıklarını kapatmak için genel bütçeden yapılan bu transferler normal görülemez. Devletin sosyal güvenliğin finansmanına doğrudan katkısı, AB'ye uyum çerçevesinde diğer AB ülkelerine paralel olarak, hazine yardımlarının yasal esaslara bağlanması yöntemiyle sağlanmalıdır.

- ❑ **Otomasyona geçiş gerçekleşmeli, e-bildirge projesi uygulanmalıdır.** Sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi ve ülke nüfusunun tamamının tüm sosyal güvenlik tehlikelerine karşı güvence altına alınması için öncelikle sosyal güvenlik kurumlarının otomasyona geçişi sağlanmalıdır. e-Bildirge Projesi, bu anlamda önemli bir yeniliktir. Ve aksa-maya mahal verilmeksizin uygulanmalıdır.
- ❑ **Rasyonel ve etkin bir denetim yapılmalıdır.** SSK'nın ve Bağ-Kur'un denetim sistemi yetersizdir. Denetimde etkinlik sağlanmadığı sürece de, sisteme yönelik en köklü reformların dahi amacına ulaşması imkanı yok. Bu tespit doğrultusunda, sosyal güvenlik sisteminin idari organizasyonu ile ilgili olarak yapılacak kapsamlı değişikliklerden biri de etkin bir denetim mekanizmasının oluşturulmasıdır. Bu açıdan, Sosyal Sigorta Mevzuatının özellikle işverenler tarafından uygulanıp uygulanmadığının gözetim ve denetimi; sigortalılar kadar, sistemin işlerliğini sağlamakla yükümlü kurum yönünden de önem taşımaktadır.
- ❑ **Genel sağlık sigortası uygulamasına geçilmelidir.** Sosyal güvenlik alanında hayata geçirilebilecek en önemli reformlardan birisi, genel sağlık sigortasının hayata geçirilmesidir. Kurumlar tarafından sunulan sağlık hizmetlerinin ayrı bir sigorta kolu olarak örgütlenmesi ve bütün toplumu kapsamına alacak şekilde oluşturulması en önemli zorunluluktur. Toplumun tüm bireyleri genel sağlık sigortası kapsamına alınırken, fertlerin gelir, statü, çalışma durumu gibi faktörler ön plana çıkmamalıdır. Genel sağlık sigortasında gelir ve çalışma durumuna göre bir ayırım yapılmaksızın herkese eşit ve kabul edilebilir düzeyde sağlık hizmeti verilebilecek bir sistem getirilmelidir. Toplumun tümünü kapsayacak bir Genel Sağlık Sigortası uygulamasına gidilirken bu yapılanma içinde aile hekimliği müessesesinin de hayata geçirilmesi gerekmektedir. Genel sağlık sigortası sistemi ile toplumun her kesimine ayırım yapılmaksızın sağlık hizmetlerinin götürülmesi sağlanacaktır.
- ❑ **Öncelikle sosyal güvenlik norm birliği sağlanmalıdır.** Sosyal Güvenlik Kanunları, değişik zamanlarda ve farklı amaçlar için çıkarıldığından, kendi aralarında bir uyum ve sisteme yönelik bütünlük yok. Kanunlar, politik tercihlere göre, çoğunlukla oy toplamaya yönelik olarak çıkarılmış veya değiştirilmiştir. Toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek temel bir sosyal güvenlik politikasının olmaması veya oluşturulmaması nedeniyle, çoğunlukla günü kurtarmaya veya siyasal yandaş oluşturmaya cevap

verecek düzenlemeler yapılmıştır. Sosyal güvenlik alanında o kadar çok yasal düzenleme var ki, konunun uzmanları bile bazen mevzuatı yorumlamakta güçlük çekmektedir. Aynı zamanda sosyal güvenlik kanunları takip edilemeyecek kadar hızlı değişikliğe uğramaktadır. Kanunların karmaşıklığı, vatandaşların sosyal güvenlik kurumları ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Sosyal güvenlik kurumları arasında norm birliğinin bulunmaması, beraberinde hizmet farklılaşmasını getirmektedir. Her kurumda askerlik borçlanması, hizmet ihyası, evlenme ikramiyesi, malullük, yaşlılık ve ölüm hallerinde aylık bağlanması, sakatlara aylık bağlanması, sağlık yardımı yapılması, prim/kesenek tutarları ve diğer bir çok konuda farklı farklı uygulamalar bulunmaktadır. Sosyal gruplar arasında ortaya çıkan hizmet farklılaşması, sisteme olan güveni sarsmaktadır. Farklı kurumlardan dolayı fark yaratan değil, aynı ihtiyacı duyan insanlara aynı garantiyi sağlayan bir sistem oluşturulması gerekmektedir.

- ❑ **Tek çatı altında birleşme ve işbirliği sağlanmalıdır.** Mevcut durumları itibarıyla, SSK, Bağ-Kur ve TC Emekli Sandığı'nın tek çatı haline getirilmesi sıkıntılı bir süreç yaşanarak gerçekleştirilebilecektir. Mevcut sosyal güvenlik kurumlarının genel sağlık, emeklilik, sosyal hizmetler alanlarında tek çatı Tasarı Taslakları hazırlanmış bulunmaktadır. Yürürlükteki sistemin yapılanma şekli, hemen birleşmeye uygun olmadığından, bir geçiş dönemine ihtiyaç var. Çünkü, geçmişten gelen hak ve yükümlülüklerin bir anda ortadan kaldırılması, hukuka ve sosyal devlet ilkesinin gereklerine uygun düşmemektedir. Bunun yerine kısa vadede sosyal güvenlik kurumları arasında norm ve standart birliğinin sağlanması daha uygun olacaktır. Yani kurumların sağladığı yardımlara hak kazanma koşulları ve yardımların düzeyi gibi konularda norm birliğinin sağlanması, yönetimde birlikten daha önemli ve gereklidir. Norm birliği sağlandıktan sonra uzun vadeli tek çatı altında birleşme yönünde adımlar atılabilir.
- ❑ **Sosyal güvenlik fonlarının kullanımında harcamalara ayrılan pay yükseltilmelidir.** Bugün dünyada bir ülkenin gelişme düzeyini belirleyen göstergelerin başında o ülkenin sosyal güvenlik harcamalarına ayırdığı pay gelmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, gelişmiş ülkeler, GSMH'lerinin % 25-30'u oranında sosyal güvenlik harcaması yapmaktadırlar ve bu oran gün geçtikçe yükselmektedir. Türkiye'deyse bu oran, % 5 civarındadır. Sağlık harca-

maları ve bütçe açıklarıyla birlikte bu oran yaklaşık % 10'a ulaşmaktadır. Halbuki bir sosyal güvenlik sisteminin amacı, bireyleri muhtaçlıktan kurtararak toplum içinde insan onuru ile bağdaşır bir hayat standardına kavuşturmadır. Sosyal güvenlik harcamalarına ayrılan kaynakları artırmak için öncelikle sisteme olan güveni tesis etmek, devletin katkısını artırmak, kayıtdışı istihdamı önleyici tedbirleri hayata geçirmek, sosyal güvenlik hizmetlerinin ve sağlık hizmetlerinin kalitesini yükseltmek, sisteme girişi teşvik edici hale getirmek gibi önlemlerin alınması gerekmektedir.

Sosyal güvenlik kurumlarının bütçelerinde ciddi büyüklükte açıklar var ve ancak Hazine yardımlarıyla ayakta kalabiliyorlar. Bu durum, aktüeryal hesaplamaların önemini açıkça ortaya koymaktadır. Buna karşılık, sosyal güvenlik fonları, aktüeryal hesaplama yapılmadan kullanılmaktadır. Sosyal güvenlik kurumlarının kuruluş yasalarında fonların belirli alanlarda değerlendirilmesi zorunlu kılındığından, bugüne kadar biriken fonların verimli alanlarda kullanılması mümkün olmamıştır.

- ❑ **Sigortalı bildiriminde bürokratik işlemler azaltılmalıdır.** İşverenlerin işe alınan sigortalılar için sigortalı işe giriş bildirgesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na ve Bölge Müdürlüğü'ne (ayrı ayrı) Ek-1 işçi işe giriş bildirimi, emekli işçiler için sigortalı işe giriş bildirgesi ve sigortalı tercih bildirimi formu, her ay aylık sigorta primleri bildirgesi, her ay (eğer emekli işçi çalışıyorsa) sosyal güvenlik destek primi bordrosu, her dört ayda bir 4 aylık sigorta primleri dönem bordrosu, işçilerden kesilen stopaj için muhtasar beyanname, eski hükümlüler için % 1, özürllüler için % 3 ve terör mağdurları için % 1 toplam 6 kişi istihdamı için Türkiye İş Kurumu'na işçi talep dilekçesi ve personel durum çizelgesi verilmesi; işten ayrılan işçiler için Türkiye İş Kurumu'na işten ayrılma bildirgesi, işten ayrılan işçiler için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na ve bölge müdürlüğüne (ayrı ayrı) Ek-2 işçi çıkış bildirimi verilmesi gerekmektedir. İşverenler, Sosyal Sigortalar Kurumuna verilme zamanları ve içerikleri farklı olan "aylık sigorta primleri bildirgesi", "dört aylık sigorta primleri dönem bordrosu" ve "aylık sosyal güvenlik destek primi bordrosu" nun her amaç için kullanışlı olacak şekilde yeniden düzenlenerek tek bir belge haline getirilmesi gerekmektedir. İşverenler üzerindeki bu bürokratik işlem yükü azaltılmalıdır.

- ❑ **Bireyin sosyal güvenlik bilinci geliştirilmelidir.** Toplumda ciddi bir sosyal güvenlik bilinci yok. Takriben 15 - 16 yaşlarından itibaren çalışma hayatına giren bireyin sosyal güvenlik kültür ve bilincinin geliştirilmesi gerekiyor. Söz konusu kültür ve bilincin oluşturulup geliştirilmesi için, temel eğitim ve öğretim kurumlarının müfredatlarına sosyal güvenlik dersinin konulması ve üniversitelerin bütün bölümlerinde sosyal güvenlik derslerinin zorunlu hale getirilmesi yararlı olacaktır. Her vatandaşın sosyal güvenliğin önemini okul çağlarında kavraması, ilerleyen yaşlarında işçi veya işveren olarak iş hayatına girecek olan bugünün öğrencilerini, hem kendi sosyal güvenliğini sağlamada, hem de istihdam ettiği kişilerin sosyal güvenliğini sağlamada daha duyarlı yapacaktır. Böylece toplumun tüm bireylerinin çağdaş bir sosyal güvenlik sisteminin hayata geçirilmesi için öncelikle sosyal güvenlik bilincine kavuşturulması hedefine ulaşmış olacaktır. Söz konusu bilinç, sistemin verimli işlemlerini de sağlayacaktır.

H- YATIRIM VE ÜRETİME YÖNELİK ÖNERİLER

- ❑ **Yatırım teşvik kanunu acilen revize edilmeli, kademeli bir teşvik modeline geçilmelidir.** Hükümet, millî geliri 1500 ABD doları ve altında olan illerin kalkınabilmesi, yeni yatırımların olabilmesi, bölgesel ekonomik farklılığın giderilebilmesi ve istihdamın artırılabilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisinden 5084 sayılı kanunu çıkartmıştır. Bu kanunla Devlet İstatistik Enstitüsünün 2001 yılı için belirlenen fert başına gayrisafi yurt içi hasıla tutarı hesaplamaları esas alınarak yıllık geliri 1500 ABD dolar ve altında gerçekleşen 36 ilimiz istifade etmiştir. Bu illerimizden Afyon, Uşak, Düzce ve Osmaniye, 2002/1 sayılı yatırımların teşviki ile ilgili tebliğ'de belirlenen kalkınmada öncelikli iller olmayıp, diğer 32 ilimiz kalkınmada öncelikli illerimizdendir. Kalkınmada öncelikli iller olarak 50 ilden 16'sı olan Çanakkale, Çorum, Elazığ, Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kilis, Kırıkkale, Nevşehir, Niğde, Rize, Samsun, Trabzon, Tunceli ve Zonguldak gibi illerimiz bu kanunun kapsamı dışına çıkartılmıştır.

Bu kanunun 22'inci maddesi'nin (a ve b) maddeleri incelendiğinde (a) maddesi'nin "Vergi ve sigorta primi teşvikleri ile enerji desteği açısından

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığınca 2001 yılı için belirlenen fert başına gayri safi yurt içi hasıla tutarı 1500 ABD Doları veya daha az olan illeri kapsadığı (b) maddesinde ise bedelsiz arsa ve arazi temini açısından (a) bendindeki iller ile kalkınmada öncelikli yöreleri kapsadığı görülmektedir. Buna göre Kalkınmada öncelikli 32 il ile buna ilave olarak Afyon, Uşak, Düzce, Osmaniye illeri de dahil edilmiştir.

Bu kanunla, kalkınmada öncelikli iller ile bu kanunun kapsadığı 4 ilde yatırımcılara bedelsiz arsa temini yapılmaktadır. Aslında maddi olarak çok önemli olmayan ancak nitelik itibari ile özel sektörün önünü açan teşviklerle bu iller, yatırımcılar için cazibe merkezleri olacaktır. Ancak bunun akabinde tamamen işletmeye yönelik ve 5 yıllık bir dönemi kapsayacak şekilde gelir vergisi stopajı teşviki ile ortalama asgari ücretli için kişi başına 58 milyon TL'lik bir katkının sağlandığı; ayrıca sigorta primi işveren paylarında da teşvik ile gene asgari ücret için ortalama kişi başına 95 milyon TL'lik bir katkı ile toplamda ortalama işverene katkısının 150 milyon TL olacağı hesaplanmıştır. Asgari 10 işçi olduğu ve de istihdamı yoğun bir sektör olduğu düşünülürse - ki öyle düşünülmüştür - ciddi bir katkı sağlanmış olmaktadır. Enerji teşviki ile minimum 70 kişi istihdam eden organize sanayi veya nitelikli sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımların toplam elektrik enerjisi giderlerinin yarısının ödenmemesi ile ciddi bir katkı sağlanacağı, hele hele istihdam ve enerji yoğun sektörler için ciddiye alınabilecek bir katkının sağlanması temin edilmiş olacaktır. Bu kanunla sağlanan teşviklerin akabinde, uygulayıcılarının psikolojik yaklaşımları, yatırımcılara müspet ve pozitif davranmaları, yatırımcıların önünü açacak ve yatırımları hızlandıracaktır. Bu bağlamda verilmesi gereken desteklerin yatırımcılara “önce siz ödeyin, sonra biz verelim” mantığının olması durumunda kesinlikle yürümeceği ve bürokrasiye boğulacağı muhakkaktır.

- 5084 sayılı 36 ile teşvik veren kanunla belirtilen destekler re'sen uygulanmalıdır. “Önce işveren devlete ödesin, sonra devlet geri ödesin” mantığı yanlıştır ve istenilen faydayı vermeyecektir.
- Kalkınmada öncelikli iller arasında daha önce belirlenmiş olan 16 ilimiz (Çanakkale Çorum, Elazığ, Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kasta-

monu, Kilis, Kırıkkale, Nevşehir, Niğde, Rize, Samsun, Trabzon, Tunceli ve Zonguldak) bu kanunun kapsamına alınmalıdır.

- 5084 sayılı kanun ile getirilen teşviklerin geçerlilik süresi 5 yıldan 10 yıla çıkarılmalıdır. 5 yıllık süre, yeni yatırımların uygulanabilir olması bakımından çok kısa bir süredir.
- 36 il kapsamında yeni yatırıma verilen enerji teşvikleri eski yatırımlar için de geçerli olmalı.
- 5084 sayılı kanunun kapsamı dışında kalan illerimiz için de, daha düşük de olsa, kademeli olarak benzeri destekler sağlanmalıdır. Başarı cezalandırılmamalı, ödüllendirilmelidir.
- İl bazında olduğu gibi, sektörel bazda teşvikler de verilmeli; uluslararası rekabet yarışındaki sektörler desteklenmelidir.
- ❑ Tarım sektörüne yönelik her türlü yatırımlar (besicilik, hayvancılık, organik tarımsal üretimi ve seracılık yatırımları) ile özellikle sağlık ve kongre turizmi olmak üzere tüm turizm faaliyetleri, ithal ikamesi ile uç ürünlerin imalatına yönelik tüm madencilik faaliyetleri, taşımacılık, yurtdışı müteahhitlik hizmetleri vb. sektörler şartsız olarak teşvik edilmeli, gereksiz ve usandırıcı tüm bürokratik engeller kaldırılmalıdır.
- ❑ Eğitim, sağlık, turizm, oto-produktör, marka ve tanıtım çalışmaları, bilişim ve Ar-Ge yatırımlarına fondan kredi tahsisi sağlanmalıdır.
- ❑ Savunma sanayii, daha etkin ve daha kaliteli sistemler üretebilmek için gelişmekte olan yüksek teknolojileri hedefler. Dolayısıyla, **kaynak ülkelelerinde sıkı bir biçimde korunan bu teknolojilerin, yabancı ortakça getirilebileceğini veya bedeli ödenerek dahi olsa “transfer edilebileceğini” düşünmek gerçekçi değildir.** Diğer taraftan **Türk sanayinin içerisinde bulunduğu gelişmişlik düzeyi, ülkemizin savunma sanayii altyapısının ve teknolojilerinin istenen düzeye ulaştırılması sağlama açısından yeterlidir.** 20 Haziran 1998'de yayımlanan Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları isimli Bakanlar Kurulu Kararı ve ilgili Uygulama Yönergesi ile Türk Savunma Sanayinde Türk müteşebbisine dayalı bir teknolojik gelişim için uygundur. Bu konuda yapılması gereken şey, Başta Hükümet ve Genel Kurmay olmak üzere Türk Yönetim Yapısının Türk özel sektör sanayisine güvenmesi ve konuda pozitif kararlar almasıdır.

- ❑ İstihdamı oluşturan her türlü yerde ve her firmaya çalıştırdıkları personel sayısının fazlalığına göre enerji, her türlü vergi, SSK gibi ödemelerinde özel muafiyetler verilerek, istihdam ve kayıtlı ekonomi teşvik edilmelidir.
- ❑ **Her türlü yeni yatırımda vergi muafiyeti, bölge ayırımı gözetilmeksizin asgari 10 yıla çıkarılmalıdır.**
- ❑ Türkiye’de işletme ve iş yeri açma izin belgeleri ile ÇED raporu tedariklerinde ciddi sorunlar vardır. Mevzuattaki kodifikasyon eksikliği nedeniyle belediyelerden, itfaiyecilere kadar herkes ayrı ayrı müdahil kılınmakta, karşılaşılan zorluktan dolayı ya araçlar kazanmakta, ya da yanlış yollara tevessül edilmektedir. İşadamları için varolan bürokrasiyle uğraşmak çok zor olduğundan halen binlerce işletmenin maalesef ruhsatı yoktur. Devlet bu ayıptan kurtulmalıdır. Vergi aldığı ve istihdam sağlayan her firma muteber olmalıdır.

Bu nedenlerle **belgelendirme sistemi yeniden ele alınmalı, bürokrasi minimuma indirilerek işverenlerin tek bir fona ödeme yapmaları sağlanmalıdır.** Devlet bu sistemle hem yatırımı daha da kolaylaştıracağı gibi, hem de üç yıllık bir dönemde ülke için 5 milyar USD civarında bir kaynağı toplamış olacaktır. Buradan yerel yönetimlere de ciddi ve doğrudan bir kaynak aktarılabilir.

- ❑ Son yıllarda ülkeye girenden daha büyük miktarda bir sermaye her yıl ülkeyi terk etmektedir. Bunun önüne geçilmeli, Türk yatırımcıyı yurt dışına kaçırarak nedenler ortadan kaldırılmalıdır.
- ❑ **Yatırım indirimi uygulaması belirli holdinglere avantaj sağlayan bir sistem olmaktan çıkartılmalı** ve bu amaçla 250 milyon ABD Dolarını aşan yatırımlar için tatbik edilen % 200 oranındaki indirim imkanı bölgesel olarak diğer yatırımcılara da verilmelidir.
- ❑ Yatırım indirimi uygulamasında teşvik belgeli yatırımlara eskiden olduğu gibi bölgelere göre uygulamaya yeniden başlanılmalı, yatırım indiriminden stopaj dahil her hangi bir vergi alınmamalı, yatırım indirimine esas olan harcamalarda ve denetiminde teşvik uygulamanın çalışması ve yatırımı kapatması esas alınmalıdır. Yatırım indiriminde zamanı ve denetimi belli olmayan sürecin kaldırılarak maliyenin denetim baskısı azaltılmalıdır.
- ❑ Teşvik belgeli kullanılmış makine ve komple tesis ithalatında eskiden olduğu gibi yatırım indirimi uygulanmalıdır.

- ❑ **Teşvikli yatırımlarda geçtiğimiz dönemlerde uygulanan ve yerli makine alımlarında yerli makine üreticisini destekleyen KDV+10 puanlık teşvik primi uygulamasına yöre ve sektör ayırımı yapılmaksızın devam edilmelidir.**
- ❑ İhracat yapan firmalara uygulanan vergi resim ve harç istisnasının kapsamı genişletilmeli ve akreditifli muamelelerde de aynı istisna uygulanmalıdır.
- ❑ Düzenli bir yapılaşma sağlanması açısından **organize sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlara fondan kredi tahsis edilmelidir.**
- ❑ Türkiye’de binaların çoğu izolasyon ve dış manto-lama tekniğinden uzak olarak inşa edilmiştir. Bu nedenle, TS 825’e göre 1m² yüzeyinden kaçan ısı-nın miktarı 300 Kcal/m² olması gerekirken Türki-ye’de bu rakam 900-1000 Kcal/m²’dir. Bu çok cid-di anlamda bir kaynak kaybıdır. Bu nedenle bu a-landa faaliyet gösteren şirketlere, sadece faaliyet gelirleri ile sınırlı olmak üzere 5 yıl vergi muafiyeti getirilmelidir.
- ❑ Özellikle yatırımların kontrolü ve ülke ekonomisi-ne katkıları ve kaynak israfının önlenmesi için Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü’ne önem veril-meli, etkin hale getirilmeli ve yetkilerin tek elde toplanarak uyumsuzlukların ve zaman israfının önüne geçilmelidir. Yatırım Teşvik Belgeleri, yatırımcıları motive etmelidir. Onların önünü açmalı ve bu konudaki bürokrasiyi asgariye indirmelidir.
- ❑ Yatırımlarla ilgili Türkiye’nin sanayi envanteri çı-kartılmalıdır. Hangi konularda yatırım yapılması gerektiği ile ilgili bilgi verilmelidir. Yatırımlar buna göre planlanmalıdır. Özellikle ihracata dayalı veya ona ikame eden yatırımlar mutlaka teşvik edilme-lidir.
- ❑ **Yatırım teşvik belgesi kapsamında teşvik edilen ya-tırımların takip ve kontrolü yapılmalıdır.** Bununla beraber, teşvik belgelerinin kapatılmasında, uygu-lamada çoğu zaman istismar edilen ekspertiz işle-mi kaldırılmalı, firma beyanları ve defter kayıtları esas alınmalıdır.
- ❑ Yatırım kapatma ekspertizleri en geç bir ay içeri-sinde sonuçlandırılmalıdır.
- ❑ 31 Aralık 2003’te süresi dolan eski yatırım teşvik belgelerinin süresi en azından 2004 yılı sonuna kadar uzatılmalıdır.

I- İHRACATI TEŞVİK TEDBİRLERİ

Dış ticaret alanında aşağıda bir dizi somut öneride bulunmaktadır. Ancak bunlar daha çok işin “teknik” boyutu ile ilgilidir. Oysa bu konuda zihniyet ve vizyon konusunda ciddi sıkıntılar söz konusudur. Üretimsiz bir dış ticaret hamlesinin de kalıcı olmadığı hesaba katılarak, bu konuda genel vizyonun inşası her zamankinden daha elzemdir. Aksi takdirde halen yakalanan ihracat atağının durağanlaşması kaçınılmaz olacaktır. Harvard İşletme Okulu’nun 2002 Uygulayıcılar Forumu bu yıl “Rekabetçi Avantajın Yönetimi” konusuna odaklandı. Bu konu, “Çin Sendromunu” ensesinde hisseden Türkiye’yi yakından ilgilendirmektedir. Bu çalışmada **rekabetçi avantaj**;

- a. değer yaratma,
- b. değeri elinde tutma,
- c. katma değeri artıran ittifaklar ve
- d. değer in onaylanması açılarından irdelenmektedir.

Bu bağlamda **rekabetçilik stratejileri** aşağıdaki beş alt-tema açısından değerlendirilerek şu önemli noktaların altı çizildi:

- (i) **Değer yaratma**-mukayeseli avantajdan rekabetçi avantaja geçiş: Uzmanlaşmaya vurgu ve buluş merkezli rekabetçilik açısından kamu sektörü-özel sektör işbirliğinin önemi vurgulandı.
- (ii) **Değerin elde edilmesi**-ulusal ihracat stratejisi geliştirilmesinde değer zinciri yaklaşımı: Bu yeni kavramın sektöre özel ihracat stratejisi geliştirme aracı olarak değerlendirilmesi, gelişen ihracat performansının ekonominin bütününe katkısının maksimize edilmesi için rekabet gücünün artırılması ve değer in korunması üzerinde duruldu. Uluslararası değer zinciri içinde ulusal tedarik kapasitesinin pozisyon almasında “kritik başarı faktörlerinin” saptanması ve gerekli koşulların sağlanmasına yönelik sektörel stratejinin önemi tartışıldı.
- (iii) **Değer katmak**: Değer katıcı ittifakların inşası konusunda, yerel firmaların kendi aralarında kuracakları ittifakların aktif bir biçimde doğrudan yabancı sermayenin teşvikine göre ihracatın artırılmasında daha etkili olacağı sonucuna varıldı. Sanayide kümeleşmelerin (cluster) yerel üreticiler arasında geriye doğru bağlantıların ve tarımsal üretim ortaklıklarının rekabete potansiyel katkısı gözden geçirildi.
- (iv) **Değerin uzun vadeye yayılması**: Ulusal marka yaratılması, rekabet gücünde imajın rolünün artırılması

anlamında önemlidir. Bir ülkenin bu anlamda diğer ülkelerden farkı, “ulusal marka programına” yatırım ve bunun ihracatın artışına olan katkısı bağlamında ölçülecektir.

- (v) **Değerin teyit edilmesi**: İhracat stratejisinin performans ölçümünde, stratejiyi belirleyenler konuya rekabet açısından bakmalıdırlar. Performans değerlendirme sanatına bir ölçüde bilim de katılmalıdır. Aşağıdaki tedbirler yeniden ifade edilmiş, çağdaş bir vizyonun içine oturtularak takip edilmelidir.
 - İhracatta 2002 yılından itibaren başlamış olan İkinci İthalat Atılım Dönemi’nin (birincisi 1980-1987 arasında geçerli idi) kesintisiz devam ettirilmesine büyük ihtiyaç vardır. Hükümet, döviz üretici sektörleri ve özellikle ara mallarda ithal ikamesini sağlayan sektörleri teşvik edici bir ekonomik modeli uygulamalı ve ihracatın önündeki bürokratik engeller kaldırılmalıdır.
 - Türkiye “her işi biraz yapmak yerine, bir işi dünya ölçeğinde yapma stratejisini benimsemelidir.” Mesela, **Dünya Expo Fuarını** İstanbul’da yapmak, **İslam Ticaret Fuarını** düzenlemek, bir serbest ticaret bölgemizi Singapur veya Dubai’deki Jebel Ali standardına getirmek, bir **limanımızı** Şangay limanı seviyesine çıkarmak, İstanbul’u **uluslararası fuar ve kongre merkezi** yapmak gibi.
 - Başta tekstil sektörü olmak üzere, deri (ayakkabı ve giysi), gıda ve diğer **marka** sektörlerde **uluslararası imkanı olan şirketlere özel önem verilmeli, nakit destekler haricinde özel teşvikler** (fuarlara, katalog harcamaları, duty free’lerde yer temin edilmesi, free shoplarda ücretsiz malların desteklenmesi gibi) **uygulanmalıdır**.
 - Bu kapsamda, yoğun yolcu potansiyeli olan uluslararası havaalanlarında, diğerlerinden daha uygun maliyetlerde, Hazine, İGEME, Türk Tanıtma Vakfı gibi kuruluşlarca desteklenmiş, en az elli kadar ürün konulabilecek 50-100 m² arasında bir mekanın kiralanarak, ülkemizdeki marka olmuş ya da olma istidadını gösteren ürünlerin sergilenmesi için ücret karşılığı tahsis edilmesi, hem ticaret hem de tanıtım açısından büyük yararlar sağlayabilecektir.
 - **İhracatta KDV iadelerinin geri ödemelerindeki büyük gecikme, ihracatçılar için ciddi sıkıntılar oluşturmaktadır. KDV iadelerinin ihracatçılara geri ödemesi hızlandırılmalıdır. KDV iadelerinin geri ödemesinde ayrıca her türlü vergi ve SSK ödemelerine mahsup etme uygulaması getirilmelidir.** Bu konuda yaşanan bürokrasi ve engellemeler ile ba-

kanlıklar arası uyumsuzluklar ortadan kaldırılmadır. Aynı zamanda mahsup işlemleri haricindeki bakiye ödemeler, vakit geçirmeden yapılmalı, gerçek ihracatçılar cezalandırılmamalıdır.

- Orta vadede enflasyon – döviz kuru makasının yeniden açılmasını ve kısa vadede spekülasyon döviz hareketlerini önleyecek şekilde gerçek anlamda dalgalı kur politikası uygulanmalıdır. Enflasyon – döviz kuru makasının açılması, ihracat ve turizm gibi aktif döviz geliri sağlayan sektörleri olumsuz etkilemektedir.
- **İhracat artışı:** Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar da dikkate alınarak, **vergi indirimi, finansman ve sigorta prim indirimleri ile teşvik edilmelidir.** İmalatçı, ihracatçı ve dolaylı ihracatçılar için enerji desteği sağlanmalıdır.
- **İhracat pazarlarımızda ve ihracat ürünlerimizde mutlaka çeşitlendirmeye gidilmelidir.** İhracatta % 51,9, ithalatta % 45,8 oranında AB pazarına bağımlılık, tam üye olmadığımız bir ortamda ticari ve siyasi risk oluşturabilir. Bölge ülkeleriyle (Irak, İran, Suriye, Mısır, Yunanistan, Rusya, Ukrayna) ticareti geliştirme stratejisi devam ettirilmeli, ticari geziler ve katılan uluslararası fuarlar aracılığıyla Türk ihracat ürünlerinin hedef ülkelerde tanıtımı sağlanmalıdır. Yeterli teşvikler verilmeli, ihracat kapıları zorlanmalıdır.
- İhracatta pazar imkanları keşfetmek ve bunu uzun vadede korumak için mutlaka **yurtdışı ofis ve mağaza açma ve uluslararası ihtisas fuarlarına katılma teşviki** verilmeli, bu teşviğin kullanımı kolaylaştırılmalıdır.
- **Türk müteahhitlik sektörünün** 1980'li yıllarda Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da, 1990'lı yıllarda Rusya ve Türk Cumhuriyetlerinde iş hacmi ve gücü 2000'li yıllara girerken önemli ölçüde azalmış görünüyor. Sektörün eski parlak günlerine dönmesi için; **devlet desteğini yanında hissetmesi; teminat mektubu bulma güçlüğünün bertaraf edilmesi; Eximbank kredilerinin belirli bir oranının müteahhitlik sektörüne ayrılması ve nihayet yurtdışında iş alırken risk-sigorta sisteminden yararlanılması gereklidir.**
- **Bavul ticaretine** yönelik yeni uygulamalar ve teşvikler, acilen uygulamaya konmalı, Pazar stratejilerine göre (Rusya, Balkan Ülkeleri ve Kuzey Afrika Ülkeleri) ihtisas limanı, taşımacılık ve vize kolaylıkları, serbest bölge oluşturulması gibi tedbirler zaman geçirilmeden alınmalıdır.
- **Eximbank kaynakları** güçlendirilmeli ve adil bir şekilde dağıtılması için **KOBİ'lerin de yararlanmasını** sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.
- Bir milyon doların üstünde ihracat yapan bütün firmaların sahibine ve genel müdürüne **özel pasaport (yeşil) verilmelidir.**
- Dünyadaki gelişmeler göz önüne alındığında, dış ticarete doğrudan satıştan daha önemli bir yer tutmaya başlayan yerinde üretim ve satış veya yurt dışı iştirakler aracılığıyla satış yöntemlerinden Türk yatırımcılarının ve ihracatçıların da yararlanmasına imkan tanımak için; **komşu ülkeler ve muhtemel ihracat pazarları başta olmak üzere Türkiye'de yerleşik şirketlerin sınır ötesi girişimlerinin her türlü vasıta ve imkan ile desteklenmesi temin edilmelidir.**
- Son olarak, gerek Uzakdoğu bölgesinde biriken trilyonlarca dolar sermayeyi, gerekse Ortadoğu-Körfez bölgesinin 1 trilyon dolar gibi petro-dolar birikimini Türkiye'deki yatırımlara ve özelleştirme satışlarına cebzedebilmek için hükümetin öncülüğünde ilgili ülkelerde sorumlu bakanlarımızın katılacağı "yatırım road- show" larına çıkılmalıdır.
- 2000 yılında yaşanan aşırı kontrolden ve ilkel bürokratik denetimden vazgeçilerek etkin ve çabuk denetime geçilmelidir. Ayrıca, takibin yerelleşmesi sağlanarak ihracatçının sık sık Ankara'ya taşınması önlenmelidir. İhracat sonrasında belge kapatma işlemi kolaylaştırılarak, bürokratik güçlükler azaltılmalıdır.
- İhracatta AB ülkeleri dışında bölgelere Türk filoları ile taşımacılıkta navlun indirimi sağlanmalıdır.
- İhracat kaydıyla verilen döviz kredilerinde maksimum geri ödeme süresi 1 yıldan 3 yıla çıkarılmalı ve dünya piyasalarındaki şartlarda (libor + 2 seviyelerinde) verilmelidir.
- İstihdamı ve ihracatı yüksek deneyimli firmalara belgelerini beyan usulüyle kendilerinin tanzim edebilmesi imkanı getirilmelidir. Ancak, denetimlerde suistimal yapıldığı görülürse suçlular, afsız ağır hapis cezasına çarptırılmalıdır.
- Eşdeğer eşya kapsamındaki ihracat genişletilmeli ve süresi uzatılmalıdır.
- İmalatçı ihracatçılardan ihracat kaydıyla iç piyasadan temin edilen mallarda mahsup sistemli KDV uygulamasına geçilmelidir.
- İhracatçılar Birliği üyelerine sağlanan 50 dolarlık yurtdışı çıkış harcından muafiyet uygulamasında,

İhracatçılar Birliği'nden alınacak belgenin süresi 1 aydan 6 aya çıkarılmalıdır.

- Körfez ülkelerinden gelecek ithalatçı tüccar ve turizm akışlarını teşvik etmek ve hızlandırmak için, bu ülkelerin vatandaşlarından istenen vizenin havalimanında verilmesi sağlanmalıdır.
- 2001 ekonomik krizi sonrası ithal ürünlerden Gümrükte TSE kontrolü uygulaması başlamıştı. Uygulamada hangi ürünün TSE kontrolüne tabi olduğu, ne tür kontrollerin yapılacağı belli olmadığı için, bir parti mal TSE'ye takılmakta, diğeri ise takılmadan geçip kapsam dışı raporu almaktadır.
- TSE kontrollerini yapmak istediği malzemeyi deneye tabi tutmakta, bu deney malın 1 hafta ile 3 hafta arasında gümrükte kalmasına, bir kısım malın da deney esnasında ziyan olmasına neden olmaktadır.
- Bunun ötesinde, yurt dışından getirilen hammadde nin ne kadar sürede üreticinin elinde olacağını bilememesi, teslimat belirsizliği yaratmakta, ihracatta da büyük sıkıntılar doğurmaktadır.

Çözüm Önerilerimiz,

- Hammaddelerde TSE kontrolünün kaldırılması,
- Mamul maddelerde TSE kontrolünde, dünya ve özellikle AB standartlarına uygun kriterlerinin belirlenmesi ve ilan edilmesi,
- TSE kontrollerinin 2-3 gün ile sınırlı tutulması,
- Sürekli getirilmekte olan hammaddeler için sağlanabilecek bir izin veya müsaade belgesinin daha sonraki ithalatlar için de geçerli olması.

J- KOBİ'LER VE KOSGEB İÇİN ÖNERİLER

- ❑ KOBİ tanımı konusunda yürütülen mevzuat çalışmaları hızlandırılmalıdır. AB'ye uyum çerçevesinde hizmet sektörünün de KOBİ tanımı içerisinde yer alması sağlanmalıdır.
- ❑ KOBİ'lerin OSB'lere taşınabilmeleri için mevcut teşvikler uygulanabilir hale getirilmelidir. Zira KOBİ'lerimizin büyük bir kısmı, değişik sebeplerden dolayı yer değiştirmek zorunda kalarak hem üretim kaybına uğramakta, hem de boşa giden bir harcama söz konusu olmaktadır.
- ❑ KOBİ'lerin toplam kredilerden aldıkları pay, en az ekonomiye katkıları kadar (enaz % 20 gibi rakamlara) yükseltilmeli, kredi maliyetlerinin düşürülebilmesi için aracı banka komisyonları azaltılmalıdır.

❑ KOBİ'leri yoğun olarak bünyesinde bulunduran SİAD'lar, Organize Sanayi Bölgeleri ve Bölgesel Sanayi Siteleri ile daha çok ve devamlı istişarelerde, bilgi alışverişinde bulunmalıdır.

❑ Dış pazarlarda bilgi edinmek için AB'de olduğu gibi BC-NET, TED vb. KOBİ ağı oluşturmak gerekir. Kurulan KOBİNET ağı daha da yaygınlaştırılmalıdır.

❑ KOBİ'lerin rekabet güçlerini koruyabilmeleri için teşviklerde bir düzenleme yapılarak etkinleştirilmesi ve teşvik edilen işletmelerde gelişimleri kontrol altına alarak gelişmelerin izlenmesiyle, bu işletmelerin daha fazla verim elde etmesi sağlanmalıdır.

❑ Uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek ve AB'deki piyasa güçleri ve baskılarla mücadele edebilmek için KOBİ'lerin birleşerek güçlenmeleri teşvik edilmeli, ihracata yönelmeleri desteklenmelidir.

❑ KOBİ'lerin Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ) şeklinde örgütlenmeleri sağlanmalıdır.

❑ KOBİ'lerin AB içinde rekabet edebilirliğinin artırılması ve bunların beşeri sermayelerinin kalitesinin yükseltilmesi için "bilgi teknolojisi" araçlarının kullanılması teşvik edilmelidir. Bu çerçevede, "e-ticaret" uygulamasının yaygınlaştırılması için AB programlarından da yararlanılarak bilgi teknolojisi mesleki eğitimi verilmelidir. Bu amaçla devletin ve üniversitelerin ileri teknolojilerin kullanılmasına ilişkin teknik eleman, bilgi alışverişi ve işbirliği sağlanarak, KOBİ'lerin dünya standartlarında, kaliteli ve düşük maliyetle üretim yapması, dışa açılmaları için çok önemlidir.

➤ KOBİ'ler tasnif edilmeli, yapıları ve iş kolları tespit edilmelidir.

➤ Teknik standartlar yayın halinde hazırlanıp dağıtılmalıdır. Bu konuda kullanışlı, biriktirilebilir, sürekli güncellenen özelliklerde internet yayını yapılmalıdır.

➤ KOBİ'lerin büyük bir kısmı, gerçek bir pazar araştırmasına dayanmadan, eksik bilgilerle yanlış olarak kurulmuştur. Bunların yeniden yapılanmaları çok önemlidir. Bu amaçla yöntemler geliştirilmeli ve örnek işletmelerin değişimleri sağlanmalıdır.

❑ KOBİ'ler için gerek yeni yatırımların teşviki, gerekse girişimciliğin özendirilmesinde banka kredilerinin teminat sorunlarının çözülebilmesi için "Garanti Fonu"nun yaygınlaştırılması, KOBİ'ler için çok önemlidir. Dolayısıyla, KOBİ'ler için "Risk Ser-

mayesi” uygulamasına gidilerek, kuruluş ve gelişme aşamasında karşılaştıkları finansal sorunların çözülmesine imkân sağlanmalıdır.

- ❑ Bölgesel bazı sanayi sitelerinde aynı sektörde çok sayıda KOBİ niteliğinde işyerleri bulunmaktadır. Bunların hepsine birden hitap edecek ve nitelikli eleman yetiştirecek eğitim imkanı sağlanmalıdır.
- ❑ KOBİ düzeyindeki işletmelerin markalarının oluşturulması ve korunması konusundaki uygulamalar kolaylaştırılmalıdır. Yurt dışı marka tescilleri parasal anlamda ciddi bir yekün tutması ve tescil belgesinin gelmesi 1.5 - 2 yıl gibi uzun bir süre almasından dolayı markalarımızın korunması amacıyla yurtiçi tesciller destek kapsamına alınmalı, yurt dışı tescillerde müracaatla birlikte harcamalar desteklenmelidir. Ayrıca reklam faaliyetlerinin desteklenmesi, satış sonrası desteklerin verilmesi için gerekli teşvik ve destekleme politikalarının bir an önce uygulamaya konulması gerekir.
- ❑ Uluslar arası ticarete bir kaçınılmazlık haline gelen, başta CE işareti olmak üzere ISO 9000, ISO 14000, HACCP, SA 8000 gibi uluslar arası standartlar ile ilgili olarak işletmelerin bilgilendirilmesi sağlanmalıdır. Kalite Yönetim Standartlarının daha anlaşılır ve angarya olmadığı, en önemlisi bunun işletmede maliyetin azalmasına, müşteri portföyünün artmasına vb. etkisinin olacağı anlatılmalıdır.
- ❑ KOBİ’leri geliştirmek ve desteklemek amacıyla kurulan KOSGEB’ in, KOBİ’lere daha verimli, etkin hizmet verebilmesi zaman kaybının ortadan kaldırılması ve destek mekanizmalarının artırılması amacıyla 3624 sayılı kuruluş yasası değiştirilerek KOSGEB, daha özerk ve etkin bir kuruluş haline getirilmelidir. Bu amaçla, KOBİ’lere yönelik devlet yardımlarının tamamı KOSGEB bünyesinde toplanmalıdır. Ayrıca bu uygulama, KOBİ’ler açısından büyük bir kolaylık sağlayacaktır.
- ❑ Bugüne kadar KOSGEB, binlerce şirketin gelişmesine, büyümesine hizmet etmiştir. Ama KOBİ’ler ve kamuoyu bunun farkında değildir. Bu nedenle KOSGEB, yeni imaj ve tanıtım atağında, bir envanter çalışması yaparak, **gelişimine katkıda bulunduğu bugünün tanınmış şirketlerini ve markalarını**, kamuoyuna ve KOBİ’lere duyurmalıdır.
- ❑ KOSGEB destek kapsamına aldığı KOBİ’ye tam bir danışmanlık hizmeti vermeli ve desteklerini öncelik sırasına göre belirlemelidir. Oysa şu anda KOBİ’lerimiz hangi desteği kolay alabilirse onun pe-

şine düşmektedir. Bu ise “etkinlik” kriterlerinden çok uzaktır.

- ❑ KOSGEB bünyesinde bulunan laboratuvarları özel işletmelere veya STK’lara devretmeli ve yeni bir devletleşmeye müsaade etmemelidir. Bunun için devir ve yeni kurulacak laboratuvarlar için ortak sayısı, geri ödeme süresi gibi uygulamalar kolaylaştırılarak desteklenmelidir.
- ❑ KOSGEB’in yurtdışı fuarlara katılımı için firmalara verdiği teşvikler gayet iyi bir çizgi izlerken, berabere yaşanılan birtakım sıkıntılar da söz konusudur. Özellikle yurtdışı fuar desteklerinde, fuar organize eden kuruluşların bireysel direk katılım sağlayan firmalara nispetle daha fazla fiyat belirlemeleri, KOSGEB yardımını gölgelemekte ve anlamsızlaştırmaktadır. Zira bu teşvik, fuar katılım-cısından ziyade, fuar organizatörüne yarıyor gibi bir durum görünüyor. Çünkü eskiden m2’si 100 dolar olan fuar için, organizatör firma 250 – 300 dolar fiyat belirliyor; katılımcı firmadan yine 100 dolar, gerisini ise teşvik olarak KOSGEB’ den alıyor. Yaşanan bu sıkıntıların KOBİ’ler lehine giderilmesi hususunda gerekli düzenlemelerin ivedilikle yapılması büyük önem arz etmektedir.
- ❑ KOSGEB, her KOBİ’de KOSGEB’le ilişkileri yürütecek bir sorumlu belirlemeli ve bu sorumlunun eğitimine katkıda bulunmalıdır.
- ❑ KOSGEB, analiz ettiği firmalara, başkanlıkça belirlenen alanlarda destek vermektedir. Ancak farklı sektörlerde faaliyet gösteren, farklı yapı ve büyüklükteki KOBİ’ler, belirlenen alanların dışında desteklere ihtiyaç duymaktadır. Sonuç itibarıyla KOSGEB destekleri, bu ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde esnek bir yapıya kavuşturulmalıdır.
- ❑ KOSGEB tarafından, mevcut işletmelerin yanı sıra yeni girişimciler de desteklenmeli ve teminat problemleri çözülmeli; devam edenler için mevcut işletmeler, yeniler için fikir ve projeler, girişimciler için teminat olarak kabul edilmelidir.
- ❑ KOSGEB, hizmet ve faaliyetlerini daha iyi duyurmak ve KOBİ’leri buna teşvik etmek için, her yıl geleneksel olarak **“ödüllü yarışma”** düzenlemelidir. Her branşta ilk üç dereceye girenler onore edilmelidir. Bu bağlamda,
 - Teknoloji Geliştirme Ödülü Yarışması
 - Ürün Geliştirme Ödülü Yarışması
 - Girişimcilik Ödülü Yarışması
 - Pazar Geliştirme Ödülü Yarışması
 - Marka Geliştirme Ödülü Yarışması

- Eğitim Ödülü Yarışması
- Standart Geliştirme Ödülü Yarışması
- İhracat Geliştirme Yarışması v.b. yarışmalar düzenlenmelidir.
- ❑ KOSGEB bünyesinde bilgi edinme amacıyla bir “**ALO-KOBİ**” masası oluşturulmalıdır. KOBİ’lerin en büyük derdi, bürokratik zorluklardan yılmaları ve bu zorluklardan korkarak yararlanabilecekleri imkanlardan da böylece mahrum olmalarıdır. KOBİ’leri yönlendirme ve bilgi merkezi olma amacıyla kurulacak ALO-KOBİ Masası, iki türlü düzenlenebilir:

Birincisi; sektörel ayırımla,

İkincisi; yatırım, üretim, mevzuat, ihracat-ithalat, standartlar, teşvikler, vergi gibi alanlardaki sorularını cevaplamaya yönelik olabilir.
- ❑ KOSGEB, uluslararası ilişkilerini güçlendirmelidir. Çok taraflı kalkınma bankalarından (Asya Kalkınma Bankası, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Avrupa Birliği Kalkınma Fonları gibi) sağlanabilecek hibe, nitelikli finansman yoluyla KOSGEB, KOBİ’lere desteğini ciddi ölçüde arttırabilecektir.
- ❑ Üniversite, kamu kurum ve meslek kuruluşlarının topladığı bilgilerden işletmeler yeteri kadar yararlanamamaktadır. Bu kuruluşların bir an önce çalışmalarını ve bilgilerini işletmelerle paylaşacak şekilde kendilerini yenilemeleri gerekir. KOSGEB bu yönde koordinasyon işlevi görmelidir.
- ❑ İşletmelerin daha hızlı büyümesi ve pazar paylarını artırması için, KOSGEB’in AR-GE’ye vermiş olduğu desteğin limitleri artırılmalı ve bu konuda gerekli eğitimler sağlanmalıdır. Teknoloji desteklerine tasarım çalışmaları da dahil edilmelidir. Bitirilen AR-GE projelerinin heba olmaması için projenin bitimi sonrası ciddi bir destek kapsamına alınmalıdır.
- ❑ KOSGEB’in vermiş olduğu laboratuvar test analiz destekleri kolaylaştırılmalı, envanterine almış olduğu akredite laboratuvarın faturası yeterli görülmelidir.
- ❑ Alternatif sektörler girebilmek için, KOBİ’lerin kendi aralarında işbirliğine gidip örgütlenmeleri gerekmektedir. KOSGEB, KOBİ’ler arası bu tür işbirliğinin geliştirilmesi ve sağlıklı bir yapının oluşturulmasına yönelik alt yapı çalışmaları (proje, eğitim, işbirliği modelleri vb.) yapmalı ve KOBİ’lerin uluslar arası piyasalarda rekabet güçlerini arttırmalarını sağlamaya yönelik bilinçlendirme /yönlendirme yönünde danışmanlık hizmeti vermelidir. Bu çerçevede,

- KOBİ’lerin birlikte iş yapmalarını sağlayacak ve özendirecek faaliyetler düşünülmelidir.
- KOBİ’lerin kendi aralarında bölgesel olarak, düzenli periyodik toplantılar yapmalarını temin edecek faaliyetler düzenlenmeli, bu alışkanlığın yerleşmesine destek olunmalıdır.
- Yapılan bütün faaliyetlerin, belirli sürelerde yeniden güncelleştirilerek, yenilikleri kapsamı sağlanmalıdır.
- ❑ Üretim izni alma, harç bedelleri ve benzeri tescil bedelleri KOSGEB destekleri kapsamına alınmalıdır.
- ❑ Devletin diğer birimlerinin (örneğin fak-fuk-fon, tarım kredi kooperatifleri, savunma sanayi fonu ve benzeri) girişimcilere ve sektörler için projeleri KOSGEB ile birlikte gerçekleştirmeleri sağlanmalıdır.

K- ÇİN TEHDİTİ KARŞISINDA TEDBİRLER

Genel olarak ifade etmek gerekirse, Türkiye’nin de dahil olduğu birçok ülke, Çin ile rekabet edebilme şansına sahip değil. Bu sebeple ulusal bir vizyon etrafında tüm sektörlerin yeniden yapılanması ve yeni modeller geliştirilmesi gerekirken, Çin’le rekabetten de vazgeçmelidir. Dünyanın tüm gelişmiş endüstrileri kümelenmiş ve birbirleriyle etkileşim halinde bilgi paylaşımını ortak Ar-Ge imkanlarını geliştirerek, nitelikli işgücünü yaratarak yenilikçiliği sağlamış ve dünyada söz sahibi olmuştur. Türkiye de uluslararası rekabetten kendini koruyabilmek için endüstrilerini kümelenme modeli ile yeniden yapılandırmalı ve üretim yaptığı sektörlerde dünya liderliğini yakalamalıdır.

Devletin Alabileceği Tedbirler

Ekonomik ve siyasal istikrarın sağlanması, kayıt dışı ekonominin minimize edilmesi, ihracata dönük üreticilere ucuz kaynak temini, enerji vergi ve SSK primlerinde bu sektörler için indirim, ulaştırma ve iletişim maliyetlerinin düşürülmesi, mesleki eğitimin bir devlet politikası olarak benimsenmesi ve eğitimsiz iş gücünün ihracatın yoğun olduğu sektörlerde çalıştırılmasının hiç değilse zorlaştırılması, ürün markasından ziyade ülkenin üretim ve turizmde bir marka haline getirilmesi, patent ve yararlı ürün haklarının korunması, öncelikle seçilmiş stratejik sektörlerde AR-GE çalışması faaliyetlerine ağırlık verilmesi, esnek üretime uygun iş mevzuatının tanımlanması.

Sektör ve Sektör Kuruluşlarının Yapması Gerekenler

Daha yakın çalışma şartları benimsenerek ortak çıkarların korunmasına yönelik etkin tedbirler alınmalıdır. Mes-

leki eğitime önem verilmesi, kaliteli mal ve hizmet üretimi, marka oluşturma, AR-Ge faaliyetlerine yönelme, katma değeri yüksek ürünlerin üretimine önem verilmesi, yabancı fuarlara katılımın sağlanması ve teşvik edilmesi.

Çin'den ülkemize giren malların bir kısmının gümrüksüz, bir kısmının da düşük fatura bedeliyle girdiği bilinmektedir. Ayrıca Belçika, Hollanda, Çek Cumhuriyeti, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye ithal edilen Çin mallarına, menşe soruşturması yapmak, ithal malların gerçek bedellerini belirlemek ve gümrüksüz mal girişlerini önlemek önemlidir.

Bir Fırsat Olarak Çin

Bir de Çin'in bir fırsat olarak görülmesi perspektifi gözden kaçırılmamalıdır. Karşılaşılan bütün meydan okumalara sadece "problem" gözüyle bakıp da uzun vadede ayakta kalan bir ülke de, bir şirket de söz konusu olamaz. Zamanın hızlandığı, hayat evresinin iyice azaldığı şirketler aleminde bugün durum daha da ciddidir. İşin tabiatı gereği hayat dinamik bir şekilde hep problemler, ama mutlaka beraberinde getirdiği bir takım imkanlar sarmalı halinde de veran etmektedir. Gerçekten de İktisadi kalkınmasına paralel olarak bu ülkede sadece üretime yönelik olarak talep patlaması yaşanmamakta, aynı zamanda tüketim ekonomisi de zengin muhitlerden başlamak üzere yayılmaktadır. Öncelikle bu ülkenin yüksek gelire sahip bölgelerinde ofis ve mağazalar açmak, ortaklıklara girmek, özellikle Türkiye gibi Çin ekonomisi karşısında görece küçük ekonomiler için bir avantaj olduğu söylenebilir.

Bu nedenle Çinli şirketlerle ortaklıklara girilmesi, Çin'de yeni yatırımlar yapılması, yeni ofislerin açılması gerekmektedir. Neticelerini uzun vadede toplamak üzere şimdiden harekete geçmek gerekir. Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan durum Türk iş adamları için daha çok bir "fırsattı", ama bu kadar kolay elde edilen nimet de büyük oranda kolay bir şekilde elden uçup gitti veya azalma sürecine girmiştir. Türk işadamlarından bazıları, geleceği düşünmeden bir çok kez "altın yumurtlayan tavuğunu kesti", kısa vadeli neticeler için gelecek karartıldı. Şimdi bu koca iktisadi coğrafyada, üstelik oldukça geri kalmış bir tüketici profilinin geçerli olduğu bir alanda, Türk malları kalitesizliği ve güvenilir olmadığı şeklinde kötü bir imajla anılır olmuştur. Bu nedenle de Çin piyasası, zor girilse de, kalıcı olunması gereken bir imkan olarak görülmeli, uzun vadeli olarak imaj çalışmaları bu kalıcılık fikri üzerine inşa edilmelidir.

L- TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

"Sonu Henüz Görünmeyen Uzun İnce Bir Yol"

Türkiye – AB ilişkileri, 45 yıllık mazisinin en kritik dönemecine doğru yaklaşmaktadır. 3 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye'nin o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortak üyelik için başvurmasıyla başlayan Türkiye – AB ilişkilerinde nihai ve tarihi karar günü hızla gelmektedir. 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile temelleri atılan ve 1957'de Roma Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle kurulup bugünkü haline ulaşan **Avrupa Birliği**, önümüzdeki Aralık ayında yapacağı Konsey Zirve toplantısında **tarihinin en stratejik kararlarından birini alacaktır**. Avrupa Birliği, 45 yıldır sürekli değişen gerekçelerle ertelediği, ama 1999 Aralık ayında Helsinki Zirvesi'nde "**Aday Üyelik**" statüsü tanıdığı Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinde müzakerelere başlanması için tarih verme konusunda AB Komisyonu'nun 2004 Kasım başında hazırlayacağı rapora göre karar verecektir.

Bu kararı etkileyecek ve belirleyecek unsurlar 4 ana grupta toplanabilir; **Birincisi**, Türkiye, özellikle 2002 yılından itibaren başlattığı ve mevcut AKP iktidarının da kararlı bir şekilde hızlandırdığı Anayasal değişiklikler ve kanunlara uyum paketleri (sayısı 8'e ulaştı) ile AB'nin tam üyelik için öngördüğü Kopenhag Kriterlerini büyük ölçüde yerine getirmiş durumdadır ve reformları uygulama kararlılığı içindedir.

İkinci husus, 22 yıllık bir geçiş döneminden sonra 1 Ocak 1996'da tamamlanan **Gümrük Birliği** süreci ile Türkiye, Avrupa Birliği'ne ekonomik alanda fiilen entegre olmuş durumdadır. Ancak, AB'nin tarihinde bir ilk olarak tam üyelikten önce Gümrük Birliğini gerçekleştirmiş bir ülke konumunda, Türkiye, ağır bir maliyeti üstlenmek zorunda kalmıştır.

Üçüncü husus, Kıbrıs meselesinin bir çözüme kavuşturulması. AB'nin karar prosedüründe bir üyenin tam üyelik müzakerelerine başlayabilmesi için sadece Kopenhag kriterlerini yerine getirmesi yeterli olmakla beraber, AB Komisyonu ve bazı üye ülkelerin yetkilileri, Aralık 2004'deki AB Zirvesinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlama tarihi verilebilmesi için Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturularak adanın tamamının 1 Mayıs 2004'de tam üye olmasının adeta bir kriter olduğunu zımnen ortaya koymuşlardı. Kıbrıs'ta anlaşma olmazsa, Türkiye'ye tarih verilmesi ihtimalinin huku-

ken olmasa da, fiilen imkansızla yakın olduğu görüşü yaygın kanaat idi.

Dördüncü husus, AB'nin Türkiye ile olan Ortaklık ilişkisi ve aday-üyelik sürecinde bugüne kadar sürekli yeni gerekçeler üretmesi gerçeği unutulmadan, Türkiye'nin tam üyeliği hususunda **tarihi bir yüzleşme ve nihai karar süreci ile karşı karşıya olmasıdır**. AB, Kopenhag kriterleri bazında mı karar verecek? yoksa Türkiye hakkında bu güne kadar zihinlerinin gerisindeki gerçek gerekçeler olduğu bilinen tarihi, dini, sosyo-kültürel farklılıkları, ya da ekonomik gelişme yetersizliği, nüfusun fazlalığı gibi gerekçeleri mi öne sürecek?

Şimdi bu 4 hususu detaylıca inceleyelim ve ardından bir değerlendirme ile görüşlerimizi ortaya koyalım.

1- DEMOKRATİKLEŞME VE KOPENHAG KRİTERLERİ

O zamanki adıyla Avrupa Topluluğu, (AT) 21-22 Haziran 1993 tarihinde

Kopenhag'da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirve toplantısının sonunda, Topluluğa üye olmak isteyen aday ülkelerde aranacak hususları "Kopenhag Kriterleri" başlığı altında belirlemişti. Avrupa Topluluğu'na üye olmak isteyen bir ülke ile tam üyelik müzakerelerinin başlayabilmesi için o ülkenin öncelikle yerine getireceği hususlar şunlardır :

- Çoğulcu demokrasi, hukuk devleti, insan haklarına ve azınlık haklarına saygı esaslarına dayalı bir yönetime sahip olmak,
- İşleyen bir piyasa ekonomisine sahip olmak ve uluslar arası rekabet şartlarına dayanacak kapasitesi olmak,
- AT' nun (bugünkü adıyla AB) politikalarını ve mevzuatını (90.000 sayfa kadar) etkin bir şekilde uygulamak.

Türkiye, 1999 Aralık ayındaki Helsinki Zirve toplantısında aday ülke statüsü aldıktan sonra, AB'nin hazırladığı "**Katılım Ortaklığı Belgesi**"nde yer alan siyasi, hukuki ve ekonomik düzenlemeleri 2001 yılında kabul ettiği **Ulusal Program** dahilinde yerine getirmeye başladı. Ancak Anasol- M koalisyon iktidarı (57. hükümet) döneminde gerek koalisyonun yapısal zorluğu, gerekse koalisyondaki partilerin farklı düşünceleri ve direnmeleri yüzünden düşünce özgürlüğü ve siyasi yapı alanında kapsamlı reformlar yapılmamıştı. Bunun yerine, idam cezasının kaldırılması, dernekler kanunundaki iyileştirmeler, ana dilde öğrenim için kurslar açılması ve yayın özgürlüğü, cemaat vakıflarına taşınmaz mal edinme kolaylığı gibi sathi ve kısmi iyileştirmeler yapılabiliyordu.

Bununla beraber, AKP'nin tek başına çoğunluk iktidarı ile hükümete geldiği 3 Kasım 2002 seçimlerinden bu yana Türkiye – AB ilişkilerinin Türkiye tarafında baş döndürücü hızla gelişmeler yaşanıyor. Bunun birinci sebebi, konjonktür gereği 12-13 Aralık 2002'de Kopenhag'da yapılan AB Devlet Başkanları Zirve toplantısında Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini başlatma tarihini alma çabasıydı. AKP Genel Başkanı'nın 25 günde 15 üye ülkeyi ziyaret etmesi, Türkiye lehine iyi bir tanıtım oldu. Ayrıca 58. Hükümet, "yeni uyum paketini" (siyasi partiler kanunu ve seçim kanunundaki değişiklikler, dernek kurma özgürlüğünün genişletilmesi vs.) 2002 Aralık ayının ikinci haftasında TBMM'de muhalefetin desteği ile yasalaştırdı. Ancak AB'nin tavrı değişmedi. AB Kopenhag Zirvesi'nde Doğu Avrupa, Akdeniz ve Balkanlardan 10 aday ülkeyi tam üyeliğe kabul ederek 1 Mayıs 2004'de birleşme sözü verdi; Bulgaristan ve Romanya'ya da 1 Ocak 2007'de tam üyelik taahhüdünde bulundu. AB buna karşın Türkiye'ye ise, 2004 Aralık ayında yapacağı Zirve toplantısında durumu değerlendirip Kopenhag kriterlerini karşıladığına karar vermesi durumunda tam üyelik müzakerelerini başlatacağını bildirdi. AB, Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve sosyal reformlara devam etmesini ve bunları uygulamasını isterken, Türkiye ile Gümrük Birliği'nin derinleştirileceğini ve katılım öncesi Türkiye'ye mali yardımın artırılacağını belirtti.

Kopenhag Zirvesinden sonra Türkiye – AB ilişkilerindeki ivme artarak bugüne gelindi. AB, Türkiye'nin aday üyeliği ile ilgili yeni beklentilerini ortaya koyan "Yeni Katılım Ortaklığı Belgesi'ni" kabul edip Türkiye'ye sunarken, Türkiye de bu belgedeki beklentilere cevap niteliğinde 2. Ulusal Programını hazırladı. AB Türkiye'den özetle, düşünce ve inanç özgürlüğünün tam olarak uygulanmasını, işkence ve ölüm cezasının tamamen kaldırılmasını, Millî Güvenlik Kurulu'nun çalışma şeklinin Avrupa ülkelerindeki uygulama düzeyine getirilerek askeri işler üzerinde sivil kontrolün tesisini, Türk dili dışında kullanılan dillerle eğitim ve radyo televizyon yayın serbestisinin sağlanmasını ve bunların uygulamaya geçirilmesini istemektedir. Nitekim AB komisyonu Kasım 2003'de hazırladığı ve Aralık ayında AB Konseyi'nce kabul edilen İlerleme Raporu'nda, Türkiye'de hükümetin gerçekleştirdiği siyasi reformlardan övgü ile söz ederken, bürokrasi, idare ve yargının bu reformları uygulamaya koymadaki ve gerekli yönetmelikleri hazırlamadaki isteksizliği ve geciktirmeleri ise eleştirmiştir. 59. Hükümet 2004, Nisan ayı sonunda uyum çalışmaları çerçevesinde yeni bir Anayasal Değişiklikler paketi hazırlayarak TBMM' ne sundu. Bu pakette de idam cezasının Anayasadan çıkarılması, RTÜK ve YÖK' teki askeri üyelerin çıkarılması, DGM'lerin kaldırılarak istinaf mahke-

melerinin kurulması, kadın ve erkek eşitliği, askeri harcamaların TBMM adına sayıştay denetimine alınması gibi sivilleşmeye yönelik hükümler yeralıyor.

Türkiye’de siyasi reform yanlısı çevreler ve 59. Hükümet, tam üyelik konusunda sonuna kadar bastırıp, AB’nin demokrasi ile temel hak ve özgürlükler standartlarını yakalama kararlılığı içindedir. AKP hükümeti, AB’ye tam üyelik hedefini benimseyerek, içeride kendisine karşı olan sistem ve bürokrasi içindeki derin mahfiller karşısında adeta iktidarını perçinlemeye çalışmaktadır. 6. 7. ve 8. uyum paketleri ile birlikte anayasa ve kanunlarda yapılan değişiklikler, Türkiye’nin yönetim sisteminde yer alan bürokratik kurumların ağırlığını ve fonksiyonlarını azaltan ve yasama-yürütme erkleri üzerindeki askeri vesayet görüntülerini kaldırmayı amaçlayan tedbirlerdir.

2- GÜMRÜK BİRLİĞİ VE FİİLİ EKONOMİK BÜTÜNLEŞME

Türkiye AB ilişkilerinin hukuki temeli, Türkiye ile A-ET’yi bir gümrük birliğine götürecek ve önsözünde nihai hedefin Türkiye’nin AET’ye tam üyeliğini zikreden Ortaklık Anlaşmasında (Ankara Anlaşması) yatmaktadır. 1 Aralık 1964’de yürürlüğe giren bu anlaşma uyarınca 5 yıl süren ilk hazırlık döneminden sonra, iki taraf arasında sanayi ürünlerinde aşamalı olarak bir gümrük birliği kurulması konusunda **Katma Protokol** 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel’de imzalandı ve 1 Ocak 1973’de resmen yürürlüğe girdi. Katma Protokol, AB tarafında hemen uygulanarak, Türkiye tarafında ise bazı mallarda 12 yıllık, bazılarında 22 yıllık bir geçiş süreci sonunda sanayi ürünlerinde Gümrük Birliği kurulmasını öngörüyordu. Tarım ürünleri ve demir-çelik ürünleri kapsam dışında idi. Bu süreç esnasında AB, Türk ürünlerinden bazılarını tekstilde kotalar uygulayarak, Türkiye ise yükümlülüklerinin takvimini geciktirerek istisnai rejimler uygulamışlardı.

Bu arada, 1 Aralık 1986 tarihinde Türkiye’nin Ankara Anlaşması ve Katma Protokol hükümlerinden doğan **iş gücünün serbest dolaşımı** hakkının kullanımı hukuken başladı. Ancak AT uygulamaya başlamayı reddetti.

Daha sonra Başbakan rahmetli Özal başkanlığında ki hükümet, 14 Nisan 1987 tarihinde o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu’na tam üyelik için başvurdu. Bu başvuruya AB tarihinde rekor bir uzun süre olan 2,5 yıl sonra 18 Aralık 1989’da AB Komisyonu’nca hazırlanıp AB Bakanlar Konseyi’nce kabul edilen cevabi görüşte “Türkiye’nin topluluğa katılmaya **ehil (eligible) bir ülke** olduğu, ancak ekonomik, siyasi ve sosyal nedenlerle iki tarafın da bu katılmaya hazır olmadıkları, başvurunun

AB’nin Tek Pazar çalışmaları tamamlandıktan sonra 1993’den itibaren tekrar ele alınabileceği” belirtilmişti. Bunun anlamı, **Türkiye’nin tam üyelik başvurusu rafa kaldırılmıştı.**

Bu gelişmeler karşısında “**Türkiye AB’ye kapıdan giremeyeceğini görüp, bacadan girme**” fikrine kapıldı ve o zamanki siyasi idarenin kararıyla Gümrük Birliği yükümlülüklerini hızlandırıp 1 Ocak 1996’da tam anlamıyla uygulamaya konmasını kararlaştırdı. Türkiye AB Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995’de aldığı ve 13 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Parlamentosu’nda kabul edilen Kararı uyarınca, Türkiye – AB ilişkilerinde **Gümrük Birliği** süreci tamamlanmış oldu. Böylece iki taraf arasında , sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi katkı payları üzerinde gümrük vergileri, kotalar, eş etkili fon, vergi vb. kesintiler tamamen kaldırıldı. Türkiye bu ürünlerin üçüncü ülkelerden yaptığı ithalatın da AB’nin Ortak Gümrük Tarife rejimini uygulamaya başladı. Türkiye ile AB arasında, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ürünlerini kapsayan bir Serbest Ticaret Anlaşması da ayrıca imzalanıp yürürlüğe konuldu. Bunun yanında, tarım ürünlerinde Türkiye ve AB karşılıklı ticarette birbirlerine tavizli rejim uygulamaya başladılar.

Türkiye ayrıca AB’nin Ortak Dış Ticaret Politikası’na hemen uyumu, rekabet politikasına, fikri ve sınai mülkiyet hakları, tüketici hakları koruması, patent ve marka mevzuatına, teknik standartlarına 5 yıllık bir geçiş dönemi içinde uyum sağlamayı taahhüt etti ve yerine getirdi. Türkiye, 5 yıl içinde AB’nin üçüncü ülkelerle imzaladığı tüm serbest ticaret anlaşmalarını, işbirliği ve ortaklık anlaşmalarını ilgili ülkelerle müzakere edip uygulamayı kabul etti. Topluluk gümrük kodunu esas alan yeni bir Gümrük Kanunu çıkardı ve Millî Akreditasyon Merkezini kurdu.

Sonuçta, **Gümrük Birliği** 8 yılı aşan bir süre boyunca yürürlükte olup, **teknik anlamda Türkiye’nin AB ile ekonomik bütünleşmesini fiilen sağlamıştır. Ancak bu bütünleşmenin Türkiye açısından ağır bir maliyeti olduğunu vurgulamak gerekir.**

Her şeyden önce, 6’lardan 1 Mayıs 2004’de 25’lere dönüşen Avrupa Birliği’ne 19 ülkenin sonradan katılımında ilk yapılan tam üyelik başvurusu, başvuruya cevaben Komisyonun Görüş hazırlaması, Konsey’in Görüş’ü kabul etmesi, tam üyelik müzakerelerinin başlaması-tamamlanması süreçlerinde Türkiye kadar uzun bir süre olmamıştır. Ayrıca tüm bu genişlemelerde, Gümrük Birliği süreci aday ülke AB-üyeyi olduktan sonra bir geçiş dönemi (5-8 yıl arası) içinde tamamlanmıştır. Böylece yeni üye ülke, AB’nin karar masasında tam yetkili olarak, veto silahına sahip olarak ve adaptasyon zorluklarına karşı AB bütçesinden ciddi boyutlarda ma-

li katkılarla desteklenerek Gümrük Birliği sürecini tamamlamışlardır. Dolayısıyla, **Türkiye siyasi olarak AB üyesi olmadan, AB'nin karar masasında yerini alamadığı için gümrük birliği ve ortak dış ticaret politikası uygulamaları ile ilgili hak ve menfaatlerini kollayamadan, veto silahına sahip olmadan Gümrük Birliği'nin içindedir.**

MÜSİAD olarak tüm uyarılarımıza karşın, Gümrük Birliği, tam üyelik perspektifi olmadan, tek taraflı olarak Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirdiği, ancak AB'nin başta mali yükümlülükler olmak üzere zaten dengesiz ölçüde kendi lehinde olan yükümlülüklerden kaçındığı bir bütünleşme süreci olmuştur.

Gümrük Birliği'nin başlamasından bu yana geçen 8 yılda Türkiye, AB ile dış ticarete 71 milyar dolarlık bir açlıkla karşı karşıya kalmış ve AB ülkelerine kaynak aktarmıştır. Bu durumun gelişmekte olan bir ülkenin ithalat ihtiyaçları açısından normal olduğu iddia edilse bile, Türkiye'nin ihracatta % 51,9 ve ithalatta % 45,8 gibi yüksek oranlarda AB'ne bağımlı olması gerçeği, **dış ticaretimizin tek bir kanala yüksek bağımlılığı açısından risktir.** Ayrıca AB üyesi ülkelerdeki üreticiler açısından da Gümrük Birliği sayesinde Türkiye'ye direkt yatırım yapmak yerine, bir distribütör aracılığı ile direkt ihracat yapıp mal satmak risksiz ve daha avantajlı bir alternatif olmuştur.

AB, Gümrük Birliği'nin Türkiye açısından oluştura- cağı güçlüklerle karşı bir sübap olarak vermeyi taahhüt ettiği 2,5 milyar ECU'luk (1995 yılındaki parite üzerinden 3,2 milyar dolar) hibe ve kredi karışımı mali yardım taahhütlerini de kimi zaman AB Konseyi'nin, kimi zaman da Avrupa Parlamentosu'nun engellemeleri yüzünden büyük ölçüde yerine getirmemiştir. AB, 1963-1996 yılları arasındaki 33 yıllık dönemde Ortak Üye Statüsündeki Türkiye'ye toplam 830 milyon ECU (ki bu rakamın % 91'i kredidir) gibi komik bir mali yardım yapmıştır. Buna karşın, Kuzey Afrika ülkelerine 1980'lerden başlayarak, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine de 1990'lı yıllardan başlayarak çok daha fazla miktarda ve hibe türünde mali yardımlarda bulunmuştur.

Bir de, Türkiye'nin AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı Serbest Ticaret ve Ortaklık Anlaşmalarını aynen imzalamak zorunda kalması, müzakeresinde dahil olmadığı için AB'nin verdiği tavizlerin aynısını vermek zorunda kaldığı, ama haklarını ve menfaatlerini tam olarak kollayamadığı bir paradoksal yapı oluşturmaktadır.

Bununla beraber, Gümrük Birliği'nin getirdiği bu ağır maliyet yanında, bir başka perspektiften bakışla, Türk sanayiini uluslararası ölçek ve standartlarda rekabet kural- larına uygun bir ortamda çalışmaya yönlendirici, disipli- ne edici, kaliteyi ve verimliliği artırıcı bir yapıya dönüş- türdüğü gerçeğini de vurgulamakta yarar vardır.

3- KIBRIS MESELESİNİN ETKİSİ

Türkiye'nin 1974'deki Barış Harekatından sonra Kıbrıs'ta Türk ve Rum yönetimlerinin fiilen oluşturduğu iki kesimli siyasi yapı, tüm çabalarımıza rağmen ulusla- rarası camia tarafından hukuken tanınmamış, 30 yıldan bu yana Türk tarafı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, öz- zellikle batı dünyasının haksız, ayırımcı ve ön yargılı o- larak yürüttüğü siyasi, ticari ve hatta sportif ambargola- ra maruz kalmıştır. Kıbrıs meselesinin yıllar boyunca bir çözüme kavuşturulamaması, Türkiye'nin başta Yuna- nistan olmak üzere, AB ve ABD ile ilişkilerinde ihtilaf ko- nusu olmuştur.

Bunun yanında, AB'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla Rum kesiminin tam üyelik başvurusunu kabul edip müzakereleri başlatması ve bitirmesi sonucunda Rum- ların 1 Mayıs 2004'de resmen AB üyesi olması gerçeği, Kıbrıs sorununu hem kendi içinde, hem de Türkiye'nin tam üyelik perspektifi bağlamında çok kritik bir sürece taşımıştır. AB, süreci bu noktaya taşıırken, 1959- Zürih ve Londra Anlaşmalarında yer alan açık hükümlere (Kıbrıs Cumhuriyeti, Garantör Devletlerin birlikte yer al- madığı uluslar arası birlik ve bütünleşmelere katılamaz) rağmen uluslararası hukuku ihlal etmiştir. Yunanistan'ın AB'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine genişleme politikasını veto etme tehdidi karşısında, AB, Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimi lehindeki bu süreci başlatmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs'ta bugün karşılaşılan çıkmaz yolun ya da alternatifsizliğin temeli bu acı gerçekte yatmaktadır. **1995'de Gümrük Birliği'ni ne pahasına olursa olsun gerçekleştirmek isteyen ve Aralık 1999'daki Helsinki Zir- vesinde Aday Üyelik statüsü alma kararlılığında olan geç- miş Türk hükümetleri, Kıbrıs'ta Türk kesimi aleyhine gelişen bu süreci engelleyememişlerdi, ya da "sonra il- gileniriz" anlayışıyla ihmalkar bir tutum sergilemişlerdi.**

Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerinin başlaması i- çin AB'den tarih alması konusunda Kopenhag kriterleri- ni yerine getirmesi gerekli ve yeterli şart olmakla bera- ber, AB komisyon çevreleri ve bazı üye ülkeler, Kıbrıs meselesinin de çözüme kavuşturulmasının gerekli ol- duğu gerekçesini bazen alenen, bazen zımnen ortaya a- tıyorlardı. Hele 1 Mayıs 2004'de Kıbrıs Cumhuriyeti a- dıyla AB'nin üyesi olan Rum Yönetiminin karar masa- sında söz ve veto hakkı olduğu bir ortamda Aralık 2004'de AB Konseyi'nin Türkiye ile tam üyelik müzake- relerine başlama tarihi verme hususundaki kararı, o- lumsuzu yakın belirsiz hale gelebilirdi. Ayrıca KKTC'nin üzerindeki baskılar (mülkiyet, göçmenler, ticari ambar- go, tazminat davaları vs.) daha da ağırlaşabilir ve 1 Ma- yıs 2004'den sonra Rumlar, AB üzerinden kendilerine göre en uygun çözümü dayatmaya çalışabilirlerdi. Diğer taraftan Türkiye de Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla Rum yö-

netimini tanımak, gümrük birliği içinde ticari ilişkiye girmek ve KKTC'ye eskisi gibi rahatça yardımcı olamamak sıkıntısına düşecekti.

Bu aşamada Türkiye hükümeti Kıbrıs konusunda inisiyatif ele alarak ve KKTC'de kurulan yeni hükümetin de desteğiyle çözümü zorlayan açılımlara ve diplomatik girişimlere başladı. BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından Kasım 2002'de taraflara sunulan ve 10-11 Mart 2003'de Türk ve Rum taraflarının Lahey'de yapılan zirvede anlaşmaya varamadıkları Annan Planı, toplam 5 defa revize edildikten sonra, Şubat ayında New York'ta, Mart ayı başında adada ve Mart'ın ikinci yarısında İsviçre'nin Bürgenstock kasabasında yapılan maraton görüşmeler sonucunda, 24 Nisan'da Kıbrıs'ın Türk ve Rum kesimlerinde referanduma sunuldu.

Bize göre en iyi çözüm, KKTC'nin bağımsızlığının diğer ülkeler tarafından tanınması olmakla beraber, 1983'den bu yana Türkiye'den başka KKTC'yi tanıyan ikinci bir devlet maalesef olmamıştır. Bu durumda 1 Mayıs 2004'den sonra AB üyesi olarak Rumların AB desteğini de alarak dikte etmeye çalışacağı ve avantajlı olacağı bir durumun riskleri karşısında, 24 Nisan 2004'de Kıbrıs'ın iki kesiminde yapılan referandumda Annan Planına Kıbrıs Türk tarafının ehven-i şer (kötünün iyisi) gözüyle evet (% 65 evet , % 35 hayır), Rumların ise hayır (% 77 hayır, % 23 evet) demesi, Türkiye ve KKTC açısından çok "hayırlı" bir sonuç oldu ve büyük bir diplomatik başarı ve kazanıma dönüştü. Bu durumda KKTC, Rumlarla beraber AB'ye 1 Mayıs 2004'de üye olmadı, ancak siyasi ambargonun, ticaret ve ulaştırma ambargosunun kaldırılması veya hafifletilmesi, vb. iyileştirmeler için diplomatik avantaj sağladı. Bu çerçevede AB Konseyi, Kıbrıs Türk tarafına 259 milyon dolarlık yatırım verilmesi kararını aldı ve Kuzeydeki Türk ürünlerinin ihracatını kolaylaştırıcı Kıbrıs Tüzüğünü 1 Mayıs 2004'den itibaren geçerli olarak kabul etti. En doğrusu, AB'nin Rumları tek taraflı olarak AB'ne üye kabul etmeyip, Türk tarafı ile çözüme zorlayarak tam üyelik kapısını açmasıydı. Ama AB bu konuda son derece yanlış ve yanlış hareket etti.

4- SÜREKLİ DEĞİŞEN AMA BİR TÜRLÜ BİTMEYEN GEREKÇELER

AB, Aralık 2004'de yapılacak Zirve toplantısında Türkiye konusunda tarihi bir yüzleşme ve nihai karar süreci ile karşı karşıya gelecektir. AB bugüne kadar Türkiye ile Ortaklık ilişkisini ve aday üyelik sürecini tam üyeliğe ulaştırmamak için sürekli değişen ama bir türlü bitmeyen gerekçeler üretmiştir; Türkiye'nin Müslüman bir ül-

ke olması; farklı bir kültür medeniyetine ait olması; ekonomik gelişme farklılıkları; demokrasi ve temel hak ve hürriyetlerdeki aksamalar; askeri darbeler; ekonomik krizler; Kürt meselesi; Kıbrıs meselesi; nüfusun fazlalığı; göç tehlikesi; AB bütçesine yük oluşturma; tarım ve bölgesel gelişme alanında büyük miktarda mali yardım ihtiyacı; AB'nin kendi iç sorunları; önce Tek Pazar, sonra Ekonomik ve Parasal Birliğe geçme önceliği; genişlemelerin hazmedilmesi; bütçe-tarım ve bölgesel yardım politikalarının yeniden yapılandırılması; veto tehditleri (kimi zaman Yunanistan, kimi zaman Baltık ülkeleri, Fransa, Almanya vb.) gibi.

Aralık 1999'daki Helsinki Zirve toplantısında aday üyelik statüsü tanınan Türkiye, Kopenhag kriterleri bağlamında çoğulcu demokrasi, temel haklar ve hürriyetlerin uygulanması ve işleyen bir piyasa ekonomisinin şartlarının oluşmasına yönelik gerekli reformları büyük ölçüde yerine getirmiş ve uygulamaya koymuştur. Kıbrıs meselesinin çözüme kavuşturulması konusunda da KKTC hükümeti ile beraber gerekli diplomatik adımları atmıştır.

5- AB ÜYELİĞİ İLE İLGİLİ SONUÇ VE ÖNERİLER

- ❑ Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 45 yıllık mazisi olan ortaklığın tam üyelikle sonuçlanıp sonuçlanmayacağı, AB'nin 50 yıllık tarihinin en stratejik ve kritik kararlarından birini oluşturacaktır.
- ❑ Türkiye'nin üstüne düşen, insan unsuru, yönetim anlayışı, devlet ve millet ilişkileri yönünden kendi niteliklerini arttırabilmek olmalıdır. AB açısından ise, bu özelliklere sahip olması gereken bir Türkiye'yi kendi bünyesine alıp almamak en önemli imtihandır.
- ❑ Türkiye'nin AB üyeliği, AB'nin 1957'de 6 üyeden 1 Mayıs 2004'de 25 üyeye ulaşan genişleme sürecindeki en karmaşık ve belirsizlik ihtiva eden günlerinden birini oluşturmuştur ve öyle devam etmektedir.
- ❑ Unutulmamalıdır ki, Türkiye – AB Ortaklığı, soğuk savaş düzeni, 1990 sonrasındaki pax Americana yeni dünya düzeni ve 11 Eylül 2001'deki ABD'ye saldırılar sonrası ortaya çıkan uluslararası konjonktür dikkate alınarak değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.
- ❑ Nitekim, Türkiye'nin AB üyeliği konusunda Türkiye'de ve AB üyesi ülkelerde lehte ve aleyhte olan kesimler ile lehte ve aleyhte olan gerekçeler, geçen

45 yıl içinde oldukça değişkenlik göstermiştir. Ayrıca Türkiye ve AB'nin kendileri de ekonomik, siyasi ve stratejik olarak bu süreç esnasında ciddi dönüşümler geçirmiştir.

- AB ülkelerinin çoğunluğu uzun yıllar bütçe yükü endişesi, yüksek nüfus ve göç korkusu yanında; kültürel kimlik ve medeniyet farklılığından, daha açık ifadeyle Türkiye'nin bir İslam ülkesi ve Avrasya – Ortadoğu coğrafyasının kesişme bölgesinde olmasından dolayı Türkiye'nin tam üyeliğine karşı çıkıyordu. Ancak 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan saldırılardan ve onu izleyen Afganistan – Irak savaşları ve terör hadiselerinden sonra oluşan İslam dünyası- Batı medeniyetler kutuplaşmasının çatışmaya dönüşmesi tehlikesini engelleme ve İslam dünyasına yönelik bir köprü oluşturma ihtiyacı ile Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerine başlamasına AB çevrelerinde sıcak bakılmaya başlandı. Bu grubun başını, ülkelerinde yoğun Müslüman topluluklar yaşayan İngiltere, Almanya ve Fransa çekiyor. Ancak son günlerde Fransa'daki sağ partilerin koalisyon hükümeti de tıpkı Alman Hristiyan Demokrat Parti muhalefeti gibi, Türkiye için **tam üyelik** yerine **"imtiyazlı ortaklık"** formülünü gündeme getirmeye başladı.
- **Kopenhag kriterlerini yerine getirerek çoğulcu demokrasi ve temel hak ve hürriyetlerin uygulanması hususunda önemli reformları gerçekleştiren Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanması kararı ve tarihi, Aralık 2004'de yapılacak AB Konseyi Zirve toplantısında verilmelidir.** Bu kararın çıkması tam üyeliğin kısa bir süre sonra gerçekleşeceği anlamına gelmez. AB çevreleri, müzakere tarihi verilse bile, Türkiye'nin AB'ne en erken 2013 veya 2015'de tam üye olabileceğini ifade ediyorlar. Bir başka deyişle, AB'ne üyelik **"sonu henüz görünmeyen uzun ince bir yol"** olmaya devam edecek gibi görünüyor.
- Bununla beraber, bu kararın alınması Türkiye'nin yalnızca kendi iradesine bağlı olmayıp, esas itibarıyla 25 AB üyesi ülkenin olumlu kararına bağlıdır. Bu açıdan kararın olumlu çıkma ihtimali giderek güçlenmekte olsa da, kesin değildir. AB Konseyi, kararını yine 1 ya da 2 sene ileriye atabilir. Ya da "Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ne resmen katılacakları 1 Ocak 2007'de başlanacağı" kararını alabilirler.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin AB'ne tam üyelik için müzakere tarihi verilmemesi ya da kararın ertelenmesi ihtimaline karşı bir B planının olması ve STK'larla koordinasyon içinde kamuoyunun bu ihtimale hazırlanması gerekir. Duygusal tepkiler vermek yerine, akl-ı selim ile hareket etmemiz ve sahip olduğumuz avantajlarımızı ülke menfaatleri doğrultusunda kullanmamız gerekir.

- Bugün gelinen noktada Avrupa Birliği'nin Türkiye açısından siyasi, ekonomik, ticari ağırlığı ve önemi yadsınamaz bir gerçektir. AB, Türkiye'nin, en büyük dış yatırımcısıdır ve en önemli dış ticaret (ihracatta % 51,9, ithalatta % 45,8), turizm partneridir. **Ancak AB ile 45 yıldır süren oyalama ve uzatmalı nişanlılık dönemi de göz önünde tutularak, Türkiye özellikle komşu ülkelerle ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkilerini geliştirmeli ve derinleştirmeli, dış politikasını dengeli ve çok yönlü bir ilişkiler yelpazesinde yürütmelidir. Komşu ülkelerle ve bölge ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkilerimizin AB standartlarına çıkarılması halinde, Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri de daha rasyonel bir temele oturacak ve tek taraflı bir bağımlılık ilişkisi görüntüsünden kurtulacaktır.**
- Dış politikamızın sadece AB'ye endeksli bir durumda imiş gibi görüntü vermesi Türkiye için zaafıdır. Türkiye sadece son dönemdeki gelişmeler neticesi konjonktürel açıdan önemi artan bir ülke değildir. Tarihin her döneminde gerek bulunduğu coğrafya, gerek dini ve kültürel değerleri, gerek büyük devlet kurabilme kabiliyeti, gerekse de hiçbir dönemde fiili bir kolonizasyona uğramamış olma özelliklerinden dolayı potansiyel bir güç merkezi olarak bulunmuştur.
- Bize göre, Türkiye'nin önündeki en önemli hedef, kendi dinamiklerinin farkında olarak ve kendi halkı için ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmişliğini sağlamasıdır. Bu sağlanmadan AB'ye üye olmamız zor olacağı gibi, bu sağlandığı durumda da AB, ülkemizin karşısında tek seçenek olarak durmuyor olacaktır. Türkiye taşıdığı büyük tarih ve kültürüyle, bir komplekse sahip olmadan çağı yakalamalı, yapılması gerekenleri gerçekleştirmeye başlamalıdır

M- DEVLETİN KÜÇÜLTÜLMESİ VE KAMU REFORMU TEDBİRLERİ

- ❑ Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi, ayrıcalıklı kesimlerin demokratikleşme ve liberalleşme sürecinde terketmeleri gereken ayrıcalıklarını terketmeme niyetidir. Bu süreçte devletin küçülmesi, yanlış siyaset tarzının ve sistemdeki bürokratik ağırlığın ortadan kaldırılması ile eşanlamlıdır. Her türlü riske rağmen bu konudaki kararlılık sürdürülmelidir.
- ❑ Türkiye'de devletle ilgili bunalımın en önemli boyutunu hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşiklik kazanmaması, devletin örgütsel yapısı ve işleyişinin evrensel hukuk kuralları ve normları ile uyumlu olmaması oluşturmaktadır.
- ❑ Türkiye'de devletin küçültülmesi, sürekli gündemde olmasına rağmen tam anlamıyla gerçekleştirilememiş bu reform vaatleri sözde kalmış ve bir türlü kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması ile ilgili kapsamlı bir düzenleme yapılamamıştır. Türkiye'de Devletin küçültülememesinin en önemli nedeni, Türk geleneğinde var olan güçlü devletçi anlayıştır. Bunda ülkemizdeki hatırı sayılır bir çevrenin bu reform girişimlerinin ülke bütünlüğünü zedeleyeceği yönündeki uyarılarının da etkili olduğu söylenebilir. Fakat 3 Kasım 2002 genel seçimleri ile büyük bir parlamento çoğunluğu yakalayan Ak Parti, kamu yönetimi reformunu yapma konusunda büyük bir şans elde etmiştir. Bu şans en iyi şekilde kullanılmalıdır.
- ❑ Ak Parti'nin kamu yönetimi anlayışındaki adem-i merkeziyetçi yönelişi ve kamu yönetimindeki az müdahaleci, hakem-devlet anlayışını hayata geçirecek bir yasal düzenleme olarak 3 Kasım 2003 tarihinde Başbakan yardımcısı Mehmet Ali Şahin ile Başbakanlık müsteşarı Ömer Dinçer'in açıkladığı "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı" önemli bir yere sahiptir. Bu tasarı hem evrensel hukuk normlarına uyum, hem de merkeziyetçi, bürokratik ağırlığın azaltılmasında önemli bir adımdır.
- ❑ Bu açıdan, merkezi idare ile mahalli idareler arasındaki görev ve yetki ayrılığını kanuni düzeyde açıklığa kavuşturan, merkezi idarenin örgütlenmesinde temel ilke ve prensipleri düzenleyen, kamu yönetiminde denetimi temel esaslar düzeyinde hükme bağlayan bir temel kanun tasarısı olarak bu metin olumlu bir girişimdir ve hükümet tarafından arkasında durulmalıdır.
- ❑ Taslağın, "amaç, ilke ve görevler" kısmında, katılımcı, saydam, hesap verebilir, insan hak ve özgürlüklerini esas alan bir kamu yönetiminin oluşturulması olarak tanımlanan bu kanunun amacı, Türk kamu geleneğinin alışmadığı yeni tanımları içermektedir.
- ❑ Tasarı, getirdiği düzenlemeler ile devrim niteliğinde bazı hükümlere sahiptir. Şüphesiz tasarının bu sıfatı almayı hakedecek düzenlemesi, özellikle bir çok bakanlığın taşra teşkilatını kaldırarak bunlara ait yetki ve görevleri mahalli idarelere devrettiği geçici 1. maddesidir. Ancak bu kanunun arzulan hizmeti görmesi, ilgili diğer kanunlardaki düzenlemeler ile mümkündür. Bunlar da en kısa sürede çıkarılmalıdır.
- ❑ Bu Kanunla, "Dışişleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı"na ait mahalli yetkiler, mahalli idarelere devrediliyor. Bu hükmün yürürlüğe girmesiyle merkezi idare örgütü, taşradaki bir çok kurum ve kuruluşunun kaldırılması sebebiyle ciddi olarak küçülecek ve bundan ciddi bir kaynak tasarrufu sağlanacaktır. Ayrıca bu bakanlıklara ait yetki ve görevler, mahalli idarelere geçeceği için hizmetlerin sunulmasındaki bürokratik işlemler azalacak ve böylece hizmetlerin etkinlik derecesi artacaktır.
- ❑ Bazıları tasarıya teftiş kuruluşlarını kaldırdığı gerekçesiyle muhalefet etmektedir. Fakat istisnai olarak İçişleri, Maliye, Millî Eğitim, Sağlık ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıklarında ana hizmet birimi şeklinde denetim birimi oluşturulabilecektir. Oysa gördüğümüz gibi tasarı, bazı bakanlıklarda (ve bu arada Maliye Bakanlığında) hizmetlerinin bir gereği olarak denetim birimleri oluşturulabileceğini öngörmüştür. Doğru olanı da budur.
- ❑ Devlet personelinin istihdam ve değerlendirilmesinde "liyakat" ve "performans" kriterlerinin işlerlik kazanması artık bir kaçınılmazlık durumunu göstermektedir. Kamu Yönetim Reform Tasarısının bu konudaki düzenlemeleri güçlendirilerek kalıcı kılınmalıdır.
- ❑ Ayrıca ombudsmanlık (Halk Denetçisi) konusundaki düzenlemeler, Türk yönetim geleneğine uygun bir düzenlemedir. İlgili maddeye göre, her ilde, mahalli idarelerin gerçek ve tüzel kişilerle ilgili eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluğunu de-

ğerlendirmek, aralarındaki anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olmak üzere bir halk denetçisi seçilir. Ancak Halk denetçilerinin kararlarının tavsiye niteliğinde olması, bu kurumdan öngörülen faydanın elde edilmesine engel olabilir. Daha güçlü bir tanımlamanın getirilmesinde yarar vardır.

- ❑ Diğer taraftan, Yerel Yönetimler Yasa Tasarısı için reform niteliğinde olduğunu söylemek zordur. Mahalli idarelere yönelik tasarrufta Belediyelerden daha çok İl Özel İdarelerinin ağırlığı artırılmakta ve en önemlisi de özel idarelere bağlanan genel idare hizmetleri, özel idarelerini belediye sınırlarına da müdahale eder hale getirilmektedir. Bazı düzenlemeler il bazlı ele alınmak zorunda olsa da, özel idarelerin “bütünlük” kaygısıyla daha bir önemsendiği gözden kaçmamaktadır.
- ❑ Yine, Özel İdarelerin parlamentosu olan il genel meclislerinin yetki ve toplantı sıklığının artırılmasıyla, valilerin bu kurumdaki yetkilerinin kısılması güzel bir düzenleme olmakla birlikte, encüme ne tekrar atanmış üyelerin dahil edilmesi konusundaki düzenlemeler üzerinde düşünölmeye değerdir. Daha önce kaldırılan bu uygulamanın tekrar diriltilmesinin nedenini anlamak zordur.
- ❑ Türkiye’de sistemin karar merkezinin Parlamente’ye taşınması ve siyasal inisiyatifin meclis iradesine bırakılması gerekmektedir. Yine devletin bütün organ ve faaliyetlerinin parlamento eliyle denetlenmesi, siyasal özgürlükler alanının genişletilmesi şarttır. Parlametonun saygınlığı sadece çalışma hızının artmasıyla değil, ilgili mevzuat düzenlemeleri ile de temin edilmelidir.
- ❑ Türkiye’de Parlamento, siyasi partiler ve sivil kurumlar, olağanüstü dönemleri geride bırakacak, dengeli, katılımcı, barış içinde bir arada yaşama esasına dayalı bir anayasayı hayata geçirmek için elinden geleni yapmalıdır.
- ❑ Dini ve ahlâkî normlara bağlı olarak geçen 1000 yıllık tarihi birikimi, modern dönemin imkan ve tecrübeleri ile birleştirerek, demokratik, sivil ve uzlaşmacı bir anayasa yapılması konusunda her kesimin görüşlerinden yararlanılmalıdır. Bu ülkede yaşayan ve hangi düşünce ve inançtan olursa olsun her fert, en az diğerleri kadar hakça ve insanca yaşama hakkına sahip olmalıdır.
- ❑ Düşünce, inanç, sosyal sınıf ve statü farkı gözetilmeksizin, gerçek anlamda din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyeti, düşünce, ifade ve örgütlenme hürriyeti, aralarında hiçbir ayırım yapmaksızın tüm vatandaşlarımızın hakkı olmalıdır. Bu hak ve

hürriyetlerin sağlanması için yetkilileri etkileyip yönlendirmek ise, sorumluluk bilincine sahip herkesin görevidir.

- ❑ Bugün Türkiye’de yaşanan yolsuzluk olaylarının temelini araştırdığımızda, uzun dönemdir uygulanan ekonomi politikalarının izlerini buluruz. İmparatorluk sonrasında millî burjuvazi oluşturmak ve kalkınmayı sağlamak için birçok ürün ve hizmet, kamu tarafından sağlanmış, bir kısım özel sektör ayırımcı bir politikayla bilinçli bir şekilde desteklenmiştir. Bu da uzun vadede, burjuvazinin oluşmasına katkıda bulursa da, ekonomik yapı üzerinde istenmeyen sonuçlar ve güçlü ekonomik elitler doğurmuştur. Artık bu süreç sona erdirilmeli, besleme sermayenin de kendi kaynaklarına dayanarak faaliyette bulunması sağlanmalıdır.
- ❑ Türkiye’de kamunun ekonomideki ağırlığı, sadece üretim biçimini etkilemekle kalmamış, işadamsiyasetçi-bürokrat ilişkilerinde serbest ekonomi mantığı ve kurallarının dışında kayırmacı bir ilişkinin doğmasına yol açmıştır. Bugün de, yaşadığımız bir dizi olayın arka planında, bu korumacı yaklaşımın sürdürölmesinin mücadelesi yatar. Bu nedenle, serbest piyasa ekonomisini, tüm kurum ve kuralları ile tesis etmek, sadece ekonominin daha verimli çalışmasına değil, ekonomide ve toplumsal hayatta ahlaki değerlerin korunmasına da yol açacaktır.
- ❑ Türkiye’de, liberalleşme ve kamunun küçültölmesi söylemiyle birlikte, belli hizmet alanlarından çekilme iddiasıyla devlet bazı işlerin yönetimini bazı kurullara (RTÜK, BDDK, Telekomünikasyon, Enerji-Tütün-Şeker Kurulları ve SPK gibi) bırakıyor. Kamu Yönetimi Reform Tasarısı bunları kaldırmayı öngörmemekte, hatta anayasaya uygunluğu tartışılır bir şekilde genel idare içerisinde mütalaa etmektedir. Ancak bu kurullar, seçimlerle iş başına gelen hükümetlerin düzenleme ve denetleme yetkilerinden bazılarını devralmakta, hatta kurullar kısmen yargı yetkisini bile üstlenirken, özellikle idari yargının alanı daraltmaktadır. Uzmanlaşma amaçlı oluşan bu kurulların, Türkiye’de zaten dar olan siyasal inisiyatifin alanını daraltmasına izin verilmemeli, bu kurullar üzerinde siyasal iktidarın otoritesi tesis edilmelidir.
- ❑ Parlamenter sistemin özünde, yürütmenin yasa önünde hesap vermesi yer alır. Kurul oluşturma uygulamaları bazı alanlarda etkinlik sağlasa da, siyasilerin seçmen önünde sorumluluktan kaçma arayışlarının bir yansıması olabileceği ihtimalini de unutmamak gerekir. Ayrıca, işlerin bö-

lünmesi nedeniyle koordinasyon sorununu doğuran bu uygulamalar, ekonomide bütüncül bir politika uygulama imkanını ortadan kaldırmak gibi bir işlev görmekte, kurul yapılarıyla ekonomide makro düzeyde politikalar yürütülmesi zorlaşmaktadır.

- ❑ Ülkemizde yaşam standartlarına uygun, verimliliği ve liyakatı esas alan bir ücret ve personel politikasına geçilmelidir. Bu nedenle, ciddi bir reform yapılarak, yolsuzluk ve rüşveti ortadan kaldıracak bir hedef doğrultusunda kişisel verimlilik ve liyakatı gözetilen yeni bir ücret politikasının belirlenmesi, başta işçi-memur arasında, sonra sözleşmeli ve kadrolu personel arasında, nihai olarak da kamu sektörü ile özel sektör çalışanları arasındaki hak-sızlıklara yol açan ücret farklılıklarının giderilmesi (bazen bir şoförün maaşının Genel Müdürden yüksek olması gibi) hedeflenmelidir.
- ❑ Yürüttüğü hizmet gereği özel nitelik arzeden, toplumsal güven ve mutabakatın sağlanmasında belirleyici konumda olan yargı, güvenlik, eğitim, sağlık ve gümrük gibi sorumluluk taşıyan görevler ve mesleklerde, çalışanların haksız kazançlara meyletmelerini önleyici personel ve ücret politikasının oluşturulması gerekmektedir. Burada, gerekli yaptırımlar da gözetilerek, prim sistemi yahut açık hesap sistemi gibi yöntemler üzerinde çalışılmalıdır.
- ❑ Türkiye, globalleşmenin etkisiyle dünyada ağırlıklı olarak mutabakat sağlanmış olan değerlere uyma noktasında belli bir baskıya muhatap olmaktadır. Bugün gelişmiş ülkelerce insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve demokratikleşmeye vurgu bir gereklilik olarak dayatılmaktadır. Türkiye bu ge-

rekliği idrak edip, baskılar sonucu değil de, sağlanacak konsensüs sayesinde değişimini gerçekleştirebilirse, çok hızlı bir şekilde ekonomik ve demokratik gelişmesini sağlayacaktır.

- ❑ Diğer taraftan, çoğu demokratik ülkede hükümet politikası olarak gündeme gelebilecek politika tercihleri anayasamızda ayrıntılı olarak yer almıştır. Anayasada ekonomiye ilişkin düzenlemeler tamamıyla bu kapsamda olup, sosyal devlet ilkesinden, grev ve lokavt haklarına kadar bir sürü konu anayasada düzenlenmiştir. Bunlar zaman içerisinde değiştirilmelidir.
- ❑ Türkiye’de ifade özgürlüğüyle ilgili problemler, en kaba tezahürleriyle yaşanmaya devam ediyor. Türkiye, bu alanda, sadece Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yansıyan dava sayısının bile gösterdiği gibi, çok büyük problemler yaşayan bir ülke. Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde yol haritası olarak kabul edilen Kopenhag Kriterleri ve Katılım Ortaklığı Belgesinin gereklerini yerine getirmek için oluşturulan Ulusal Program doğrultusunda yapılan Anayasa değişikliklerine devam edilmelidir.
- ❑ Ayrıca Türk Ceza Kanunu’nun özellikle 146., 159. ve 312. maddeleriyle, Terörle Mücadele Kanunu’nun 8. maddesinin Türkiye demokrasisinin eğretili duran bir demokrasi olarak nitelendirilmesine belli bir haklılık kazandırabilecek şekilde kullanıldıkları ve düşünce suçluları etiketi altında önemli sayıda mağdurlar ve kurbanlar oluşturduğu bir gerçektir. Bu konuda gerekli yasal iyileştirmeler gerçekleştirilmelidir.